

Homonnai Gábor

FEKETEERDŐ

Monográfia

Partiumi füzetek

92

Homonnai Gábor

FEKETEERDŐ

Monográfia

Homonnai Gábor

FEKETEERDŐ

Monográfia

Varadinum Script Kiadó
Nagyvárad, 2022

A kötet a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság kiadványa.

A sorozatot szerkeszti:
DUKRÉT GÉZA

Korrektúra:
HOMONNAI ANDREA

Szöveggondozás:
DARABONT ÉVA

Digitális térképek:
SZÉKELY FERENCZ

A fényképek a szerző gyűjteményéből valók.

A borítólapon: Feketeerdő lakótelep légi felvételen (Mészáros András felvétele)
A hátsó borítólapon: A feketeerdői üveggyár 1909-ben – képeslap – és válogatás
a gyár termékeiből

Készült a nagyváradai LITERA PRINT nyomdában.
Tel.: 0732-115-445; e-mail: literaprint@gmail.com

ELŐSZÓ

Ha azt mondom vagy hallok „Feketeerdő”, két gondolat jut róla eszembe. Elsőként egy mesés, titokzatos hely képe tűnik fel a képzeletemben, valahol egy nagy erdőrengeteg közepén. Ez Feketeerdőn nem mese, hanem maga a valóság.

Az idelátogatókat is elsőként a táj szépsége ragadja meg. Már maga az Élesdről idevezető út sem akármilyen élmény a maga 155 kanyarulatával. Közben lehet gyönyörködni az erdőben, melynek minden évszakban megvan a maga szépsége: tavasszal az ébredő természet, a lassan zöldülő erdő képében, nyáron az erdő hűvöse, az erdei források szomjat oltó vize, az út két oldalán összehajló bükkfák zöld alagútja, ősszel a lombhullás előtti erdő fantasztikus színei, télen az alvó természet, a befagyott patakok, a hófúvások okozta torlaszok az utakon. Ez utóbbi többször akár napokra is elvágta a települést a külvilágtól, ám annak, aki ott élt, ezt is meg kellett szoknia.

A második kép, ami beugrik Feketeerdő nevének hallatán, az maga a messze földön híres üveggyár, amely sajnos már csak emlékként vagy fotókon létezik.

A település és a gyár élete a kezdetektől fogva összekapcsolódott: egyik sem létezhetett volna a másik nélkül. Az, hogy a gyárnak manapság már csak hűlt helyét találjuk, sokak számára szívszorító érzés. Amit eleinknek sok történelmi próbatétel és hányattatás közepette több mint 150 éven át sikerült megőrizni, az a szabad világban pár év alatt tönkrement... Feltételezem, sokunkban felvetődik a kérdés: miért kellett a gyárnak megszűnie, hogyan lehetett volna elkerülni a bezárást?

Most, hogy áttanulmányoztam az összes fellelhető írott forrást és dokumentumot, azt kell mondanom, hogy a gyár előbb-utóbb mindenképpen megszűnt volna. Ez valahogy kó-

dolva volt a földrajzi adottságokban. A nyersanyag és a fa mint fűtőanyag hosszú időn keresztül magától értetődő adottság volt, és ez kezdetben hatalmas előnyt jelentett. A természeti erőforrások kimerülésével azonban megváltozott a helyzet, hiszen messziről kellett a szükséges nyersanyagot ide szállítani, a magas szállítási költségek pedig visszavetették a gyár versenyképességét. A helyzetet az is súlyosbította, hogy maga a gyártási technológia már hosszú ideje elavultnak számított. Ma úgy mondanánk, „nem volt fenntartható” a termelés. Ezt a hátrányt Feketeerdő egyedi, kézi munkával előállított termékeivel évtizedeken át kompenzálni tudta. Csakhogy ezt a speciális, művészi szintű üveggyártást nem lehetett úgy modernizálni, hogy közben versenyképességét is megtarthassa. Feketeerdőn nem voltak nagy beruházások, fejlesztések, mert a termelés fokozása oda vezetett volna, hogy még magasabbak lettek volna a szállítási költségek, úgy a nyersanyag, mint a készáru vonatkozásában. Talán ezért vetődött fel többször is a gyár „elköltöztetésének” az ötlete.

Másrészt az is megpecsételte Feketeerdő sorsát, hogy a modern világban mindenütt visszaesett az üveg iránti kereslet. Az igényes üvegtermékek kiszorultak az élet minden területéről, helyüket az olcsó kínai áru és műanyagból készült háztartási cikkek vették át. Nem vigasztalásképpen írom, hanem tényként: a történelmi Magyarországon az 1300-as évek és 1920 között 342 üvegghuta létesült, ebből 1920-ra csak 14 maradt meg, köztük a feketeterdői is. Romániában pedig a régi, patinás üveggyárak helyzetét tovább rontotta, hogy a kommunizmus évtizedeiben új, korszerűbb üveggyárak létesültek: Stipo (Dorohoi, 1973), Cristiro (Beszterce, 1974), Somvetra (Szamosújvár, 1975), amelyek aztán az utóbbi 30 évben sorra mentek tönkre. Közben persze új gyárakat is nyitottak, de ezek egy teljesen más szegmensre, az ipari üveggyártásra specializálódtak (autóipar, építőipar). A mai gyárak kis létszámú munkaerővel és automatizált gépsorokkal dolgoznak, létesítésük pedig igen költséges beruházás. Ezeket már nem lehet összehasonlítani a régi üvegghutákkal.

Amikor belevágtam a fejszemet ennek a könyvnek a megírásába, arra gondoltam, hogy Feketeerdő monográfiáját megírni

nem lesz nehéz feladat. Úgy gondoltam, hogy története „csak” 200 évre nyúlik vissza, így minden bizonnyal nem lesz nehéz forrásokat találni. Valójában az utolsó 70–80 év történeteiről a tervezettnél jóval kevesebbet írhattam. „Köszönhető” ez az adatvédelmi előírásoknak, a gyárarchívum eltűnésének. A gyár szervezeti felépítéséről is szerettem volna részletesen írni, pl. hogy kik dolgoztak a főbb vezetői (iroda, termelési részleg stb.) beosztásokban. A bérszámfejtő lapokat (stat de plată) kezelő nagyváradi cég azonban teljesen elzárkózott az adatszolgáltatástól és a helyi katolikus parókia sem volt teljesen partner. Korunk ellentmondása, hogy az EU-s adatvédelmi irányelv bevezetése óta személyes adataink nagy része titkosnak számít, ugyanakkor a világhálón boldog-boldogtalanról rengeteg személyes információt lehet megtudni.

A munka során nagy öröm volt számomra a feketeerdőiek segítsége. Valójában nem találkoztam senkivel, aki elzárkózott volna az adatközléstől, vagy a családi albumokban őrzött régi képek megosztásától. Különösen a kiemelt adatközlőknek tartozom elismeréssel és köszönettel, hiszen őket bármikor zavarhattam kérdéseimmel akár telefonon, akár személyesen. Hálaamat a velük készült közös képekkel is hangsúlyozni szeretném. Nagy segítséget jelentett Rozin Elemér: *A torzulás szépsége* című, 2008-ban megjelent könyve is. A szerző beleegyezésével felhasználtam könyvének egyes részleteit, személyes visszaemlékezéseit. Könyve személyes kicsengésű, talán a lírai riport kategóriájába sorolható. Véleményem szerint e két munka jól kiegészíti egymást, ezért az érdeklődőknek mindkét könyv elolvasását ajánlom.

Jelen monográfia célja, hogy felmutassa a múlt egy szeletét, amely rólunk, a mi kis közösségünkről szól. Írás közben az is eszembe jutott, hogy ha lenne rá pénz és akarat, talán egy kis emlékszobát is létre lehetne hozni a fennmaradt eszközökből és termékekből, akár Feketeerdőn, akár Élesden. Jó lenne egy helyen összegyűjteni azt, ami még megmaradt, hiszen kétség sem fér hozzá, hogy mindez valódi értéket képvisel. Így tudnánk a szavakon és emlékeken túl valami kézzelfoghatót is megmenteni az utókor számára.

Homonnai Gábor

1. FÖLDRAJZI VISZONYOK

Feketeerdő Románia nyugati részén, Bihar megye keleti felén, a szomszédos Szilágy megye közelében fekszik. A környékbeli településektől való távolsága országúton a következő: Élesdtől 19, Margittától 30, Bodonostól 8, Középestől 7, Solyomkővártól (Șinteu) 19 km. A település elnevezése románul Pădurea Neagră, németül Schwarzwald, szlovákul Cerné Lesy. 1880 körül a micskei járáshoz, majd 1920-ig Bihar vármegye margittai járásához, azon belül Középeshez tartozott. Ez az adminisztratív besorolás 1952-ig állt fenn. 1952–1968 között Crișana tartomány Élesd

Feketeerdő és környéke

rajonjához tartozott. 1968-tól közigazgatásilag Bihar megye Élesd városához tartozik.

Domborzatát könnyű leírni. Feketeerdő egy körös-körül erdők borította hegyek közötti völgyben, annak egy kiszélesedő, lapos részén fekszik. Tengerszint feletti átlagos magassága 400 m, a települést körülvevő hegyeké 550 m. Távolabbi ismert pontok tengerszint feletti magassága: Cigány-hegy 624 m, a középesi úttól balra lévő hegy 470 m, a 11-es km-nél a Zsandárház 610 m, Solyomkővár község 630 m, a magaslaki Zichy vadász-kastély 700 m.

Vizei közül a legfontosabb a Bisztra-patak. Neve a „bystra” (magyarul: gyors, sebes) szláv szóból ered. A patak Feketeerdőtől 10 km-re keletre, Solyomkővár (Şinteu) mellett, annak déli oldalán ered, majd a település központját kelet felé megkerülve, Forduló (Socet) és Almaszeghuta (Huta Voivozi) falvak mellett elhaladva nyugati irányban folytatja útját. Északról az említett települések melletti hegyek, délről pedig a Vágás (Rubana) és az Irtott-hát (Frapcin) több mint 600 méteres magaslatai közötti völgyben vezet az útja. Feketeerdő előtt egy kilométerrel kissé irányt változtat és egyesül a délről jövő, a Zsandárház (11-es km) alatt eredő Fehér-patakkal. Ennek a pataknak van német neve is (Weissbach), melyet a feketeerdői németek honosítottak meg. Ezen a néven találkozhatunk vele a szakirodalomban, illetve Mándoky Sándor is Weissbach-patakként említi a későbbiekben többször idézett Havasi levelek című könyvében. A magyar ajkú lakosság ezt a patakot egyszerűen csak Víz-pataknak nevezte.

Még mielőtt a Bisztra elérné Feketeerdőt, magába gyűjti a Ronka, a Kis-som és a Cigány-patak vizét, Feketeerdőt elhagyva pedig balról a Határ (Dubina), a Macskás, a Pisztráng és a Remete, jobbról a Szarvas és Kiscser-patakokat. A Kiscser-patak és a Remete-patak már közvetlenül Bodonos falu mellett ömlik a Bisztrába. A borvízforrással szemközt a Bisztrába torkolló Macskás-patak és a Pisztráng-patak között volt régen a sodronypálya felvonója. Ezen húzták fel a kitermelt fát és az aszfaltos homokot

Bisztra-patak Feketeerdőnél

az Újsástelek (Sacalasău Nou) melletti Kerek-dombra, hogy onnan sodronypályán szállítsák tovább a mezőteleghi vasútállomásra.

A Bisztra mindössze 41 km hosszú, de már az első 31 km-en 283 métert esik, azaz 1 km alatt átlagosan 12,5 métert. Ezen a megfigyelésen alapul Urszinyi Pál nagyváradi mérnök 1942-es tanulmánya, amelyben kiszámolta, hogy amennyiben a Bisztrán Feketeerdő előtt a Weissbach torkolatánál víztározó és erőmű épülne, akkor ezzel évente 2300 lóerőnyi energiát lehetne nyerni. A völgyzáró gát 36 m magas lett volna (ebből 6 m mély az alap). A körív hossza 150 m, vastagsága 5 m, víztároló kapacitása 7 millió köbméter. A tárolót évente ötször lehetett volna feltölteni, ami 35 millió köbméter vizet eredményez. A befektetés megtérülése 10-12 év lett volna.

Feketeerdő környékén több tiszta, iható vizű forrás található. Ezek közül a leghíresebb a Savanyú-forrás, ahol 1935-ben a nagyváradi Kolping Turista Egyesület forrásavató ünnepséget

Vízesés a Bisztra-patakon

tartott abból az alkalomból, hogy a forrás köré betonkeretet építettek, amin márvány emléktáblát is elhelyeztek. A forrás és Feketeerdő között szép vízesések láthatók, amelyek közül egyesek alakja a keskeny vágányú kisvasút felszámolása és az útépités miatt megváltozott. További források: az ortodox templom előtti Katla-forrás, a református templomhoz közeli Mucha árok melletti forrás és az Élesd felőli kijáratánál jobbra elhelyezkedő ún. Schneider-forrás. Ez utóbbi kettőnek nincs hivatalos neve és a főúttól több száz méterre találhatók.

A településen és környékén mérsékelt szárazföldi, dombvidéki éghajlat uralkodik. Mivel a medence nyugati irányban szélesebben nyitott és a nyugati légáramlatok hatása alatt áll, Feketeerdőn gyakoribb a felhőképződés és az eső, valamint jellemzően magas a páratartalom. A hőmérséklet nyáron Élesdhez képest néhány fokkal alacsonyabb. Az évi középhőmérséklet 9–10 °C között van. A legmelegebb hónapok június, július és augusztus. A legszárazabb hónap február (átlagosan 30 mm csapadék), míg a legtöbb csapadék júniusban hull. Télen a

havazás ide előbb érkezik, mint a környék településeire. A csapadék éves átlaga kb. 700 mm. Az utóbbi évek, évtizedek időjárási viszonyaira a szélsőséges és a kiszámíthatatlanság jellemző. A csapadék eloszlása is egyenlőtlenebb, sokszor túl rövid idő alatt hull túl sok csapadék, amit a talaj nem tud hatékonyan felvenni. A globális felmelegedés következményeit azonban csak később tudjuk majd pontosan felmérni.

A környék erdeiben a leggyakoribb fák: bükk, gyertyán, lucfenyő, tölgy, fehér nyír, mogyoró, bodza.

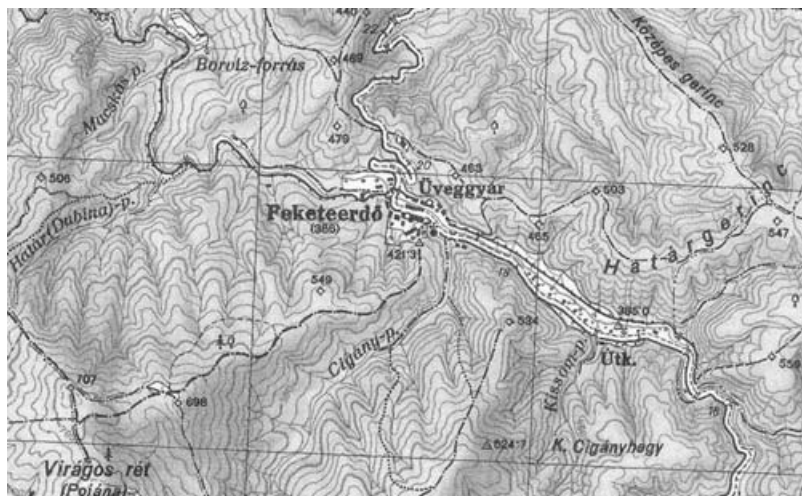
Az állatvilág nagyvadjai közül van itt vaddisznó, őz és szarvas, de régen előfordult barnamedve és farkas is. A kisebb vadak közül rókával, vadmacskával, nyesttel és vidrával találkozhatunk. Sűrűn látható madarak: héja, varjú, rigó, fecske, cinege, veréb, a Bisztra-patakban pedig pisztrángot, rákot, piócat és szalamandrákat találunk.

Feketeerdő és környéke természeti szépségeit talán K. Nagy Sándor fogalmazta meg a legszebben az 1884-ben kiadott *Biharország – Utirajzok* c. könyvében:

„Itt kezdődik Fekete-erdő vidéke őserdőivel, fenyőültetvényeivel, kettős vízesésével, regényes völgyeivel, melyeknek vadregényes szépségéről méltán beszélnek olyan sokat.

Középsnél a hegyre felkapaszkodva kényelmes, sok költséggel és fáradsággal épített út vezet délre, erdővel borított, sziklával tarkázott meredek hegy oldalában s roppant mélységű tündér völgyek mellett csiga módra kanyarogva, oly nagyszerű vidéken, melynél szebb Svájc csak annyiban lehet, amennyiben ormait hó borítja. Egy jó órai hajítás után zavart lárma üti meg fülünket, – a lomha morgásból lassanként kiválnak a zúzda tompa ütései, a köszörülde fel-felszívó hangja és a zsilipeken átrohanó víz zuhogása. És azon tájról honnan mindez hallik, füstöt és vastag párázatot látunk felemelkedni.

Most egy meredek hegyhátról kényelmes csiga-úton leereszkedve pompás szűk völgyre bukkanunk, melyet három oldalról csúcsos magas, meredek bércek fognak körül, közepét a pisztránggal bővelkedő Bisztra basítja végig. A gyárkémények tudunkra adják, hogy Fekete-erdőn vagyunk, egy 1198 láb magas hegykatlanban.

Feketeerdő földrajzi térképe (1941)

Van aztán még Fekete-erdőnek természeti nevezetessége is, a vasas forrás, mely alig 5 percnyi távolra van a gyártól és a kettős vízesés, melyet a természet már maga a legregényesebb fürdőhellyé alkotott. A gyártól a patak folyásával egy félóráig haladva a völgy egészen megszűkül, sziklák szorítják össze a patak medrét, melynek két oldaláról összehajolnak a fák sűrű lombjai, csak alig engedve annyi kis helyet, hol a napnak egy-egy kíváncsi sugara betekintsen, vagy az égnek egy tenyérnyi darabját meg lehessen látni; itt a patak vize másfél öl magas szikláról kerek sziklamederbe omlik, fehéren mint a hó; 8-10 ölnyire egy másik hasonló nagyszerű vízesés van, melyet magasan álló szikla takar el: külön fürdő a nők, s külön a férfiak számára. Ez aztán a zuhany! Ez a pompás üdítő víz! Éppen oly nagyszerűek vízeséseknek, mint fürdőknek. Ezt meg kell nézni mindenkinek, ki Fekete-erdőre megy, különben vétket követ el.”

2. A FEKETEERDŐI ÜVEGGYÁR TÖRTÉNETE

2.1. Üveggyártás az egykori Bihar vármegyében

Az üveg előállítására több mint háromezer éves múltra tekint vissza. Keletkezését homály fedi, az viszont bizonyos, hogy az üvegekészítés módját már ismerték az egyiptomiak, az asszíriaiak, a zsidók és a föníciaiak is. A görögök valószínűleg föníciai kereskedők közvetítésével sajátították el az üvegekészítés mesteriségét, Rómában pedig Kr. sz. után az első században lett ismertté az üveg mint fényűzési cikk. Gyártása Augustus császár idején indult fejlődésnek. A 12-13. század az európai üvegművesség kibontakozásának korszaka, ami a kolostorok tevékenységének köszönhető, hiszen a szerzetesrendek államok fölötti rendszert alakítottak ki. A szerzetesek Magyarországon is ismerték és alkalmazták azokat az eljárásokat, amelyeket más európai kolostorokban is használtak. A velencei üvegipar a 14. század végére jutott magas szintre, majd egyeduralkodóvá vált Európában. Velence abban az időben féltve őrizte az üveggyártás titkát. Törvények tiltották a mesterek elvándorlását, akik így az állam rabjaivá váltak. Az idegenbe távozott üvegesek családtagjaira börtön, a szökött mesterekre pedig halál várt. Az egyes európai országok uralkodói látták, hogy milyen hasznót jelent Velencének az üvegekészítés, ezért üvegiparuk fejlesztését a velencei példa alapján képzelték el. A velencei típusú üvegekészítéssel minden európai ország megpróbálkozott, ilyen területnek számított Közép-Európa is. Azonban az üvegekészítés csak ott járt sikerrel és nyereséggel, ahol megfelelő volt a nyersanyagellátás, és a társadalmi fejlettség szintje biztosította a piaclehetőséget a drága üvegtermékek értékesítésére.

Középkori üveghuta
Georgius Agricola nyomán

Európában a velencei típusú üvegekészítésre Franciaországban és Németalföldön voltak a legkedvezőbbek a gazdasági-társadalmi feltételek. A 17. század végére az európai üvegyártás központja Németország és Csehország lett. A mesterek tudása az üvegyártás minden területén összefonódott. A német üvegesek Morvaországban sajátították el a kristályüveg előállításának folyamatát, a cseh üvegdíszítést pedig német mesterek virágoztatták fel. A cseh üvegyipar fejlődésével a német üvegyártás egy idő után nem tudott lépést tartani. A 18. század elejére nem volt Csehország morva részén olyan terület, ahol

ne működtek volna üveghuták. Voltak évek, amikor 20 üvegekészítő üzemet létesítettek, s ez jól működő kereskedőtársulásokkal is párosult. A csehországi üvegyártás termékeinek kétharmadát külföldön értékesítették.

Magyarországon a 18. század első harmadáig a középkori kolostori és bányavárosi huták helyét a főúri uradalmak központjaiban emelt üvegcsűrök vették át. Ezek termőföldben szegény, letelepedésre úgymond alkalmatlan területeken keletkeztek. Létrejöttükben meghatározó szerepe volt a hatalmas kiterjedésű uradalmi erdőségeknek, amelyek nem termeltek komolyabb jövedelmet tulajdonosaiknak. Régi üveghutáink túlnyomó része tehát szétszórva, távol a közlekedési főutaktól, valamely erdő szegletében helyezkedett el, ahova alig vezetett járható út. Az is jellemző volt, hogy amint kivágták az erdőt és elfogyott a

nyersanyag, az adott huta megszűnt. A huták csak ott tudtak hosszú időn keresztül fennmaradni, ahol létezett erdőgazdálkodás, mint például a kincstári erdőségekben. Nagyobb lökést az üvegiparnak a feltalálója után elnevezett Siemens-féle regeneratív gázkemence adott. Az 1860-as években előbb fémek olvasztására, később pedig az üveg nyersanyagának olvasztására is kezdték használni. Alkalmazása az üvegipar terén forradalomszerű átalakuláshoz vezetett, mely a régi típusú, nyitott kemencékkel dolgozó üveghutákat versenyképtelenné tette. Egy felmérés szerint Magyarországon a 12. századtól számítva 342 üveghuta létezett, közülük 1920-ra csak 14 maradt meg, köztük a feketeerdői is.

A tőke idővel egyre nagyobb érdeklődést mutatott az üvegipar felé. Az 1881-ben és 1891-ben hozott törvények nyomán részvénytársaságok alakultak, melyek megvásárolták az üveggyárakat, majd bővítették és korszerűsítették azokat.

Bihar vármegye üveghutái (az alapítás éve szerint):

BÉLHAGYMÁS, románul Hășmaș, jelenleg Arad megye. Működött: 1741–1783

BÉL, románul Beliu, jelenleg Arad megye. Működött: 1783–1930

A Magyarország keleti részén található Bihar vármegye legrégebben épült üveghutája a nagyváradi püspökség béli uradalmában, Hagymás határában jött létre 1741-ben. A hutát

Vándor üveges
- XVI. századi fametszet nyomán

1780–83 között az erdők pusztulása miatt telepítették át végleges helyére, az aradi országút mellett fekvő Bélre. Az üzemben kezdetben 9 üvegfúvó dolgozott, s 1748-ban már üvegmetszést is végeztek itt. A 18. század közepéig 10 féle poharat, 6 féle palackot, zöld befőttes üvegeket, gyertya- és tintatartókat, gyógyszerári üvegeket és tégelyeket készítettek. Ezek mellett nagy mennyiségű ablaküveget, sőt, toronyóraüveget is előállítottak. A felsorolásából is kiderül, hogy a béli huta elsősorban az egyházi igényeket szolgálta ki. Később közönséges és különleges minőségű kristályüveget is készítettek itt. A püspökség csehországi mestereket alkalmazott. 1856-ban a huta 2 kemencével és 16 tégellyel üzemelt. Az 1890-es évek elején a gyár az Egyesült Magyarhoni Üveggyárak Részvénytársaság tulajdonába került és 1930-ig működött.

ALMASZEGHUTA, románul: Huta Voievozi, szlovákul: Stará Huta. Működött: 1792–1856

A kezdetekben 7 segéd dolgozott itt, és főleg mérnöki és gyógyszerészeti üvegeket állítottak elő. Az üvegcsűr tulajdonosát (Péchy-Ujfalussi Peechy Antal) a Batthyányiak élesdi uradalmától csak a Bisztra patak választotta el. Levéltári adatok szerint Peechy 1825-ben panaszt emelt, mivel a Batthyányiak területén működő huta bérlője úgy épített fűrészmalomot, hogy a patak vizét is elvezette. 1856-ban a hutát 1 kemencével és 5 tégellyel írták össze.

BARÁTKA, románul Bratca. 1817 előtt Bratka Huta néven említik a műhelyt.

SÓLYOMKŐVÁR, románul Şinteu, szlovákul Nová Huta. Működött: 1815 (?)–1895

Az üvegcsűr minden bizonnyal 1815 előtt létesült. 1816–1817-ben Dubnicáról (Máriatölgyes, Trencsén vármegye), az ottani megszűnt üveghutából telepítettek át ide szlovák üvegeseket, akiknek telket is adtak, hogy házat építhessenek. A telepesek a szerződés szerint ölfavágást, fuvarozást is végeztek. Az 1840-es évek körül, miután a betelepített szlovák lakosság

A sólyomkővári üvegghuta és környéke (1863–65)

létszáma jelentősen megnőtt, már nem tudták őket közvetlenül az üveggyártásban alkalmazni, ezért egyre inkább a szükséges nyersanyagok előállításában foglalkoztatták őket: fakitermelés és fuvarozás, hamuzsírégetés, békasógyűjtés és -szállítás. A 1850-es évek körül az egyre nagyobb hamuzsír-kereslet következtében a szlovák lakosság már 90%-ban hamuzsírégetéssel foglalkozott. A hamuzsír vagy szalajka olyan sóanyag, melynek leglényegesebb alkotóeleme az üveggyártáshoz nélkülözhetetlen kálium-karbonát (K_2CO_3). Hagyományosan a fahamu lúgából állították elő. Mivel az itt készített hamuzsír kiváló minőségű volt, más üvegghuták is egyre nagyobb mennyiségben igényelték. Ez idővel nagy erdőterületek kiirtását eredményezte.

1856-ban a huta, melyet egy négy lóerős vízikérék működtetett, egy kemencével és hat tégellyel (fazékkal) rendelkezett. A vízesés magassága három m volt. Kezdetben a gyártáshoz szükséges hamuzsír egy részét a Csarnóházán és Erdődámoson lévő hamuzsírházak adták. Levéltári adatok szerint 1876-ban a huta bérelője egy Kovács Károly nevezetű személy volt, 1885-ben pedig felújították. 1884-ben K. Nagy Sándor így ír a hutáról: „Anyaga van bőven, épületei is vannak, azonban ritkán akad bele

oly bérlő, aki kellő szakismeret mellett tőkével is rendelkezék s így virágzásra jutassa itt az üveggyártást. A tulajdonos gróf Batthyány József pedig házilag, saját maga kezeltetni nem akarja. Így az üveggyár működik ugyan, de nagyobb hírre nem vergődhetik.”

A sólyomkővári üvegcsűrben tehát egymást váltották a bérlők. A legfrissebb levéltári források szerint 1895-ben Batthyány József gróf sólyomkői üveggyárát ifj. Galbavy József és Reich Márk bérelte. 50 munkást foglalkoztattak, 2 közönséges és egy nyújtókemencéjük volt, a téglék száma 18. Termelési adatok: 3000 mázsa közönséges öblösüveget, 600 mázsa finom öblösüveget és táblaüveget gyártottak. Az árut többnyire a Királyhágón túl értékesítették. A kvarcot helyben termelték ki, a szódát Kisbocskóról szereztek be. 1895-ben a gyár leégett.

FEKETEERDŐ, románul Pădurea Neagră, németül Schwarzwald, szlovákul: Černé Lesy. Működött: 1795 (?)–1998

2.2. A feketeerdői üveggyár története

2.2.1. A kezdetektől 1920-ig

A feketeerdői üveghuta alapítási évének sokáig 1840-et tekintették. Egy újabban előkerült forrás (Nagy Ludovicus 1828-as összeírása) azonban a feketeerdői üvegcsűr keletkezését 1820-ra teszi, és Középes településhez tartozónak említi. Ezt az évszámot a későbbiekben több kutató is elfogadja és közli. Kijelenthető tehát, hogy a feketeerdői huta a Bisztra-patak felső folyásánál létesített sólyomkői üveghutánál valamivel fiatalabb. Nem vitás, hogy a Bisztra-patak kiszélesedő és viszonylag sík helyen fekvő völgye kitűnő körülményeket kínált egy üvegcsűr létrehozására. Akkor még nem volt itt út, de feltételezhető, hogy létezett egy néhány házból álló kis telep, ez azonban levéltári források hiányában nem bizonyítható. Vagy mégis?

Igen! E monográfia megírásának vége felé találtam egy fontos adatot, amely felülír minden eddig ismert forrást, ami a feketeerdői üveggyártás kezdetét illeti. Tulajdonképpen 2 térképről

van szó – ezek a legrégebbi dokumentumok, amelyeket Feketeerdővel kapcsolatban találtam –, igaz, hogy a települést nem a mostani nevén említik. Az első forrás Bihar megye topográfiai térképe 1780-ból (javította Tóth József vármegyei mérnök). Ezen Feketeerdő mai helyén „Nyagoj mezeje” szerepel. Ebből még nem lehet biztos következtetést levonni, a második térképről viszont annál inkább. A Mappa generalis regni Hungariae néven ismert térképet 1804–1808 között Lipszky János térképész készítette. A térkép 5. szelvényének Q/51 mezőjében látszik Nyagoj helyiség és mellette egy üveg pohár. A térkép 3. szelvényének jobb felső sarkában van a latin és német nyelvű jelmagyarázat (Explicatio signorum), mely szerint a pohár Officinae vitariae-t (németül Glashütte), azaz üveg-hutát jelöl. A térképet kiegészítő helységnévmutató egyértelműsíti, hogy Nyagoj név alatt a mai Feketeerdőt kell érteni. Kiderült tehát, hogy a feketeerdői üveghuta jóval régebbi, mint azt feltételeztük: a 18. század végén már állt és működött.

Nyagoj és Középes

Mint említettem, a forrásokban a legelterjedtebb a huta 1840-es említése. Ekkor építtette újjá Amonn Johann osztrák vállalkozó a régi üvegcsúrt, ill. vásárolta meg a középesi uradalmat. A mendemonda szerint Amonnt pénzhamisításért elítélték, szabadon bocsátásának pedig az volt a feltétele, hogy építtessen utat Élesd és Feketeerdő között. A legenda már csak azért sem lehet igaz, mert az út csak jóval később épült meg, és semmi köze Amonnhoz.

1852-ben a csehországi nagyiparos, báró Johann Liebieg megvásárolta az üresen álló feketeerdői üveghutát és a hozzá tartozó jelentős erdőterületet. A források szerint 1856-ban a huta 1 kemencével és 6 tégellyel üzemelt. A hutamester bizonyos Galbauer volt. Miután a huta leégett, az üvegyártás 1858-ig

szünetelt. Ekkora felépült a 2 különálló modern huta, ebből az egyik síküveget gyártott. Ezenkívül gőzmalom, üvegcsiszoló és lakóházak épültek körülöttük, melyekbe a tulajdonos munkásokat a csehországi hutákból hozatott (lásd a melléklet képet!). Ezzel megteremtette a feketeerdői minőségi üveggyártás alapjait. Liebig tekinthető tehát a feketeerdői üveggyártás valódi elindítójának és a későbbi modern üveggyár megalapozójának. A 19. századi alapítású magyar gyárak közül a feketeerdői volt a legjelentősebb, mely akkoriban tükröt, ablaküveget, palackot és poharat is előállított.

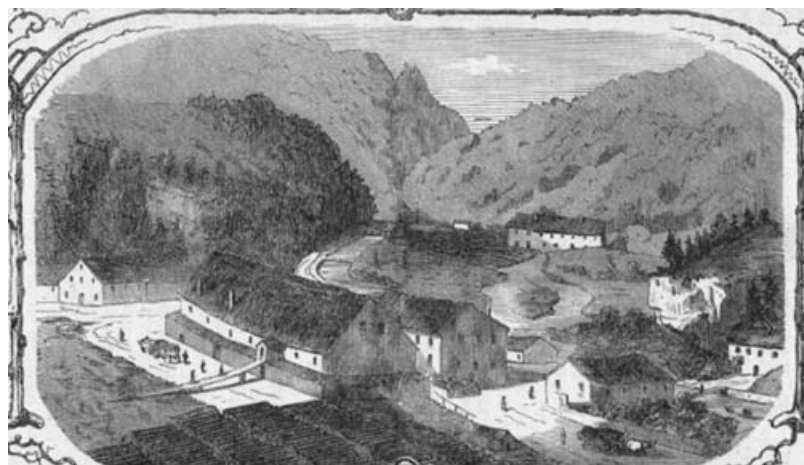
Érdekesnek találtam, így hosszabban idézem a *Budapesti Hírlap* 1858. januári cikkét, melyben szó esik – ahogy azt mai kifejezéssel mondanánk – a megfelelő infrastruktúra fontosságáról:

„Liebig János és társa, Délbihar-megye margittai járásában Élesdhez két mérföldnyi távolságban fekvő Feketeerdő nevű pusztán felállított, és jelenleg már teljes működésben lévő üveggyár tulajdonosai egy a kamarához intézett beadványban előadják, miszerint a gyárnak a kedvező fekvés és az üveggyártáshoz szükségelt anyagok bősége, mely természeti adományok a gyár közelében nagy mennyiségben találhatnának, szép és virágzó jövőt biztosítanak és erről nevezett gyártulajdonosok annál inkább meg vannak győződve, miután gyártmányaikkal minden tekintetben bármely oldalról fenyegető versennyel bátran szembe szállhatnak. Azonban ezen kedvező viszonyok dacára is a gyár felvirágzása elé csaknem legyőzhetetlen akadályok gördülnek a rossz közlekedési eszközök miatt. A gyárnak ugyanis sem a 6 mérföldnyi távolságban eső Nagyvárad városa, sem a 2 és 3 órányira fekvő Élesd és Margitta városok irányában, szóval semmiféle irányban sincs csak egyetlen egy útja is, melyben a közlekedés eszközölhető volna s azáltal a gyárnak gyártmányait szállítani nem lévén képes, emelkedése teljesen meg van akasztva, sőt ezen baj, ha nem orvosoltatik, még a gyár végromlását is idézheti elő, tiszta igazság lévén az, hogy minden iparüzleti vállalat létének jó sarkkövét képezik a könnyű és olcsó szállítási eszközök, ezek hiánya önként vonván maga után annak bukását.

Folyamodók ez okból a kamarához fordultak azon kéréssel, miszerint annak kieszközlésében közreműködnék, hogy a Nagyvárad-Élesd-Margitta vonal az üvegyár érintésével a közlekedésre alkalmas állapotba helyeztessék. A kamara azon meggyőződésben van, miszerint a hazai ipar előmozdítása tekintetéből minden álladalmi szempontból megengedhető eszközöket fölhasználni nem csak szükséges, sőt szent kötelesség, és folyamodók érdekelt kérése a felsőbb figyelmet annyival is inkább megérdemli, miután nevezettek az említett útvonal építési költségeinek fedezésében aránylag részt venni egész készséggel ajánlkoztak. Figyelmet érdemel továbbá ezen ügy már azon okból is, minthogy egy virágzó gyár igen nagy jótétemény azon vidékre nézve, hol az létezik, számtalan egyén találván

Báró Johann Liebieg

Feketeerdő – üveghuta, 1867 (korabeli rajz)

abban munkát és keresetet, különös jótékony hatással bír pedig leginkább téli időszakban a vidék szegényebb osztályú lakosaira, a midőn ezek a mezei és külmunkák megszüntével, minden kereset nélkül lévén, abban foglalkozást és menedéket találnak.”

Johann Liebig eltökéltségéhez és anyagi lehetőségeihez nem fér kétség, hiszen az 1858. szeptemberi *Budapesti Hírlap* már a következőket írja: *„A csehországi reichenbergi ismeretes iparos Liebig János nem rég egy nagyobb jószágot vásárlott Magyarországon, t. i. Bihar megyében a Réz alatti völgyben fekvő Feketeerdő nevezetű helyen, hol már előbb is egy üzemben levő üveghuta állt. Ezen üveghutát Liebig úr a legnagyobb mérvben megújíttatá s benne csehországi szakértő munkásokkal a legfinomabb üvegárukat készítteti. Ezenkívül a hegyen keresztül vezető csaknem járhatatlan ösvényeket saját költségén szabályos úttá alakította át, mi által az eddig oly súlyos közlekedés az üvegtelep és a vidék közt tetemesen meg van könnyebbítve.”*

Az Élesdet Feketeerdővel összekötő út 1866-ra készült el. Simonkai (Simkovics) Lajos nagyváradi botanikus 1881-ben így ír: *„...emelkedni kezd az út; az úgynevezett Liebig-féle út, melyet Liebig roppant (mondják 140.000 forintnyi) költséggel vájattott és építtetett.”* Egy angol nyelvű forrásban azt olvassuk, hogy Jan Liebig (Reichenberg) erdőterületeket szerez Bihar megyében üveg- és fatermekék előállítására céljából. Liebig építtette a feketeerdői vadászkastélyt is, amelyet később gróf Zichy Jenő vásárolt meg. Mint látható, Jan Liebignek nagyon tetszett ez a hely, rengeteg pénzt fektetett a vállalkozásba. Igaz, volt is neki honnan (lásd a 9. fejezetet).

Johann Liebig 1866-ban eladta a feketeerdői üvegyárat és helyette megvásárolta az Eisenthal-i (Cseh-erdő) üveg- és tükörgyárat. Miután Johann Liebig 1868 januárjában egy agyvérzés következtében lebénult, fiára, Theodorra szakadt a vállalkozások intézése.

A gyár új tulajdonosáról nincsenek pontos adataim, de feltételezem, hogy az új tulajdonos a később bejegyzett Rauch-lechner János és felesége, Katalin. Valószínű hogy a bejegyzés előtt, néhány éven át bérelte a gyárat.

Újabb fontos dátum: 1862-ban postahivatal létesül, a postamester fizetése évente 120 forint.

1871-ben a gyár új tulajdonosai Rauchlechner János és felesége, Katalin. Az adásvételről nem maradtak fent dokumentumok, így róluk nem sokat tudunk. A levéltári forrásokból az derül ki, hogy 1872-ben az üvegiparosok közgyűlésén a munkások 20%-os béremelési javaslata ellenében azt kérték, hogy a béreket a gyárosok külön-külön állapíthassák meg. Ugyanakkor indítványozták (egy általános biztosítási takarékpénztár ellenében), hogy a munkásokat maga a gyáros biztosítsa. Kiderül továbbá az is, hogy javaslatukra bizottságot hoztak létre a különböző üvegfélék árának meghatározására. Rauchlechner legnagyobb érdeme, hogy 1873-ban saját költségén népiskolát alapított Feketeerdőn, és zenéhez is értő tanítót alkalmazott (lásd az 5. fejezetet). 1874-ben, a gazdasági válság idején felszámolás fenyegette a gyárat, ezért Rauchlechner árverésre bocsátotta 370.000 forintra becsült összes feketeerdői ingatlanát.

A tulajdonosváltásra 1876 augusztusában kerül sor. Ekkor közli a *Központi Értesítő* (az akkori *Hivatalos Közlöny*) a nagyváradi törvényszék határozatát, miszerint Csehy Sándor (Alexander von Csehy) „bejegyeztetik” mint a feketeerdői cég birtokosa, Rauchlechnerék pedig „töröltetnek”. A cég vezetője Bucz Lajos. További adatok nincsenek.

1878 májusában megint fordul a kocka. A *Hon* című lap ezt írja: „A Magyar Földhitel Intézet némi kénytelenségből átvette a Bihar megyei Középes faluhoz tartozó feketeerdői üvegcsúrt, és a napokban vette szakértői vizsgálat alá, hogy megítélje, mit ér az neki. Lónyay Menyhért gróf, a Földhitel Intézet elnöke két igazgató tanácsos kíséretében behatóan tanulmányozták a hely színén az üvegcsúrr mindenemű viszonyait s abban állapodtak meg, hogy az Intézet helyesen felfogott érdeke azt kívánja, hogy semmi költséget nem kímélve, az üveggyárt a legvirágzóbb állapotba kell hozni. Az üvegcsúrr most Egan Lajos igazgató vezetése alatt áll, kinek szakértelmében a Földhitel Intézet azért is megbízik, mert pár hó alatt is tetemes javításokat létesített.”

O'Egan Lajos igazgató (1878)

O'Egan Lajos igazgatót (a későbbi miniszteri tanácsost) a Földhitel Intézet azonban hamarosan elhelyezte, és helyette Platenka Ferencet nevezte ki igazgatónak (1880). Platenka nevéhez fűződik egy üvegolvasztó kemencével kapcsolatos újítás. A szóban forgó kemence kettős gázlángtüzeléssel és 16 fazékkal működött (1881).

1881-től dr. Reményi Antal bérli a gyárat, aki az 1848-49-es szabadságharc leverése után kivándorolt Amerikába, ahol egy nagy hírű üveggyárat igazgatott, majd hazatérve több

gyárat és egy angol bányatársaság magyarországi bányáit vezette. A Földhitel Intézet azért hívta őt Feketeerdőre, hogy gazdag tapasztalatait kamatoztassa. 1881-ben a gyár állami kedvezményeket kapott, s ennek is köszönhetően 1884-re felújították. 1884-90 között állami adókedvezményben is részesült.

K. Nagy Sándor történeti szakíró és bihari utazó 1884-ben látogatást tett a feketeerdői üveggyárban, amiről így számol be: *„Szemben a vendéglővel van a tulajdonképpeni üveggyár, mellette a nagy raktár, a vendéglő mögött a köszörűlde és az iskola, ehhez közel balról az emeletes tisztai lakok, nem messze ide a zúzdák, hol a Bisztra felfogott vize által hajtott kerekek hozzák mozgásba azt a gépezetet, mely a kemény békasót szép fehér lisztté töri, s amelyek mellett van a hamuzsír kemence és a fazekas műhely, az agyagüst készítéshez; nem messze van ide a hamuzsír főzde, mely legközelebb már a technika mai álláspontjához képest fog berendeztetni. Innen visszafordulva, jobbról a kovács, lakatos, asztalos és kerékgyártó műhelyek mellett elhaladva, a szép úri lakhoz érünk, melynek erkélyéről gyönyörű kilátás nyílik a pompás völgyön végig.*

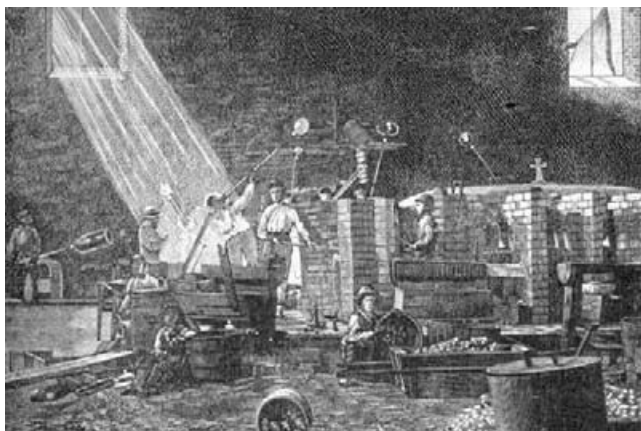
Belépünk az üvegyárba. Az igen tágas csűrforma helyiség közepén két, egymástól néhány ölnyire álló, mintegy ölnyi magas, nagy kerek kemence ölik szemünkbe, melyekből 12-12 kemenceszájon vakító fény tör ki, a kemencéket fél öl magas deszkaállvány veszi körül, melynek széleihez rúd tartók vannak erősítve. A kemencéből kitörő fény 1200 fok melegséget kifejtő gázláng, mely az agyagfazekakba rakott üveganyagot megolvasztja. A 26 órán keresztül olvasztott s tészta-kovács folyékonyságú anyagból ölnyi hosszú s végig üres vasrúddal kivesszünk egy kis diónyi nagyságú csomót azok a munkásokul alkalmazott cseh, tót és német gyármunkások, azt a légben csavargatva a gömbön keresztül fújják, majd többet vesznek hozzá és addig fújják, míg megvan a pohár vagy palack kellő nagysága, amikor is az ott készen tartott formába illesztik, ismét belefújnak a rúdba, s a kinyitott formából a kész pohár vagy palack előáll, melyet apró gyermekek hosszú póznán a hűtőbe hordanak, honnan a kihűlt üveget a köszörűldébe szállítják. A gyár eddig is sokféle munkát készített, most pedig ki fog terjeszkedni az üvegférfítés minden nemére, éppen azért lázas sietséggel dolgoznak még egy új táblauveg nyújtó kemence felállításán, melyben belga módon fog készülni a táblauveg.

Követjük azokat, kik a hűtőből a köszörűldébe szállítják az üveget. A köszörűldé egy nagy, hosszú terem, 2 nagy hosszú tengely nyúlik rajta végig, melyet kívülről a víz hajt, ezen tengelyekre vannak szerelve a különböző alakú és nagyságú köszörűkövek, melyek mellett 40-50 munkás foglalkozik, köztük sok 10-12 éves gyermek is, hol a munka felosztás elvei szerint folyik a gyors munka: az álló és ülő munkások közül egyik a pohár tetejét, másik annak széleit, harmadik a felső metszését, negyedik oldalát, ötödik alsó gömbölyűségét, hatodik talpát, hetedik annak cífrázatát stb. köszörűli, úgy hogy csak magában a köszörűldében 16-20 kézen keresztül megy egy pohár, mire teljesen elkészül.

Innen a nagy raktárba hordják a közönségesebb s a kis raktárba a ritkább gyártmányokat.

Az üveghez használt barna kovakövet az itteni hegyekből ássák, a finomításra használt fehér kovakövet pedig részint Nagybaródról, részint Csehországból szállítják.”

További adatok 1885-ből: a feketeterdői üvegyár 11,94 mázsa hamuzsirt vett készen, amely 1372,4 m³ fából nyerhető. Ezenkívül a Batthyányak élesdi uradalmától tűzifának vásároltak még 5118 méter színfát és 729 méter gallyfát. A fenti méterben számított famennyiség alatt valójában erdei űrmétert értettek. Mivel 2 erdei űrméter tett ki 1 öl fát, az összesen vásárolt 5847 űrméter szín- és gallyfa 2924 m³-nek felel meg. Ennyi lehetett tehát a gyár éves tűzifaigénye, fatömegigénye pedig 7212 m³-re becsülhető.

A feketeterdői üveghuta (1884)

1888–89-ben ismét O'Egan Lajos az igazgató Feketeerdőn. A helyes kifejezés az „ügyvezető igazgató” lenne, hiszen tulajdonjoga nem volt. Igaz ez az összes későbbi ügyvezető igazgatóra is, aki, akár a sportban az edző, a csapat jó szerepléséért felel, de komolyabb pénzügyi dolgokban nem dönthet.

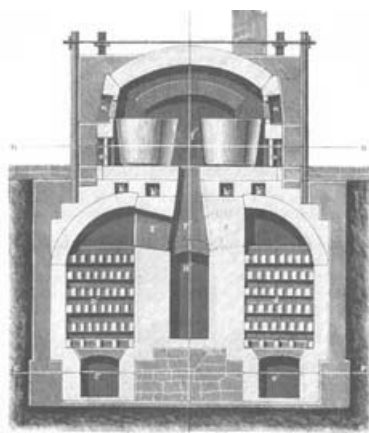
1890 fontos dátum a magyarországi üvegyártás történetében: Budapesten 3 millió korona alaptőkével megalakul az Egyesült Magyarhoni Üvegyárak Részvénytársaság, amely többek között megvásárolja a herendi porcelángyárat, meghonosítja a sötét palack gyártását (Salgótarjánban e célból új gyárat épített), és még ugyanebben az évben megveszi a Magyar Földhitel Intézet-től a feketeterdői üvegyárat is, ahol csakhamar jelentős fejlesztések következtek.

téseket valósít meg. Pl. 1890 decemberétől a gyár bekapcsolódik az országos távbeszélő-hálózatba. Az Élesd-Feketeerdő vonal hossza 22 km volt, és kezdetben 3 távbeszélő-készülékkel rendelkezett. Az üveggyárnak az élesdi posta- és távíróhivatallal, valamint a MÁV élesdi állomásával is volt kapcsolata.

1891-től a gyár tíz évre állami kedvezményeket kapott. Gyár-igazgatónak Bolváry-Zahn Dénest nevezték ki.

Az 1890-91-es korszerűsítések után a gyár az alábbi műszaki felszereltséggel rendelkezett: 1 db 12 lóerős felülcsapó vízikerek, 1 db 28 lóerős turbina, 1 db 30 lóerős gőzmotor; a felülcsapó vízikerek vízesésének magassága 6 m, a turbináké 6 m, a gőzkazán tűzfelületének kiterjedése 24,3 négyszögméter; 4 db Siebert-féle regeneratív gázkemence (a Siemens-féle kemence továbbfejlesztett változata) összesen 40 tégellyel, melyeknek ömlesztett üveganyagsúlya tégelyenként 160 kg; 1 db homokfúvó gép, 6-6 db kavics- és agyagzúzógép, 38 db vízirányos és ugyanannyi függélyes, nagy kiterjedésű üvegköszörülő és 6 db kézi üvegvasó műhely (ezzel az ország legnagyobb gőzcsiszoló műhelye volt); végül külön festő-, fazekas-, kovács-, asztalos-, lakatos- és esztergályosműhelyek, hamuzsírfozó (ennek régies neve „szalajka”), valamint a deszkaládák fűrészelésére víz- és gőzfűrészgép, külön csomagolóhelyiségek. A telep rendelkezett a már említett saját távbeszélő-berendezéssel, amely összekapcsolta az élesdi vasútállomással. A gyár éves termelése 9328 mázsa közönséges és 3392 mázsa finom öblösüveg 220.000 forint értékben.

1894: Friedrich Ede az igazgató. 1895: Feketeerdő büszkélkedhet az ország legnagyobb gőzcsiszolójával.

Siemens-féle üvegolvasztó kemence

1896: október 18-ra virradóra lángok csapnak fel az épületben, a gyár részben megsemmisül. Október 25-én a *Pesti Napló* így ír: „*Bihar megye legnagyobb és legszebb ipartelepe, az Élesd közelében fekvő feketeerdői üveggyár leégett. A tűz éjjel után keletkezett, s a gyors segély dacára minden mentési kísérlet sikertelen maradt. A tűz a festőműhely mellett lévő gerendától támadt. Csekély kivétellel a gyár összes berendezése elpusztult; csak a tiszti lakások, raktárak és a farrakomány maradt meg. A kár 80.000 forint. A gyár csak részben volt biztosítva.*”

Ez a tragédia hosszú távon mért csapást a telepre, ugyanakkor a tulajdonos részvénytársaságot is érzékenyen érintette. Néhány héttel a tüzeset után a *Magyar Gépípar* című lap ezt írja: „*Az Egyesült Magyarhoni Üveggyárak mérlege. A „Budapesti Közlöny” után közöljük az Egyesült Magyarhoni Üveggyárak Rt. lefolyt 18 hónapról szóló mérlegét. Amint értesülünk, a június hó 30-án lezárt mérleg körülbelül 1.384.000 forintnyi veszteséget tüntet fel. Az igazgatósághoz közel álló körökben e veszteséget részben a kedvezőtlen üzemszervezéssel s rossz konjunktúrákkal, kiváltképpen pedig az értékek szigorú mérlegelésével indokolják. Az igazgatóság a társulat helyzetének javítása érdekében a feketeerdői birtokát, továbbá berendi porcelángyárát és porcelánkészletét kedvező feltételek mellett eladta, a nem jövedelmező árunemek gyártását egyelőre beszüntette, egyes üzemeket redukált, úgy hogy a többi telepek bebatóbb és kielégítőbb működését lehetővé tette.*”

Az okokat nem ismerjük, de a cikkben említett adásvétel egész biztosan nem jöhetett létre, mivel 1897 márciusában a béli üveggyár megszüntetése kapcsán arról van szó, hogy a munkások fele átkerül a feketeerdői üveggyárba. Feltételezhető, hogy a tűz okozta károk miatt a gyárban 1896–97-ben szünetelt a termelés az újjáépítés miatt. A gyár következő említése a forrásokban 1901, továbbra is az Egyesült Magyarhoni Üveggyárak Részvénytársaság tulajdonaként.

1901: igazgató Krausz Rezső, főkönyvelő Fray Ede

1903: igazgató Philipp Antal

1906–1911: igazgató Kludsky János

1906: az Országos Iparegyesület Tanhöffner Ferenc és Hartauer Szilveszter feketeerdői üvegyári munkásokat ezüst-, illetve bronzéremmel jutalmazza.

1906. évi április havi lajstromzás.

Egyesült magyar honi üvegyárak r.-t. cég Budapestén, belajstromoztatta a bpesti keresk. és iparkamaránál 1906. évi április hó 3-án d. e. 11 órakor új-antaltölgyi, feketeerdői, saigótárjani és boeli üvegyári vállalata részére, még pedig mindennemű üvegyárakra, az itt 14115. szám alatt ábrázolt védjegyet. Alkalmazási mód: az áruba edzve, véssé és az árura festve alkalmazza.

14115.

A gyár védjegye (1906)

1910: az Egyesült Magyarhoni Üvegyárak Részvénytársaság úgy dönt, hogy kiszáll az üvegyártásból, és összes gyárát eladja. A feketeerdői üvegyár megvételére Nagyváradon 450.000 korona alaptőkével megalakul a Feketeerdői Üvegyár Részvénytársaság. Az igazgatóság tagjai: Barcsay Andor dr. országgyűlési képviselő, Fleischhacker Gyula bankigazgató, Dénes Ödön kereskedő és dr. Dénes Sándor ügyvéd. A vállalat kereskedelmi ügyeit a nagyváradai Deutsch Károly cége intézi. Vezérigazgatónak Kludsky Jánost nevezik ki. 1910 körül kerül a gyárba Erneyi Vilmos, aki később igazgató lesz és marad 1940-ig (ezzel a gyár történetében ő tartja a rekordot, lásd 9. fejezet).

1913. április: a feketeerdői gyár a nagyváradai Deutsch K. I. Üveg, Porcellán Nagykereskedés és Feketeerdői Üvegyár Részvénytársaság tulajdonába kerül. Vezérigazgató: Deutsch Károly Ignác, igazgatóság: dr. Dénes Sándor, Dénes Ödön és Fleischhacker Gyula. Az alaptőke ekkor 700.000 korona volt.

1917. január: Budapesten 500.000 korona alaptőkével megalakul a Feketeerdői Üvegyár Rt., melynek célja a gyár megvétele és üzemeltetése. Igazgatósági tagok: Chavanne Miksa, Berger Mór, Székely Mór, Kémény Sándor, Ungár Jenő, Létay Lajos, Fehér Mór és Tivadar és Ungár Ármin. A dolog háttérében az

állt, hogy 1917 júniusában Deutsch Károly korábbi tulajdonos meghalt. Mivel a háborús évek nem kedveztek az üvegiparnak, a termelés többet állt, mint működött. 1917-ben a Feketeredői Üveggyár Rt. megvásárolta a Salgótarjánhoz közeli Zagyvapálfalván lévő üveggyárat.

Alig fél év múlva ismét fordult a kocka: 1917 októberében a Magyar Üveg és Agyag újság Ungár Ármin igazgatósági tagot idézve ezt írja: „A Feketeredői Üveggyár Részvénytársaság eddigi tulajdonosaitól októberben megbízást kapott az üveggyár a hozzá tartozó birtok és teljes árukészlet eladására. Ebbeli törekvése teljes sikerrel járt, amennyiben a gyártelepet a következő cégekből álló érdekeltiség megvette: a Bécsi és Budapesti Merkur Bank Rt., az Általános Forgalmi Bank Rt. Debrecen, Fabank Rt. Budapest, Fehér Mór és Fia Üveggyáros és fatermelő Budapest.

Az üveggyár ez idő szerint is üzemben van és előzetes megállapodásunk szerint a legközelebbi időben még egy öblös üvegekemence kerül üzembe, valamint előmunkálatok tétettek abban az irányban is, hogy egy tábla üvegekemence 1,5 mm-es raktáruvegre és solin tábla készítésre 300.000 nm gyártási képességre mielőbb elkészüljön és üzembe kerüljön.

Előrelátással voltak aziránt is, hogy az így fokozott mértékben történő gyártáshoz a gyárnak megfelelő szállítási eszköz álljon rendelkezésre, megállapodást létesítettek az élesdi Erdőipar, illetve a Fabank Részvénytársasággal, hogy a már ez idő szerint is 17 km hosszúságban üzemben lévő iparvasút 9 kilométerrel meghosszabbíttassék és így közvetlenül a gyár telepére kiépüljön. Ezen munkálatok már január 15-ike óta folyamatban vannak, úgy hogy mire az üveggyár a megnagyobbított üzemre be lesz rendezve, a vasút is rendelkezésre fog állni. Intézkedések történtek aziránt is, hogy a gyárnak minden berendezése modern és a technika legújabb vívmányaiival legyen felszerelve és úgy a belföld, mint a művelt külföld számára is olyan gyártmánnyal kerüljön piacra, hogy minden igénynek megfeleljen.”

Úgy látszik, tervekben és ígéretekben akkor sem volt hiány, a megvételre kínált portékát, azaz magát a gyárat illetet dicsérni. Annak az állításnak, hogy a gyár „ez idő szerint is üzemben van” ellentmond egy másik újságcikk, amelyben arról írnak,

hogy a Merkur Bank Rt. által alakított érdekcsoport megvette a feketeerdői öblös üveggyár részvény többségét, és a „szünetelő” gyárat az új tulajdonosok hamarosan üzembe akarják hozni. Ez valószínűleg sikerült is nekik, hiszen a levéltári források szerint 1917 végén 77.000 korona tiszta nyereséget könyvelhettek el.

1920 június: a gyár továbbra is a Merkur Bank Rt. tulajdonában van. A feketeerdői üveggyár immár Románia területén folytatja tevékenységét, tulajdonosai azonban a régiek maradnak.

2.2.2. Az első világháború végétől az államosításig (1920–1948)

Az első világháborút követően Erdélyt Romániához csatolták. Az impériumváltás után időre volt szükség, hogy a gyár új működési formája kialakuljon. Azon eset állt elő, hogy a régi tulajdonos (Merkur Bank Rt.) Budapestről irányította a gyárat, de mérlegkészítést nem követelhetett, így a bizonytalanság miatt a gyár sorsa egyre kevésbé volt fontos számára. A román félnek viszont egyre inkább. Ebben az időben a gyár alaptőkéje 1 millió korona volt, ami 3 millió lejnek felelt meg. Talán ez a függetlenség is oka annak, hogy a gyár az elkövetkező évtizedekben nyereséggel termelt.

1925: a gyár egyesül a debreceni Calciumkő és Agyagipar Részvénytársasággal. Ekkor részvények kibocsátásával az alaptőkét 100 millió koronára emelték (!). Megjegyzem, százszoros tőkeemelést csak akkor szoktak végezni, amikor biztosak a nyereségben. Az új tulajdonosok minden bizonnyal arra számítottak, hogy a háborút követően nagy szükség lesz az üvegipari termékekre. Ehhez viszont bőséges és viszonylag olcsó nyersanyagforrás kellett. 1929 februárjában a Kolozsváron megjelenő *Keleti Újság* ezt írja a Feketeerdői Üveggyár Rt. 1928. évi pénzügyi mérlegéről: „A mérlegből ennek a sok évtized óta fennálló hatalmas iparvállalatnak rendkívül kedvező vagyoni helyzete és mobilitása tükröződik vissza. Hatmillió lej alaptőke mellett a vállalat múlt évi tiszta nyeresége 1 millió 587 ezer lej. Az üzleti eredmény rendkívül kielégítő. A vállalat ügyvezető igazgatója, Erneyi Vilmos

nagy szaktudással és körültekintéssel évről évre fejleszti a gyárat.” A zárszámadás felsorolja a gyár akkori teljes vezetőségét, amit érdemesnek tartok ismertetni. Vezérigazgató Ungár Ármin, ügyvezető igazgató Erneyi Vilmos, főkönyvelő Vértes Sándor, az igazgatótanács tagjai: elnök Ioan I. Lepădatu, tagok: gróf Tisza Kálmán, dr. Gheorghe Popa, Szemere Miklós, Ungár Lajos, dr. Aurel Socol, dr. Cziffra Kálmán, Ungár Jenő, Theodor Papoudoff, dr. Dénes Sándor, Ungár Ármin és Erneyi Vilmos. Érdemes megemlíteni, hogy 1940 előtt dr. Petru Groza is igazgatótanácsi tag volt.

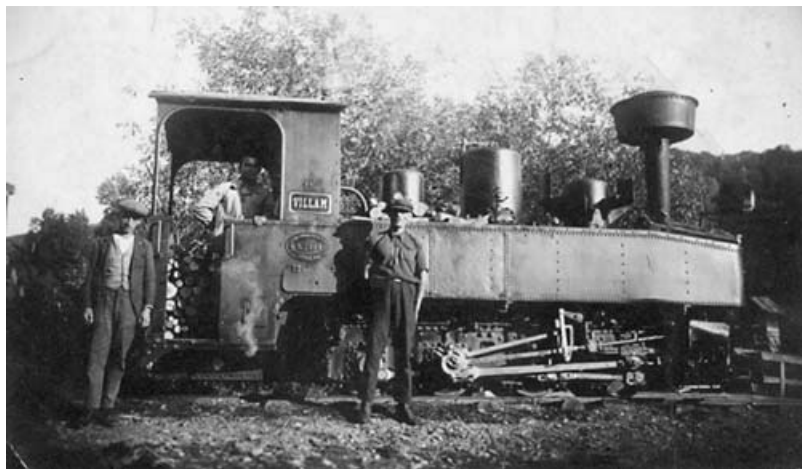
1935-ben az *Erdélyi Lapok*-nak így nyilatkozott Erneyi Vilmos akkori igazgató:

„A telep fontosabb épületei a következők: a butaépület három 14 kemencés Siemens-Siebert-féle fázékkemencével, amelyek közül jelenleg csak egy van üzemben. Továbbá a teljesen berendezett csiszolóépület, gépi- és kézfestőde, gép- és kazánházak, raktárépületek, vas- és faesztergályozó, lakatos-, kovács-, fázékkészítő, asztalos- stb. műhelyek és a zúzó. A szorosan vett gyártási célokat szolgáló épületeken kívül igazgatósági, tisztviselői és munkáslakások, kaszinó, vegyeskereskedés, iskola, pékműhely és mészárszék vannak a telepen. Mellette a régi Zichy-féle vadászkastély, előtte fenyőfás park.

A gyár jelenleg főként villanyvilágítási üvegáruk előállításával foglalkozik. Ezekkel a cikkekkel az idegen gyártmányokat teljesen kiszorította a romániai piacról és most már egyedül fedezi az ország szükségletét. Ezen kívül festett, préselt, fűvott és csiszolt díszmű gyártmányai egyedülállók a hazai iparban. Sőt legújabbán a »jénai« tűzálló üveggel teljesen versenyképes hőálló üveget is készít.”

1939: a gyár átáll a szénfűtésre. A szén a Bodonos környéki szénbányákból szállították az 1917–18-ban kiépült keskenyvágányú ipari vasúton, majd generátorokban gázzá alakították.

A második világháború idején, a bécsi döntés után Magyarországhoz visszakerült feketeerdői üvegyár ismét hanyatlásnak indul. A háborús állapotok, a tulajdonos- és igazgatóváltások nem kedveznek a gyár megfelelő működésének. Erneyi Vilmost, aki 30 éven át vezette gyárat, 1940 őszén zsidó származása miatt

Villám kismozdony (1930)

leváltották, és Biharváry Gusztávot, a Magyar Királyi Honvédség századosát nevezték ki igazgatónak. Ez az inkább katonai jellegű intézkedés még egy évig sem tartott. A háborús viszonyok között a gyár a csőd szélére került, ezért felmerült a korszerűsítés szükségessége. Erre a feladatra a Budapesti Egyesült Izzó vállalkozott, melynek a tokodi üveggyár is a tulajdonában volt. A feketeerdői gyár részvényeinek 50–50%-át a tokodi, ill. a salgótarjáni gyár vásárolta meg. A két főrészvényes csoport jelentős beruházással akarta korszerűsíteni a gyárat. Ebben az időben Feketeerdőn világítási üveget, opálüveget, csiszolt és festett dízüveget, gyógyszeres, gyógyszerár-berendezési és laboratóriumi üveget gyártottak, és ezt a termékszerkezetet a befektetők tovább akarták vinni. 1941 augusztusában Biharváry Gusztávot leváltották, helyére az üveggyártásban szakosodott kohómérnököt, dr. Gurmai Mihályt nevezték ki, aki korábban Salgótarjánban és Tokodon is dolgozott üvegipari mérnökként. A második világháború első éveiben erős volt a szándék, hogy a gyárat Berettyószéplakra költöztessék. Az indok az olcsóbb energiaforrás volt. Ez a terv azonban erős ellenállást váltott ki a helyiek körében, többen sztrájkba is léptek. A sztrájkolók vezetőit

Nagyvárad 557.

1941. augusztus 6.

Feketeerdői Üveggyár r. t., Feketeerdő.

Vállalkozás: üveggyár.

Áru: a magyar mértékügyi intézet által hitelesített korecsmái és vendéglői poharak és palackok.

A feketeerdői üveggyár védjegye (1941)

büntetésből egy időre a Szatmár megyei Szelestyehutára küldték dolgozni.

1942 őszére állt vissza a feketeerdői gyár működése olyannyira, hogy 400 munkást tudtak foglalkoztatni. A gyár exporttevékenysége Törökország és Németország felé irányult, a nyersanyaghiány miatt azonban a különleges minőségű üvegek gyártása megszűnt. 1943-ban arról értesülünk, hogy a gyár magasabb fuvarkötségei folytán előállt költségtöbblet egyensúlyozására az üveggyárak alapot hoztak létre, amely biztosította a piacon az egyenletes árszintet és egyensúlyt.

1943. május végén a *Keleti Újság* arról ír, hogy Pallavicini László őrgrof a feketeerdői gyár új igazgatója (megj.: az őrgrofi cím rangban a grófi cím felett állt, és többnyire Magyarországon letelepedett külföldi családok viselték). A Nagybányára távozó Gurmai Mihálytól munkatársai ünnepélyesen búcsúztak, kiemelve érdemeit a gyár sikeres újraindításában.

1943. október 1-je: a gyárat hadiüzemmé nyilvánítják, ami azt jelenti, hogy megszűnik a munkások sztrájkhoz való joga, a gyárban laktanyai fegyelem uralkodik és katonai büntető bírászkodás lép életbe. A rendet fegyveres őrség tartja fent, kineveznek továbbá egy a termelés folyamatosságért és a személyzet hazafias neveléséért felelős hadiüzemi megbízottat. A gyár katonaköteles alkalmazottai ugyanakkor nem kaphattak katonai behívót.

1944. május: Papp Oszkár az igazgató. Szeptemberben Moszkvában a szovjetek és a románok megegyeztek, hogy Erdélyből nem engedik kivinni a német és magyar javakat. 1945 áprilisában megalakították az Ellenséges Javak Megyei Hivatalát. Ennek nyomán elrendelték a Romániában tartózkodó magyar állampolgárságú természetes személyek, magyar állampolgárságú vagy magyarországi tőkeérdekeltségek (mint jogi személyek) és az ún. „védelmezett ellenségek” javainak elkobzását. Az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Felügyelő Pénztár (románul: CASBI) adminisztrátort nevezett ki e javak működtetésére. Az előbb említett hivatalok hatáskörébe tartozott a javak leltározása és értébecslése.

Az 1948-as romániai államosítás után a magyar állami vagyont változatlanul kapitalista tulajdonként kezelték. Magyarország hivatalosan is felvetette, hogy Románia fizessen kártérítést, de a román fél ezt elutasította. A források sem a tulajdonosok, sem a vagyonok, sem azok értékének meghatározásában nem egységesek. Annyi azonban bizonyos, hogy összesen 203 db magyar érdekeltiségű, kb. 80 millió dollár értékű ipari és kereskedelmi vállalatról van szó. Köztük volt a feketeerdői üveggyár is.

1947-ben a gyár a CASBI kimutatása szerint teljes egészében magyar érdekeltiség a CASBI felügyelete alatt, amely a vállalatot a nagyváradi szakszervezeti tanácsnak adta bérbe, ez utóbbi azonban nem tudta fenntartani. Ez idő szerint a Derna-Tatarosi Aszfalt Bánya Rt. kezeli a vállalatot. Az adatközlők visszaemlékezései szerint a gyár a háború utáni években (1945–47) nem termelt folyamatosan.

2.2.3. Az államosítástól a megszűnésig (1948–1996)

Romániában a termelőeszközök államosítását 1948. június 11-én rajtaütésszerűen hajtották végre. Két nappal korábban, június 9-én behívták a pártaktívát, kijelölték, hogy kinek mi a dolga, és felkészítették őket minden lehetséges esetre, amennyiben ellenállásba ütköznének. Június 11-én pedig néhány aktivista

rendőri kísérettel megjelent a helyszínen és lefoglalták a pecsétet, a kulcsokat és a kasszában lévő pénzt. A feketeerdői üvegyár magyarországi érdekeltségű ipari vállalként lett államosítva.

A kommunista rendszerben a feketeerdői üvegyár első (államosításkor kinevezett) igazgatója a dernai születésű Lisztig László Ferenc volt. Róla bővebben a Feketeerdői arcok c. fejezetben írok. Az első munkásigazgató Lisztig Ferencnek nem lehetett könnyű dolga ezekben az időkben, amikor a jelszó a „Miénk a gyár!” volt. Mindjárt az államosítást követően leomlott a huta egyik fala, az, amelyhez a kemence hozzá volt építve. A vályogfal leomlásából politikai ügyet csináltak, azt állítván, hogy a gyár népnyzó tulajdonosai nem fejlesztették a gyárat, csak a haszon érdekelte őket. Az igazgatónak a legtöbb gondot a szakszervezet által képviselt munkásság túlzott követeléseai jelentették, ami az igazgató szerint a termelés rovására ment. A konfliktus akkor kezdődött, amikor az igazgató megtiltotta, hogy az Élesdre menő teherautó az étkezde számára és más célra is fuvarozzon. Ekkor azzal vádolták meg, hogy nem veszi figyelembe a munkások érdekeit, csak a termelés érdekli. Ezért 1950 végén rövid időre le is váltották, és a helyére Szilágyi József élesdi pártembert nevezték ki, aki előtte asztalosként és kőművesként dolgozott. 1951 elején Lisztiget visszahelyezték, Szilágyi pedig mint katonatiszt (!) szerepelt még néhány hónapon át a gyár alkalmazottainak nyilvántartásában. Ebben az időben a gyár a minisztériumtól egy szovjet gyártmányú ZIS teherautót kapott, ami abban az időben nagy segítséget jelentett. A gépkocsi vezetője az a Gecse Antal helyi párttitkár volt, aki később néhány évig az élesdi Autobaza igazgatójaként is tevékenykedett.

A 1951-es év egyik legnagyobb gondját a fűtőanyag biztosítása jelentette, ezért elhatározták, hogy átalakítják a kisvasutat Bodonosig 60 cm-es nyomtávra 72 cm-esre. A környék fuvarosai szekerekkel szállították a fát, majd később a szenet is a hutának, mert a „Villám” mozdony és a vagonok 60 cm-es nyomtávra készültek. A mozdonycserét azonban 1951 nyaráig nem sikerült megvalósítani. A gyár ezt az időszakot veszteséggel zárta.

1949: felépül az első kádkeemence. Ugyanebben az évben a kolozsvári Bolyai egyetem 2 millió lej értékben laboratóriumi felszerelést rendel.

1951 április: leég a csiszolda és annak padlásán lévő raktár. A tüzet feltételezhetően a gőzkazán számára szénét szállító gőzmozdony kéményéből kipattanó szikra okozta. Mivel a csiszolda és padláson lévő raktár gyúlékony anyagokkal volt tele, a tüzet nem lehetett megfékezni. Ez a tűz emésztette fel a gyár kis múzeumának anyagát is, amely a századforduló óta gyártott termékek különböző példányait őrizte. A nyár folyamán nem sikerült az új tetőt felszerelni, erre csak késő ősszel került sor. Ebben az időszakban a gyár főmérnöke Bujini André, akit rövidesen Vinte Aurel követett, őket a minisztérium helyezte Feketeerdőre. A gyár munkás technikus (főtervezője) Kálnoki Sándor. A gyár főkönyvelője ebben az időben Adrian Pavel.

1951. szeptember 1-je: Lisztig Ferenc helyére Sólyom Istvánt nevezik ki igazgatóvá, akit néhány hónappal előtte még kizártak a pártból. Nagy csatározások voltak a háttérben, és a helyi pártemberek, Gecse Antal feketeerdői párttitkár, Anderwald József (aki 1952-ben lépett Gecse helyére, Gecse pedig Élesdre került), valamint Major Gyula próbáltak befolyást gyakorolni a gyár vezetésére.

Talán Sólyom István igazgató fogalmazta meg legtalálóbban a gyár akkori helyzetét, amikor egy gyűlésen a következőket mondta: „Értsük meg már egyszer, hogy ne csak mindig kérjünk, hanem adjunk is valamit! A minisztérium a végén megsokallja és nem fog többet segíteni. A tőkések zsírosra keresték magukat a gyárral, mi meg ráfizetünk. Ez így tovább nem mehet, ennek gyökeresen meg kell változnia! A tanácsadók is azért jöttek ki, mert nem rentábilis a gyár, hogy segítsenek nekünk azt rendbe hozni. A Központi Bizottság is foglalkozik a gyárral és áldoz nagyon sokat. Mi nagyon szép és jó árut tudnánk csinálni. Ők adnak, segítenek, csak mi is mutassunk valamit! Itt csak a tömeg tud csinálni valamit, egy-két ember munkája nem sokat ér. Itt mindenki igazgató kell legyen, és mindenkinek tudnia kell a kötelességét.”

1952 októberében lopások történtek: az élesdi vasútállomáson a szódát, míg a gyárban a petróleumot lopták. Év végére a szén minősége annyira megromlott, hogy nem lehetett elgázósítani, ezért fával próbálták helyettesíteni, ami eléggé körülményes volt. Dacára annak, hogy a minisztérium az államosítás után, 1952 végéig 18 millió lejmel támogatta a feketeterdői üvegyárat, a helyzet nem volt kielégítő. Megj.: az 1950–60-as években a feketeterdői üvegyár sokat köszönhetett Szenkovics Sándor (Alexandru Sencovici) akkori könnyűipari miniszternek, aki 16 évig töltötte be ezt a funkciót a román kormányban. Szenkovics, aki a közeli Margittán nevelkedett (Feketeerdő 1968-ig Margitta rajonhoz tartozott), kötődött a településhez.

Sólyom Istvánt egy év múlva leváltották, és 1952. október 1-jén Macarie Ioan lett az új igazgató. Nem hivatalos források szerint ebben az időben merült fel az a terv, hogy a gyárat – a szállítási költségek csökkentése érdekében – az élesdi kisállomás környékére költöztessék.

1953. június 12-én soha nem tapasztalt természeti katasztrófa sújtotta a gyárat. A Bisztra-patak vízgyűjtő területén felhőszakadás történt. A váratlanul lezúduló óriási vízmennyiséget a patak nem tudta elvezetni, az ár elmosta a töltéseket, hidakat és gátakat. A gyár alsó, jobb oldali része helyenként másfél méter magasan a víz alá került. Itt volt többek között a csiszolda, a festőde, a raktár és a munkáslakások is. Ugyancsak elmosta az ár az utakat és a hidakat, így a Feketeerdő–Középes út is járhatatlanná vált. A víz a kisvasút sínjeit és alapját 2,5 km hosszúságban sodorta el a helyéről. Az ár levonulása után a csarnokokban 30 cm vastagon állt az iszap. A természeti csapás után a gyár 2 hónapig állt, folyt a takarítás, a romok elszállítása. Elsősorban a megromgált lakóházakat kellett lakhatóvá tenni, majd a csarnokok és a gépek javítása, illetve új gépek üzembe állítása következett. Nagy segítséget jelentett a nagyváradi tűzoltó alakulat és a Victoria gyár támogatása. Azonban a munkák nagy részét a gyár munkásai végezték, akik erre az időre is megkapták az alapfizetésüket. A hasonló katasztrófák megaka-

dályozása érdekében 1957-re a gyár egész területén a Bisztra mindkét partját 3–4 m magas betonfalakkal erősítették meg.

1954 június: a szászmedgyesi Purima Ioan az új igazgató.

1954: a bukaresti Opera és Balett Színház megrendelésére készítenek csillárokat.

1956: a 7 km-re lakó középesiek még mindig gyalog járnak munkába.

1957: a jövőbeni árvizek megelőzésére megépülnek a betonfalak és a töltés.

1957-ig jellemzően sárga és kék félkristályokat gyártottak, ettől az évtől kezdenek fehér kristályt is gyártani. Szintén ebben az évben két új raktárt építenek a nyersanyagok és a késztermékek tárolására.

1957-ben az *Előre* napilapban interjú jelent meg Krepelka Józseffel, a gyár főmérnökével (akinek felmenői 1912-ben Husztról kerültek Feketeerdőre) abból az alkalomból, hogy a gyár árucikkei értékes exportcikké váltak. Ebben az interjúban a főmérnök elmondta, hogy a szén és a kvarc szállítási költségei miatt a gyár sokáig ráfizetéssel termelt. Később rájöttek: úgy válhatnak nyereségessé, hogy olyat kezdenek a gyártani, amire csak Feketeerdő képes. A kevésbé jövedelmező tömegcikk gyártását kivezették, és átálltak a szakmailag bonyolult, kiváló minőségű és művészi kivitelezésű áruk készítésére. Ezt a fordulatot a gyár munkásainak kiemelkedő szakmai tudására alapozták.

Az interjúban a főmérnök azt is elmondta, hogy a New-York-i Arcadia import-export cég a gyár termékeit választotta forgalmazásra. A poharakat, melyeken a „*Hand work. Made in Romania*” („Kézimunka. Romániában készült”) volt olvasható, gondos csomagolás után Brémába szállították vasúton, ahonnan hajóval jutott el New Yorkba. A termékek ránézésre egyformák, de mégis különböznek, hiszen mindegyik kézzel készült egyedi darab. Magukon viselik Pozsonyi Dezső, Höll Ottó, Krepelka Károly, Rozin Rudolf, Kálnoki György, Herkucz János, Ciucos Florian, Hartauer Imre üvegívók, Schneider Eszter, Hübner

László csiszolók, Schöller Rudolf, Tamási Erzsébet rajzolók, Schneider Ferenc mester és a többiek keze nyomát.

Ebben az évben 600 féle terméket gyártottak, növelték a termelékenységet, hiszen megrendelések érkeztek a Szovjetunióból, Irakból és Iránból is.

1959. december: új, korszerű üvegfüvő részleget helyeznek üzembe. Az építkezést a Nagyvárad tartományi beruházási tröszt végzi.

1960-tól áttérnek a pakurára mint folyékony fűtőanyagra.

A műszakváltások időpontja az 1960-70-es években (de lehet, hogy már előbb): 5:45, 14:00 és 22:00 óra.

1962: felépül a mozdony remíz és egy új festékező kemence.

1965-ben áttérnek a gázolaj használatára.

1966 októberében a sajtó arról számol be, hogy a gyár bővítése és korszerűsítése révén (két korszerű olvasztókemence, új csiszológépek, új szállítószalag) a termelési kapacitás a kétszeresére nő. Ezen korszerűsítések nagy része Csekő Kálmán fejlesztő elektromérnök nevéhez fűződik.

1967-ben megszüntetik a keskeny vágányú vasútvonalat Bodonos felé.

1971: beindul a kristályból készült üvegcsikk gyártási vonala, ugyanebben az évben 15 féle világítótestet, elsősorban csillárokat és lámpaernyőket gyártanak.

1975: új üvegolvasztó kemencét helyeznek üzembe, amely lehetővé teszi a félkristály üvegekhez szükséges nyersanyag négy műszakban történő olvasztását.

1982. február 10.: 28 év után leváltják Purima Ioan igazgatót. További igazgatók:

1982-1988 Galandauer Gheorghe,

1988-1994 Oros Florian,

1994-1996 Butiu Gheorghe,

1997: Bordás Károly menedzser.

A gyár technikai és adminisztratív személyzete:

Főmérnökök: Bujini Andre, Vinte Aurel, Kohán József, Tóth László, Hübner László

Igazgatók a gyár utolsó 50 évéből: Purima Ioan, Galandauer Gheorghe,
Butiu Gheorghe, Bordás Károly

Főkönyvelők: Adrian Pavel, Bradea Romulus, Cobârzan Iuliu

A korábbi bérszámfejtő lapok (stat de plată) alapján szerettem volna az iroda-, műhely- és részlegvezetők nevét is felsorolni, de sajnos ezeket a dokumentumokat nem bocsátották a rendelkezésemre.

Egy 1990. december 13-án kiadott kormányhatározat értelmében a gyár részvényeken alapuló kereskedelmi társasággá alakult. Új neve CRISTAPAN S. A. Pădurea Neagră lett, és a következő vagyoni (pénzügyi) mutatókkal rendelkezett:

- társadalmi tőke (capital social): 26,4 millió lej,

- befektetett eszközök (mijloace fixe): 20,9 millió lej,
- forgóeszközök (mijloace circulante): 17,4 millió lej.

1996. július 1-től felújítás miatt a gyár leállt. A munkálatok összértéke 18 milliárd lej, melynek felét az Állami Tulajdonalap adta. A vállalat 585 dolgozója közül előbb 400, majd 3 hónapot követően további 100 vált munkanélkülivé. A leállást néhány hónapra tervezték, végül ebből másfél év lett, hiszen a termelés csak 1997. december 10-én indult újra. Időközben, 1997 nyarán, az Állami Vagyonalap magánosítás (privatizáció) céljából eladásra bocsátotta a gyárat. Az árverést egy magyarországi üzletember, Király Zoltán nyerte meg, és a céget Bordas Impex S. R. L. néven jegyeztette be. Az új tulajdonos megígérte, hogy a gyárat előbb 200 alkalmazottal indítja újra, majd hamarosan további 110 alkalmazott veheti fel a munkát.

A feketeerdői üvegyár véglegesen 1998. február 5-én állt le.

1997. december 10-én utoljára indult újra a gyár

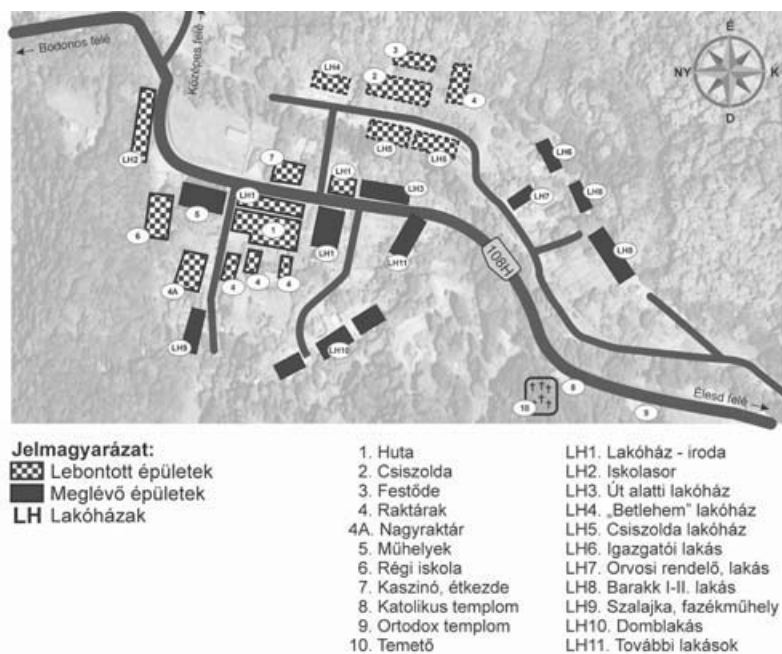
Erről az időszakról Bordás Károly akkori menedzser így nyilatkozott a *Bihari Naplónak*: „1997 nyarán megkeresett egy Király Zoltán nevű úriember Magyarországról azzal a szándékkal, hogy meg szeretné vásárolni a feketeerdői üvegyárat. Én voltam a

gyár menedzsere abban az időben. A gyár akkor felújítás alatt állt, de nem volt pénzünk befejezni és a termelést újraindítani. Belementünk az eladásba, decemberre be is fejeződött a folyamat, majd sikerült a termelést is újraindítani. Három hónapig minden kitűnően működött. Akkor Berettyószéplakra, a kőolaj-finomítóba hívtak – ahonnan a fűtőanyagot szállítottuk –, és közölték velem, hogy nem tudnak több fűtőolajat (pakurát) adni gyárunk működéséhez, mivel ők is leállnak, a finomító beszünteti tevékenységét, így döntött az új tulajdonos. Azonnal megkezdtük az előkészületeket a kemencék kiürítéséhez, és mindent leállítottunk abban a reményben, hogy sikerül megoldani a fűtőolaj beszerzését, és újraindulhatunk. Ám nem így történt.”

A feketeerdői üvegyár végleges leállításának története talán jobban átlátható az Állami Vagyonalap Privatizációs Hatóságának (rövidítve: APAPS) az egyik miniszterhez írott 2001. június 11-i leveléből. Ebből többek között megtudható, hogy 1997. október 6-án az Állami Vagyonalap eladta a gyár részvényeinek 40%-át a feketeerdői Bordas Impex S. R. L.-nek. Az adásvételi szerződésben az állt, hogy a vételár 25%-át előlegként kell kifizetni, a maradék 75%-ot pedig öt év alatt. A levél keltezésének időpontjában (2001. június 11.) azonban az első három évre (1998, 1999, 2000) esedékes részletek nem lettek kifizetve. Ezért az Állami Vagyonalap a Bordas Impex S. R. L. ellen 1999-ben pert indított. A bíróság a szóban forgó 40% részvény tulajdonjogát visszaítélte az APAPS-nek.

Ezt követően a 2000-es évek elején még volt egy próbálkozás: egy francia befektető megbízásából Bandui Ioan Feketeerdő környéki lakos részvényeket vásárolt a helyiektől, abban a reményben, hogy a francia befektető így tulajdonjogot szerez. Terve azonban rövidesen megghiúsult. Ezt követően az Állami Vagyonalap tulajdonában lévő gyárat sorsára hagyták, és minden könnyen mozgítható vagyona hamarosan eltűnt.

2006 körül a megmaradt épületeket és a benne lévő mozdíthatatlan részeket az Állami Vagyonalap elárverezte. Ezeket egy Galacon bejegyzett cég vásárolta meg lebontás céljára, ami a következő években meg is történt. Az üresen álló telkek láttán

Az egykori üvegyár stilizált térképe

egy mai szemlélő nehezen tudná elképzelni, hogy itt közel 200 éven át a Kárpát-medence egyik leghíresebb üvegyára működött.

2.3. A Román Munkáspárt feketeerdői alapszervezetének jegyzőkönyveiből (1951–1954)

1944. október közepén a szovjet csapatok átvonultak Feketeerdőn is. Utána a közigazgatásban még egy hónapon át zűrzarvaros állapotok uralkodtak. A szovjet utócsapatok fosztogatásai után megjelentek a román félkatonai alakulatok (az ún. Maniugárdák), melyek tovább rémítgették és fosztogatták Észak-Erdély magyarok lakta településeit. Ennek az időszaknak 1944. november 14-én lett vége, amikor az erdélyi magyar lakosság veszélyeztetettségére hivatkozva a romániai Szövetséges Ellenőrző

Bizottság nevében Vinogradov szovjet tábornok közli Sănătescu miniszterelnökkel, hogy a Vörös Hadsereg által felszabadított Észak-Erdélyben a szovjetek ideiglenesen átveszik a közigazgatást. Ebben az átmeneti időszakban az újból érvénybe lépő lej mellett továbbra is a pengő/fillér volt a fizetőeszköz. (Érdekességgént: a pengő-lej árfolyam nagyon ingadozó volt, pl. 1944. november 24-én 1 pengő 40 lejnek, 1945. április 21-én 1 pengő 30 lejnek felelt meg.) A nemzetiségi konfliktusok elkerülése érdekében ebben az időben a román és magyar nyelv egyformán hivatalos volt a közigazgatásban. Nem volt szokatlan, hogy a középületekre három zászló volt kitűzve: a magyar, a román és a vörös zászló. A szovjet katonai fennhatóság négy hónapig, 1945. március 13-áig tartott, amikor már véglegessé vált a romániai „demokratikus erők” választási győzelme.

Mint ahogy azt a 2. fejezetben említettem, ebben az időben a feketeterdői üvegyár inkább állt, mint dolgozott. A gyár elszigetelt földrajzi fekvése még jobban nehezítette a háború utáni termelés beindulását és egyáltalán az élet újraindítását a településen. Hogy mennyit szenvedtek és nélkülöztek ebben az időben a gyártelep lakosai, az egy külön kutatás témája lehetne. A gyár tulajdonosai életüket mentve magukra hagyták a süllyedő hajót, segítséget sehonnan sem remélhettek. Az viszont várható volt, hogy a szovjet érdekszférába kerülés miatt balra tolódnak el az erőviszonyok.

A gyár történetének ismeretében megállapítható, hogy a feketeterdői munkásság összetartó és jogaiért bátran kiálló magatartást tanúsított. Ám nem lehetett pontosan tudni, hogy ez a szociális eszmékre utaló, összefogó magatartás mennyiben lesz összhangban az új, még csak kialakulóban lévő szovjet típusú rendszer elvárásaival. A két világháború közötti időszakban minden nagyobb településen megjelentek a kommunizmus hívei. Az őket jól ismerő helybelieknek komoly fenntartásaik voltak velük kapcsolatban. Jellemükre általában (tisztelet a kivételnek) a munkakerülő, viszályt keltő magatartás mellett talán a „lumpen” megnevezés a legtalálóbb. Így aztán nehezen elképzelhető,

hogy a közösség, amelyben éltek, el tudta volna fogadni őket vezetőként. Hogy mégis sikerüljön átvenniük a hatalmat, a megtévesztés, hazudozás és hamis propaganda mellett a proletárdiktatúra fegyvereihez folyamodtak: erőszak, megfélemlítés, likvidálás. Mivel Feketeerdőn nem voltak illegális kommunisták, az új rezsimnek nehezebb volt a dolga: be kellett érnie az új rendszer szimpatizánsaival. A településen ez az átállás nem máról holnapra ment végbe, hanem évekig tartó hosszú folyamat volt. Erről az időszakról helyi szinten (a gyárarchívum hiánya miatt) nem lehet írott forrásokat találni. Az is az idők homályába vész, hogy pontosan kik voltak azok a személyek, akik „elvállalták”, hogy a gyár és a gyártelep új vezetői legyenek. Könnyen elképzelhető, hogy pontosan azok, akik a néhány év múlva készült pártgyűlési jegyzőkönyvekben szerepelnek. Az államosítás után, amikor igazgatót kellett kinevezni, ezt a funkciót egy volt illegális kommunista bízta, aki egyben pártvezető is volt: a feketeerdői üveggyár élére a dernai születésű Lisztig László került (lásd a 8. fejezetet).

1948 februárjában a Román Kommunista Párt egyesült a Román Szociáldemokrata Párttal és a kommunista hatalom Román Munkáspárt néven futott tovább. Az egyesülés után röviddel napvilágot látott a párt alapszabályzata (statútum) mely előírja, hogy havonta kell pártgyűlést tartani. A Bihar megyei levéltárban a feketeerdői alapszervezet gyűléseiről csak 1951 áprilisától találhatók jegyzőkönyvek. Érthető, hogy nem volt külön alapszervezete a gyárnak és a lakótelepnek. Ezért hol a gyárat, hol a lakótelepet említik a dokumentumok fedőlapján. Az első dolog, amire a kutató felfigyel: a gyűléseket magyarul tartották, a jegyzőkönyveket magyarul vezették. Hogy pontosan megértsük az akkori helyzetet, engedjenek meg egy kis kitérőt.

Romániában gyakorlatilag a szovjet modell szolgálai másolása határozta meg a politikai, a társadalmi, a gazdasági és a kulturális-művelődési viszonyokat. A kommunista párt egyértelműen a sztálini irányvonalat követte, legalábbis Sztálin haláláig (1953),

A Román Munkáspárt (PMR)
jelvénye

Az Ifjűmunkás Szövetség (UTM)
jelvénye

a Dej-korszak első felében. Ebben az időben a magyar nemzeti-ségű párttagok számaránya országosan 15% felett volt, amely jóval magasabb a romániai magyarság összlétszámánál (9,2%). Bizonyos erdélyi régiókban a magyar párttagok abszolút többségben voltak. Ez Erdély-szerte feszültséget okozott a pártban. Sok román nemzetiségű azért iratkozott be a pártba, hogy ezt az arányt csökkentsék. A párttagok létszáma 1945-ben 250 ezer volt, ezt 1950-re erőltetve egymillióra duzzasztották. Mikor ráébredtek, hogy ez tévedés volt (a mennyiség a minőség rovására ment), elkezdődtek a nyíltan meghirdetett párton belüli tisztogatások. A tisztogatás nemcsak a párttagságot érintette, hanem megfelelő ürügyet biztosított a párt legfelsőbb vezetői számára, hogy leszámoljanak vélt vagy valós riválisaikkal. Ezzel párhuzamosan, a párttagok „kikupálására”, tehát a „minőségi” párttagság elérése érdekében Bukarestben és sok erdélyi nagyvárosban is pártiskolákat és tanfolyamokat szerveztek. Ezek a „gyorstalpaló” képzések ontották magukból az egy kaptafára kikupált pártkádereket.

Ezen felvezető után lapozzunk bele a feketeerdői pártgyűlések jegyzőkönyveibe. A jegyzőkönyveket ceruzával írták, majd a kéziratot (egy a magyar helyesírást jól ismerő gépíró) legépelte. A jegyzőkönyveket tartalmazó dosszié hiányos. Ezt onnan lehet

megállapítani, hogy éppen a gyárat érintő nagy katasztrófák (a csiszolda leégése és a nagy árvíz) csak utólag lettek megemlítve.

1951. június 19-i pártgyűlés. Titkár Gecse Antal (Ghece Anton néven). Napirendi pont: Baciú Teodor, Winter Gheorghe és Szabó Sándor kizárása a pártból. Ezen a gyűlésen a későbbi igazgató, Somlyó István kizárását is fontolóra vették.

1951. június 24-i II. negyedévi „büró ülés”. A közel hétoldalas magyarul gépelt jegyzőkönyvben sok a ködösítés, de azért kiemelhetők az alábbi ügyek:

- A heti egyszer megtartott, kedd esti párttanfolyamon három hét után csökkent a hallgatóság száma. Kiderült, hogy Élesd rajoni pártvezetői, Fodor József és Petruş Ioan elvtársak beindították ugyan a tanfolyamot, de később nem ellenőrizték. Amikor a tagokat megbeszélésre hívták, a 31 hallgatóból csak 12-en jelentek meg.

- Az olvasókörökön 60-70%-os volt a részvétel. Kitűnt a Szlaftoszka Erzsébet, valamint a Boros Lajos (festőműhely) és Farkas Márton (csiszolóműhely) által vezetett olvasókör.

- A korábban beindított helyi szakképző iskola két szintből állt. Az I. fokozaton 40, míg a II., gyengébb fokozaton 32

munkás vett részt. Az első fokozat 40 hallgatója közül a legjobb eredménnyel vizsgázó Hübner Győzöt, Hübner Rezsőt és ifj. Magdás Crăciunt mesterképző iskolába küldte a gyár.

- A gyárban 102 analfabétát írtak össze, ebből 52 feketeadó. Megállapították: az írástudatlanok nem akarnak tanulni, és szégyellnek tanfolyamra járni.

- Megvitatták az ARLUS (Szovjet-Román Baráti Társaság) (elnöke Kálnoki Sándor),

ARLUS jelvény (1950)

valamint az UFDR (Romániai Demokratikus Nőszövetség) (elnőke Szabó Bálintné) tevékenységét. A Nőszövetség tevékenységének megvitatásakor felvetődik a kérdés, hogy a nem dolgozó nők gyerekeit miért nem fogadják a napköziotthonban.

- A május 1. és május 8. (megj.: május 9?) ünnepek előtt és után a gyárőrség létszáma éjjelente 12 munkással volt megnövelve, akik közül öt párttag volt. A gyár feldíszítésével, a feliratok elkészítésével és a faliújságcikkek megírásával a következők voltak megbízva: Kálnoki Sándor, Kohán György, ifj. Farkas Márton, ifj. Nagy Zsigmond, Kogyelán Julianna és Nemes Sándor.

- 1951. május 1-jén a gyár dolgozói felvonultak. A részvételi arány 80–90%-os volt. Gecse Antal ünnepi beszédet mondott, majd az iskolások egyórás műsort adtak. A szervezésből kivette részét Bozsóki József szakszervezeti elnök.

- A büro elmarasztalta Lisztig László igazgatót, mert megtagadta a rajon segítségét a hiányok kiküszöbölésére.

- A párt alapszervezete beismerte, hogy nem tudták kellően megszervezni a szocialista munkaversenyt, amely nem munkás öntudattal folyt. A termelés fokozása a minőség rovására ment.

- Megállapítják, hogy Kálnoki Sándor műszaki vezető nem tudja kellőképpen megszervezni a munkát. Az igazgatóság és a szakszervezet nem működik együtt. A csiszolda leégése miatt a termelés jelentősen visszaesett.

Az 1951. július 5-én megtartott gyűlésen az alapszervezet büroja öt részre osztotta a pártmunkát, melyhez felelősöket is rendelt: párttitkár Gecse Antal, a szervezésért felel Anderwald József, propaganda és agitáció Boros Margaréta, az adminisztrációért felel Adátsy János, a termelésért felel Major Gyula.

Újból megvitatták Szabó Sándor kizárását a pártból, aki a hozzászólók szerint többre becsülte motorkerékpárját, mint a pártot. Nem járt gyűlésekre, ezért szóltak a feleségének, hogy biztassa a pártmunkára, de ő nem mert szólni neki, mert félt, hogy megveri. Szabó István helyettes párttitkár kizárás helyett sorrendben már a harmadik szankciót javasolja Szabó Sándor részére, amit el is fogadnak.

Az 1951. szeptember 10-i gyűlésnek két napirendi pontja van: a gyár tisztaságért indított akció és a rongygyűjtés. A felszólalók megbeszélték hol van a legtöbb szemét a gyár területén; egyetértettek abban, hogy ha a gázgenerátorok salakját a lakások elé teszik, még szellőztetni sem lehet; fontos lenne a lakásokhoz túl közeli illemhelyek felülvizsgálata és újak építése.

Amiről még szó volt: az üzem területén lévő parkokat ne csúfítsák el fa- és szénrakásokkal, felül kell vizsgálni a gyár-lakások tetőit, le kell meszelni a melléképületeket.

Ezek után elhatározták, hogy lakássoronként felelősöket neveznek ki a tisztaság megőrzésére. A körzetfelelősök a következők voltak: cigány: Vígh István és Ábrány Vincéné, barakk: Korch Arnold és Mutnyan Victorné, igazgatói lak, kórház és garázsépület: Major András és dr. Jecu Ortenza, új barakk: Schneider József és Szabó Bálintné, csiszolda: Kálnoki Lajos, Kohán Béla és ifj. Major Gyuláné, Krepelka sor: Palencsár József és ifj. Krepelka Károly, Koller sor: Kirsch Rudolf és Medvéssy Barna, Hübner sor: Guba József és özv. Staler Ferencné, Puskás sor: Reif Ferencné és Hartauer Antal, kantinudvar: Székely Pálné és Szabó József, domb: I. blokk: Krepelka Ferenc, II. blokk: Hubert Dániel, III. blokk: Csörsz Rezső, szalajka: Herman Sándor és Bács Rozália, iskola, raktársor, fazékműhely: Kohán György és Závori Béla, iskola melletti sor: Dombi József és id. Nemes Sándor, törő I. sor: Kohán Józsefné és Cucu György, törő II. sor: Bozsóki József és Evanics István.

A 2. napirendi pontra térve Szabó István káderfelelős ismerteti a rongygyűjtési akció célját. Ebben az ifúságra és a nőszövetségre hárul a feladat. A begyűjtött rongyot a termes-teri raktárban Prekucz Imrének kell átadni. A gyűlés végén felszólaló Gecse Antal megállapítja, hogy gyűlés közben sokan eltávoztak a tereméből.

Az 1951. szeptember 7-i alapszervezeti gyűlésen a leváltott Lisztig László helyére kinevezett Sólyom István új igazgató is jelen volt. A technikai vezető (főmérnök) a központ által ki-nevezett Vinte Aurel lett. Ő Bujini Andrét váltotta. A változások

1951. szeptember 1-től léptek életbe. Fontosabb témák: a tavasszal a leégett csiszolda tetőzete még nem készült el, a lakásproblémát egyelőre csak egy 80 férőhelyes barakkal tudták megoldani, kifogásolták, hogy a központ a megbeszélt időpont előtt a gyárba helyezett 21 szakiskolát végzett fiatal, akiknek még nem tudtak rendes lakást biztosítani, a minisztérium 18 millió lejt ruházott be Feketeerdőre, az új tömbház elkészült, de tervezési hibák (víz és villany hiánya) miatt nem lehet használatba adni, javaslatokat tettek arra, hogy kinek utalják ki az új lakásokat (nevüket a 3. fejezetben emlitem).

Az 1951. szeptember 13-i büro ülésen (választmányi taggyűlés) a következő helyi pártvezetők vettek részt: Gecse Antal, Anderwald József, Major Gyula, Adátsy János, Nemes Sándor és Puskás Lajos. Két napirendi pont volt: az agitációs munka és a tagsági díjak kérdése. A négyoldalas jegyzőkönyv áttanulmányozása után semmi említésre méltót nem tudok kiemelni, ám a legvégén ért a nagy meglepetés, amikor Gecse Antal a következőket mondta: „Megkérek minden bürotagot, hogy írják össze mindazon elvtársakat, akik az illegalitásban dolgoztak, hogy azok névsorát leadhassam a rajonhoz.” Ezek szerint mégis voltak Feketeerdőn illegális kommunisták, vagy utólag mondhatták magukat annak?

1951. szeptember 26-án hosszas viták után szavazással beválasztják a büroba (választmányba) Herman Sándort. Ugyanekkor jelölik ki a küldöttséget is a rajoni konferenciára: Szabó Mihály, Mucha János és Koller László.

1951. október 18-án az alapszervezetivezető-gyűlésen jelen vannak: Gecse Antal, Anderwald József, Major Gyula, Adátsy János, Vinte Aurel, Koller Ferenc és Krepelka József. Az egyetlen napirendi pont a termelés elemzése (ahogy ők fogalmaztak: „a produkció analizálása”). Vince Aurel technikai vezető (főmérnök) beszámolt a termelés hiányosságairól és arról, hogy a szén 35%-a nem megfelelő minőségű. Megegyezett a dernaiakkal (ma úgy mondanánk, „a beszállítókkal”), hogy a selejtes szenet le lehessen vonni a szállított szénmennyiségből. Szóba került,

hogy sok a veszteség a nyersanyagoknál is. Például a bolgár homok nem volt jól elraktározva, a szél elhordta, bepiszkolódott és azzal szórják a vasúti síneket is, hogy ne csússzanak. Szükség van a főgépész munkáját megkönnyítő technikai referensre, aki az irodai munkát is el tudja végezni. Nem jó, ha az egyik szekciófelelős a másikkra hárítja a felelősséget. Sokan nem érznek együtt a gyárral, meg kell találni azokat, akik nem hajlandók változtatni a munkájukon. Somlyó István igazgató: „Nagy hiba volt, hogy a régi vezetőség nem járt utána, hogy gradált árut gyárthassunk. Bent voltunk Váradon és a mértékHITELESÍTŐ hivatalban és elintéztük, hogy ezt is lehessen gyártani.” Major Gyula: „A munkás kezét meg kell fogni és úgy vezetni, nem terrorral és hajcsármunkával, és a munkás akkor menni fog a tűzbe is.” Gecse Antal: „Kohán György csiszoldavezető munkamódszara nem a mai rendszerhez való. Csak a régi tőkés világban lehetett így dolgozni egy szekciófelelősnek. Pofonnal, káromkodással nem lehet ma vezetni. Ma egy vezető tanító is kell legyen, és nem zsarnok vagy hajcsár.”

Az 1952. április 15-i büroértekezleten jelen volt a rajon részéről Dézsi, a szaktanács részéről Farkas elvtárs is. Elhangzott, hogy nincs egyetértés a párt, a szakszervezet és az igazgatóság között, a párttagság azért nem jön gyűlésre, mert az ott hozott határozatok úgysem lesznek végrehajtva, van néhány elvtárs az üzemben, aki a párt ellen agitál, az igazgatósági gyűléseknek az a baja, hogy csak az igazgató elvtárs beszél, a többiek csak hallgatnak.

Az 1952. május 4-i gyűlésen Gecse Antal párttitkár bejelenti, hogy Élesdre lett helyezve, mert ott szükség van rá (!). A párt további határozatáig Anderwald József fogja helyettesíteni Feketeerdőn. Herman Sándor propagandafelelős beteg, őt felépüléséig Szabó István helyettesíti. Szabó István szerint párttag csak az lehet, aki a pártvonalon dolgozik is, „nekünk aktív tagokra van szükségünk és nem olyanokra, akiknek elég, ha megvan a tagsági könyvük”.

Az 1952. május 5-i gyűlésen elhangzottakból: a kultúrterem renoválásra és takarításra szorul, a kultúrelőadások rendezése

folyamatban van, csak a szereplők kissé fegyelmezetlenek, akiknek a munkába járáshoz 7 km-t kell gyalogolniuk, majd munka után ugyanannyit hazafelé, azoknak nincs kedvük szakiskolába járni, sokan arra hivatkoznak, hogy hiába járnak szakiskolába, úgysem kerülnek magasabb kategóriába. Egyeseket, mert tetszettek a mestereknek, magasabb kategóriába tettek, anélkül hogy ilyen iskolát végeztek volna (megj.: a szakképesítést adó tanfolyamot románul és magyarul is el lehetett végezni).

1952. május 25.: beszámoló az ARLUS és a Békebizottság munkájáról: Szabó Bálint elnök elmondja, hogy nincs megelégedve az általa vezetett szervezet munkájával és azzal sem, hogy az új munkahelyén (a termékválogatásnál) csak 350 lejt keres, amiből nehezen tudnak megélni. A feleségét Sólyom igazgató nem akarja alkalmazni, mert vitába keveredett vele, és meg merete mondani neki az igazat.

1952. május 27-i gyűlés: Major Gyulát pártiskolába küldték. Anderwald József párttitkárt, aki úgyszintén elment pártiskolába, Szabó István helyettesíti. A két új bürotag: Szabó Bálint és Kulcsár József.

1952. június 19-én a büro ülésén megjelentek: Szabó István, Adátsy János, Szabó Bálint, Adrián Pál, Hubert Gusztáv és Vinte Aurel. Látszik, hogy közben változott a vezetés. A gyűlésen főleg az adminisztrációs személyzet munkáját értékelték: Hercut Livia felesleges munkaerő a termelési osztályon, a bérelszámolásnál négyen dolgoznak: a hónap közben kevés a munkájuk, de hó végén éjjel-nappal dolgoznak, a munka- és bérosztályon sok a kaszinózás (!) a munkaidő alatt, a pénztáros Gamenci nem megbízható munkaerő, nem lehet rajzpapírt kapni, nem lehet a finomcsiszoláshoz szükséges köveket kapni (csak kéz alól).

Az 1952. augusztus 7-i gyűlésen a termelési problémákat vitatták meg: a speciális rendelések megakadályozták a terv teljesítését, a kádkemence, a gazogen és az owens hűtő elfogadhatóan működik.

Az 1952. augusztus 14-én tartott gyűlés egyetlen napirendi pontja augusztus 23. megünneplése volt. A gyűlésen részt vett

Augusztus 23-a megünneplése a régi iskola előtt (1965 körül)

a pártiskolából szabadságra hazajött Anderwald József és Major Gyula is. Az ünnep részletes programtervéről e könyv 4. fejezetében tesztek említést. Az ünnepség sikeres lebonyolításáért az alábbi felelősöket nevezték ki: sport – Hubert Dániel, szabadtéri előadás – Szabó Erzsébet, tánc és zenészek – Hundemer, munkahelyek feldíszítése: fűvóműhely – Kohán Béla, csiszolda – Farkas Márton, festőde – Anderwald József, csomagolóraktár – Adátsy János, irodák – Szabó István és id. Farkas Márton, a házak körüli tisztaság és díszítés – Szabóné, utcai díszítés – UTM, Magada Mihály, a tribün felállítása, dekorációs anyagok beszerzése – Sólyom István igazgató, a kázinó feldíszítése – Antal Sándor, a párt helyiség feldíszítése – Petykó Ágnes, Kogyelán Julia, Hubert Gusztáv és Palencsár József, jelszavak megfestése – az FDP irányításával Vinte Aurel, a többi tömegszervezet bevonása – Szabó Bálint és Adátsy János. A rendezvények bevételeit egészségügyi felszerelések beszerzésére, illetve a koreai nép javára fogják fordítani. A jelszavakról a kádérosztály gondoskodik, a plakátjelszavakat a párt fogja megadni.

A következő gyűlésen nagy vita lett abból, hogy miért voltak olyan kevesen az ünnepségen, és ki felel ezért.

1952. augusztus 22-e: a nagy hőség miatt az üvegfüvők egy része csak 6-7 órát tudott dolgozni, másrészt sok a szimuláns beteg.

Néhány észrevétel az 1952. év második felében készült jegyzőkönyvekről: Feketeerdőn is kivehető a proletárdiktatúra és a személyi kultusz megnyilvánulása. A három legfőbb párt-aktivista – Gecse Antal, Anderwald József és Major Gyula – között a színpalak mögött hatalmi harc folyt. A párt első emberének tekintett Gecset az utóbbi kettőnek 1952 tavaszán sikerült eltávolítania. Kivárták, hogy hibát kövessen el, és a rajoni párt segítségével áthelyezték Élesdre, úgymond „felfelé buktatták”. Ezután kettőjük között folyt tovább a harc. Érdekesnek tartom azt a fejleményt, hogy egyszerre mentek pártiskolába, nehogy a másik addig elfoglalja a párttitkári széket. Amikor elvégezték az iskolát, siettek megállapítani, hogy távollétükben rosszul mentek a dolgok, és most ők igyekeznek helyrehozni ezeket, a pártiskolában tanultakat alkalmazva. Ez-

Gh. Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu (1951)

után nem lehetett tudni, ki az első embere a feketeterdői pártnak: hol az egyik, hol a másik neve szerepel párttitkárként a jegyzőkönyvekben. 1952 második felében ők is sokat foglalkoztak Ana Pauker, Vasile Luca (Luka László), Teohari Georgescu kizárásával az RMP központi vezetéséből. Minden helyi párttag mélységesen elítélte őket, a koncepciók peren elhangzott vádakat szajkózva.

1952. október 1-től Sólyom István igazgatót leváltották. Helyébe a minisztérium Macarie Ioant nevezte ki igazgatónak. Szabó Istvánt, a személyzeti osztály főnökét Hadnagy József váltotta.

Az 1952 utolsó hónapjaiban tartott pártgyűlések jegyzőkönyveiből kivehető, hogy a legnagyobb gondot a szén minősége és annak szállítása jelentette, mert a mozdony gyakran meghibásodott. A szénhiányt megpróbálták fával áthidalni, de azok kivágására nem kértek időben engedélyt. Másrészt nem találtak szekeres fuvarosokat a környéken, akik az őszi vetésmunkák idején vállalták volna a fuvart.

Az 1953. június 12-i nagy károkat okozó árvíz utáni gyűlések jegyzőkönyvei hiányoznak.

1953 első negyedében tisztázódott, hogy Anderwald József lett Feketeerdőn a párttitkár. Major Andrást és Szabó Istvánt, aki a személyzeti osztály káderese volt, elküldték egy hat hónapos tanfolyamra. A politikai kör előadásainak megtartásával Major Gyulát bízták meg. Megkezdődtek az előkészületek május 1-je megünneplésére.

1953. augusztus 4-én az árvíz által elmosott vasútvonal helyreállítását vitatják meg. A 2,5 km hosszan elmosott vasútvonalat még ősze sem tudták helyreállítani. Almaszegről a szenet a közepesi úton, teherautókkal szállítják. A hozzászólásokból kitűnik, hogy a Feketeerdő-Közepesi út is nagyon nehezen járható. Cornițelről is szállítanak szenet az élesdi úton, ám ez az út is több helyen javításra szorul. A nagyváradi szállítási vállalat nem biztosít járműveket a szén szállítására.

Az 1953. október 30-án tartott pártgyűlésen elhatározták Kohán György kizárását a pártból. (Megj.: Feketeerdőn abban az időben több Kohán nevű család is élt. K. Gy. a csiszolda vezetőjeként és annak államosítás előtti résztulajdonosaként ismert, felesége, Reif Margit öröksége által. A részvényekről az 1948-as államosításkor a család önszántából lemondott. Ehhez hasonló részvényei voltak a másik Reif testvérnek is a formázó műhelyben.) Kohán György kizárásakor a párttagok egymásra lícitálva sorolták a vádlott vétkeket a párt és a gyár ellen. Néhány a vádak közül: feljelentette Blazsek Rudolf illegális kommunistát a fasiszta (értsd: magyar) csendőröknek, rettegésben tartotta az egész gyárat, az előző rendszerből örökölt módszerekkel sértette és fel is pofozta beosztottjait, köszörűköveket lopott és árult, terrorizálta Gecse Antal volt párttitkárt és családját, a pártot nyilvánosháznak nevezte (megj.: Kohán György 1958-ban halt meg egy félíxfürdői gyógykezelés során).

1953 utolsó negyedében is voltak jelentős változások a pártban. A jegyzőkönyvekből megtudjuk, hogy Anderwald Józsefet elmarasztalják és gyenge párttitkárnak tartják. Leváltása után Major Gyula a régi-új párttitkár. Ugyanebben az időben Magada Mihály helyére Hartauer Antalt választották UTM titkárnak.

A Román Népköztársaság (RPR)
címere (1948. január-március)

A Román Népköztársaság (RPR)
címere (1948 áprilisától)

1954-ből sok levéltári jegyzőkönyv hiányzik. A meglévőkből sikerült a következőt megállapítani: Vinte Aurel helyébe Krepelka Józsefet nevezték ki főmérnöknek. Az 1954. július 29-i gyűlésen először vesz részt Purima Ioan mint új igazgató, a gyűlések ekkor már román nyelven folynak. Az elhangzottakat magyarra fordítja Adátsy János. A bíróban új tagok jelennek meg: Farkas Vera, id. Prekucz Imre, Hubert Gusztáv és Kocsis Lajos. A gyárnak ekkor 510 alkalmazottja van. Nem fordítanak kellő figyelmet a drága nyersanyagok elraktározására, a generátoroknál munkaerőhiány van. Egyre több kritika éri Magada Mihályt. Nagy nyilvánosságot szentelnek Gecse Silvia felvételének a pártba. Ezen a gyűlésen részt vesz Gecse Antal is (feltételezhetően Gecse Silvia édesapja), az viszont nem derül ki, hogy közben visszahelyezték volna Feketeerdőre.

Az 1954. szeptember 29-i pártgyűlésen feldolgozzák az RMP módosított szabályzatának szövegét. Itt Farkas Sándor feketeerdői párttag a következő javaslatot tette: az eredeti megfogalmazás helyett („A Román Munkáspárt azon az úton vezeti a román népet, amelyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyitott meg az emberiség előtt”) javasolt módosított szöveg: „A Román Munkáspárt azon az úton vezeti a Román Népköztársaságban élő népeket, amelyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyitott meg az emberiség előtt.”

A pártgyűléseken készített jegyzőkönyvekből csupán négy évet sikerült feldolgoznom, de bízom benne, hogy közelebb tudtam hozni az olvasót a kor hangulatához.

2.4. A feketeerdői üveggyártás technológiája

2.4.1. Tudnivalók a nyersanyagokról

Az üveg három fő nyersanyaga: kovasav, mész, alkáliák. A kovasav természetben előforduló legtisztább formája a hegyikristály vagy kvarc, hivatalos nevén a szilícium-dioxid (SiO_2), az üvegiparban azonban a természetben nagy mennyiségben megtalálható és bányászható kvarchomokot használják. Ezt mo-

sással és iszapolással gondosan megtisztítják, majd megfelelő arányban mésszel, márványliszttel vagy krétaporral (CaCO_3), régebben hamuzsírt tartalmazó fahamuval, majd vegyi úton nyert hamuzsírral (K_2CO_3 , azaz kálium-karbonáttal), gyakran szódával (Na_2CO_3) vagy glaubersóval (Na_2SO_4) keverik. A legtöbb üvegnek ez az alapanyaga, melyhez további adalékokat kevernek annak függvényében, hogy milyen fénytörést, színt, keménységet, súlyt, tisztaságot vagy hólyagmentességet szeretnének elérni. Ez gyaránként változik, s a ritkább összetételek receptjeit féltve őrzik.

Békasó kvarckövek a Bisztra-patakból

Közérthetőbben összefoglalva: az üveggyártás első lépése a homok megolvasztása. Ezt úgy tudták elősegíteni, hogy kezdetben hamuzsírt (régiesen szalajka), a technika fejlődésével később szódát kevertek a homokhoz. Ezek a közönséges üveg alapanyagai, amely azonban a különböző környezeti hatásokkal szemben még nem eléggé ellenálló. A jobb minőség elérése érdekében szükség van mész vagy ólom hozzáadására is, majd mindezt össze kell olvasztani. Ez a folyamat tűzálló anyagból készített kemenékben $1300\text{--}1400\text{ }^\circ\text{C}$ mellett történik. A keveréket izzón folyó tömeggé olvasztják, mert ebben a híg, folyékony állapotban kémiai változás, egyesülés megy végbe az alkotórészek között.

Ezt követően különféle anyagok hozzáadásával és tisztító eljárásokkal a keletkező salakot eltávolítják, az olvadékot tisztává, egyneművé teszik, majd 800–900 C°-ra hűtik. Ezen a hőmérsékleten a cseppfolyós anyag tömörebbé, nyúlékonyvá válik, s ebben a formálható állapotban alkalmassá lesz további feldolgozásra.

Anyagának összetétele szerint általában három nagy csoportja van az üvegnek: szódával, hamuzsírral vagy ólommal olvasztott üveg, melyek minőségben térnek el egymástól.

A szódával gyártott üveg alapanyagának összetétele jellemzően 75% homok, 10% szóda és 15% mész. Háztartási cikkek, palackok és ablaküveg gyártására használják. Ez a legközönségesebb üveg.

A hamuzsírral készült üvegben általában 70% homok, 20% hamuzsír és 10% mész van. A hamuzsírt tehát a szóda feltalálása után is alkalmazták, hiszen jobb minőségű üveget eredményezett, amely a szódával olvasztott üvegnél finomabb, színtelenebb, csiszolásra alkalmasabb.

Az ólomüveg 50% homokot, 15% hamuzsírt és 35% ólmot tartalmaz. Teljesen tiszta, nemes csengésű, erősen fénytörő, puha, tehát csiszolásra kiválóan alkalmas üveget ad, melyből a legfinomabb üvegtárgyak (félkristályok és kristályok), valamint optikai cikkek készülnek.

2.4.2. Műszaki leírás és a gyártási technológia rövid ismertetése

A magyar üvegyiparban az üvegyártó helyek elnevezései között négy kifejezéssel is találkozhatunk. Az üveghuta szavunk olyan helyet takar, ahol üveget készítenek, s a fogalomba beletartoznak a termeléshez szükséges melléképületek (hamuzsírőfőző, kvarcőrlő, fűrészmalom stb.) is. Az üveghuta elnevezés a német „Glashütte” szóból származik, amely egyaránt jelentette az üveghutát és az üvegyárat. A kifejezést átvette a szlovák és lengyel nyelv is, ahol a huta elsősorban kohót jelent. A történeti Erdély és Partium területén a 16. század derekától szívesebben használ-

ták az üvegcsűr fogalmát. A csűr szavunk a német schiur, schür, schir = pajta, fedett szerű jelentésű szóból ered. Valójában középkori üvegolvasztóink felett egy könnyűszerkezetű, fából ácsolt, csűrszerű tetőzet volt. A Dunántúlon a 17. századi forrásokban feltűnik az üveggyártó telep nevéként az üvegbánya is. A bánya szavunk a szláv banából származik, és ez esetben hasznosítható ásványi anyagokat kitermelő üzem fogalmát takarja. A Felvidéken találkozunk még a forrásokban az üveges ház kifejezéssel, amely a latin *domus vitrariae* tükörfordítása.

A feketeerdői üveggyár kemencéivel kapcsolatban a 19. század második feléből három különböző forrásban találunk adatot. Először 1856-ban említik 1 kemencével és 6 fazékkal, majd 1884-ben 2 kemencével és 12-12 fazékkal (ez utóbbi esetben az olvasztás 26 órát vett igénybe). Ebben az időben még a régi típusú fafűtéses kemencével olvasztottak. Külföldön az 1860-70-es években alapvetően megváltoztatta az üveggyártást a Siemens-féle gázkemencék bevezetése, valamint a széntüzelés és a szóda alkalmazása. A magyarországi üveghuták nem követték ezt a fejlődést, továbbra is közvetlen fatüzelésű kemencéket és hamuzsirt használtak. 1881-től kezdve az állam kedvezményes hiteleket biztosított a korszerű technikával termelő üveggyárak számára. Ennek hatására a tulajdonosok az 1880-as évek második felétől sorra korszerűsítették a régi üveghutákat, amelyek közül a legnagyobbak részvénytársaságokká alakultak. 1895-ben a 42 magyarországi üveggyár közül 23 alkalmazta a korszerű gáztüzelést. Ezek az üzemek adták a termelés 83%-át és foglalkoztatták a munkásság háromnegyedét. A kis erdei üveghuták korszakának a 19. század végén áldozott le a csillaga, a termelés a modern gyárakba koncentrálódott. A 19-20. század fordulójától az üveggyárak áttelepülnek a fő közlekedési útvonalak mellé, a kialakuló ipari gócpontokra, a szénbányák közelébe, ahol a piac, a munkaerő, az energia és a vasúti szállítás feltételei egyszerre megtalálhatók.

A feketeerdői gyár 1884-es és 1890-es korszerűsítése utáni állapotokról a 2.2.1-es pontban esett bővebben szó.

A 19. sz. utolsó évtizedéből a legfontosabb forrást Mándoky Sándor m. kir. honvéd segédlelkésznek köszönhetjük, aki 1892–98 között több helyen, többek között Feketeerdőn is megfordult segédlelkészként. Az 1897-ben Nagyváradon kiadott *Havasi levelek* című könyvében egy egész fejezetet szentel Feketeerdőnek. Ez talán az eddig előkerült legrészletesebb leírása az akkori gyárnak. Két szempontból is fontos leírásról van szó: egyrészt az 1890-es korszerűsítés utáni állapotot tükrözi, másrészt mivel Mándoky először 1895 tavaszán járt a gyárban, leírásában az 1896-os nagy tűzvész előtt tudta „felleltározni” az akkori gyár technikai felszerelését. Ez a leírás szolgál összehasonlítási alapul a korábbi és későbbi forrásokhoz képest, éppen ezért teljes terjedelmében idézem:

„Tegyük egy rövidke sétát a gyönyörű telepen és nézzük meg, hogy mily nagy tőkebefektetéssel s a munkaerőnek mily fáradtságos kibaszásával jár az üvegekészítés sokoldalú és nagy ügyességet követelő terhes mestersége.

Először is a békasó (a szerk. megj.: kvarchomok) zúzómalmot tekintjük meg mely samott égetőkemencéivel egy különálló kis telepet képez Feketeerdő alsó határán.

Mindjárt az igazgatósági épület előtt találjuk a nagy vízduzzasztót, mely az erdő alatt vezetett csatornában szorítja a Bisztra rakoncátlan vizét a zúzómalom folyton zakatoló hatalmas kerekeire.

Az épület előtt a nagy tömegben felhalmozott csillogó békasó kupacok között a követ válogató asszonyok, gyermekek csapata sűrőg-förög.

A fehérsége szerint osztályozott békasót apróbb darabokra törve vízben megmossák s így a földrészekről megtisztított és megszáritott követ kiégetik. A kiégetett békasó kibűlése után jut a malomba, melynek acél és kőfejű súlyos kosai lisztfinomságú porrá zúzzák. A malomépület alsó részében vannak a samott kemencék. Itt készítik az olvasztó kemencék tűzálló pompás tégláit, a nagy agyagzáró lapokat és a hatalmas olvasztó fazekakat. A teljesen megtisztított és olvasztásra kész békasóliszt a malomból a vegyítő-műhelybe kerül, innen pedig a szükséges mennyiségű mész, szikso, hamuzsír és apróra összetört üvegserép hozzáadása után az olvasztómester felügyelete alatt átvitetik az

üvegcsűrbe. Az üvegcsűr templomszerű, óriási kétemeletes épülete, magas kéményeivel, pokoli hőséget lehelő Siebert rendszerű olvasztóival, tempera kemencéivel megragadó látványt nyújt.

Közvetlen az olvasztó mellett van a gázfejlesztő helyiség, honnan a füllesztett bükk- és tölgyhasábokból nyert fagáz föld alatti csatornában, hatalmas regulátorok segítségével vezetetik a nagy olvasztókemencékbe.

A gyár olvasztókemencéje 1900-ban

Az olvasztókemence az üveggyár legfontosabb készüléke s a tulajdonképpeni lelke, melynek jóságától rengeteg sok függ. Dacára, hogy kipróbált munkások a legnagyobb gonddal s kitűnő tűzálló téglából építik, az iszonyú hő miatt 14-18 hónapnál tovább nem tart, s ezért a mi négy olvasztókemencénk közül egy rendszeren tartalékban van, és csak három dolgozik.

A kissé tojásdad alakú és oromzatán kereszttel díszített olvasztót egy méter magasságban, széles deszkaállvány, a „werkstatt” futja körül: ezen állnak a fűvők, itt vannak a minták, számszámok. A werkstatt szintjétől 120 cm magasságban, egymástól kiugró fallal elválasztva, 10 oldalnyílása van a kemencének. Ezek mögött állnak a samottal kevert tűzálló agyagból nagy gonddal készített hatalmas fazekak, melynek mindenikében 70-80 kg üveganyag olvasztatik meg. E hatalmas fazekak rendes használatuk előtt külön kemencében lesznek fehérré izzítva s csak miután az olvasztó rendes hőmérsékletét megközelítették,

hosszú vasgalymókkal az olvasztókemencének külön e célra szolgáló, de működés alatt gondosan befalazott és hatalmas agyaglappal elzárt nagyobb oldalnyílásán állítatnak be a kemence izzó gyomrába. E nagy ügyességet, még több verejtéket követelő fáradságos műtét »fázék áthordásnak« nevezetik, és a fűvók kötelessége, kik azonban azért külön díjaztatnak. Mikor az olvasztómester az üveganyagot apránként mind berakta az izzó fazekakba – csak a szelelőket hagyván szabadon –, a kemence összes oldalnyílásait agyag fedőlapokkal elzárja és megkezdí az olvasztást, mely kb. 20 órát vesz igénybe. Az olvadt üveg 1000–1100 °C-nál cseppfolyóssá válik (megj.: Mándoky ebben nyilván tévedett, mert valójában 1350–1400 °C-ra kell hevíteni).

Ekkor a regulátorral csökkenti a tüzelést és engedi az anyagot 700–800 °C-ra lehűlni, hogy kissé nyúlós és így feldolgozásra alkalmas legyen.

A hűtés megkezdése után mint a muszlim imára hívó szózata, végig zeng a bután a fűtők »agelosz« kiáltása, azaz »angehen lassen!« = munkára fel! Az agelos-ra összegyűl a kemence népsége: mesterek, legények, inasok és víg beszélgetés között teszik meg előkészületeiket. Ez a szerszámaikat rakja szét, a másik a pipára felvett üveget bírálgatja, a harmadik a famintákat nedvesíti és így tovább.

Mikor mindennel elkészültek, a kemence előimádkozója leveszi fővegét és letérdpel. Egyszerre elhal a víg beszéd és pajzán nevetés; mindannyian letérdelnek és a szent kereszt felé fordulva, felhangzik a jámbor hűtások ajakán a buzgó imádság, melyben a Boldogasszony segítségül hívása mellett Isten áldását kéri fáradságos munkáikra.

A kehely száját beégető gép
(Rozin Elemér felvétele)

Az ima végeztével aztán dolgozhoz látnak és a »Herr Glas-macherek« megkezdik a fűvást.

Mint mondtam, Feketeerdőn rendszeren három olvasztókemence dolgozik. Egyik a közönséges, másik a finom üveget szolgáltatja, míg a harmadikon csakis lámpa-csővet fűjnek.

Mindenik fazékból két mester, egy-két legénnyel és inassal dolgozik. A legények a werkstatton segédkeznek mestereiknek. Ők készítik elő a szerszámokat: az egy méter hosszú sárgaréz szopókával ellátott acélpipát, a fúvót, a formáló fabempergőt, vasfogót, ollót, ragadót; ezenkívül folyton kezére vannak a fúvómesternek, sőt mikor az idomít, akkor meg ők fújnak. Az inasok részint a fa- és acélformákat kezelik, részint a már kifújt üveget hosszú vaspálcákon a tempera kemencébe hordják, hol 24 óra alatt lehűl.

A tempera kemencéből az üveg a nyersüveg raktárba vitetik fel, honnan szigorú felülvizsgálás és átvétel után, részint a köszörülőbe, részint a kötöző műhelyekbe szállítatik.

Most bagyjuk itt a fúvókat és nézzünk le a Bisztra túlsópartján levő köszörülőbe.

A hosszú, földszintes épületben először is a műmetsző helyiséget találjuk, hol Götz úr az »obergraveur« segédeivel egyetemben, sebesen forgó vörösréz korongocskáival, hibetetlen gyorsaság, meglepő ügyesség és igazi művészettel varázsolja a sima kristály üvegtárgyakra a szebbnél szebb Meander szalag, búza és gyöngyvirág, vadrózsa és csillag s a jó Isten tudná csak, hogy hányféle szemet gyönyörködtető díszítményeket, remek monogramokat, egész táj- és csendéletképeket.

A műmetszővel szemben van az esztergályos műhely, hol meg Hoffmann mester a legényeivel kora reggeltől késő estig alig győzi a sok üvegmintát az előkészített kisebb-nagyobb bükk hasábokba bemélyíteni. Ez is nagy pontosságot igénylő munka, mert ha nem jó a minta, akkor a kifújt üveg nem felel meg a megrendelés méreteinek.

Az épület hátsó részében a kovács- és vasesztergályos-műhelyen keresztül a kazánházba jutunk. Itt van elhelyezve a hatalmas 18 lóerejű fekvő gőzgép, mely az összes esztergákat és köszörűket hajtja.

A köszörülő tágas helyiségében elhelyezett s részint vízszintesen, részint merőleges irányban forgó 60 pár köszörülő kőkorong körül mozgalmas élet uralkodik. Üvegnyiszogás, csörömpölés, gépek zakatolása vegyül bele a »schleifer« mesterek, legények, inasok, mosogató fehérnépek kaotikus lármájába. A nagy garmadákba felhalmozott, kinagyolt ezer fajtájú üvegtermék itt lesz javarészen teljesen feldolgozva, itt nyeri meg azt a változatos és tetszetős alakot, melyben úgy el tudunk gyönyörködni.

A köszőrűsöktől a manipuláns hivatalnokok veszik át az elkészített üveget és pontos felülvizsgálat után a kötöző leányok között osztják ki, kik aztán nagy ügyességgel szalmakötegekbe csomagolják be. Az így beszalmázott üvegekötegek vagy a tágas raktárakban, osztályonként helyeztetnek el, vagy egyenesen a készen álló nagy, vendéglajtórjás szekerekre rakatnak fel és szállíttatnak le az élesdi vasúti állomásra, honnan Krotsek bácsi aztán vagonszámra küldözi széjjel a világ minden tájékára. Mert Feketeerdő gyártmányai mindenütt be vannak vezetve s szoliditás, finomság és tetszetős formájukat tekintve bátran kiállják a versenyt a külföldi gyárak hasonló készítményeivel.”

Az olvasztáshoz használt fűtőanyagok tekintetében elmondható, hogy a kezdetekben mindenütt fát használtak (Feketeerdőn 1880 körül még biztosan), amihez nagy területen irtották ki az erdőt. Az üvegyártás történetében az első technológiai változások a 19. század elejére tehetőek, amikor elkezdtek fa helyett kőszénnel fűteni, hamuzsír helyett pedig mesterségesen előállított szódát használni adalékként. Időközben a technológiai fejlődés eredményeként csökkent a keverék megolvasztásának az ideje is. A 17. században ez 8 napig tartott, a 19. század elején már csak 48 óráig, később pedig 24-36 óra is elég volt (egészében véve az olvasztás a teljes folyamat 2/3 részét tette ki).

Forradalmi változást hozott az üvegyiparban a Siemens testvérek találmánya, az ún. regeneratív olvasztókemence (1856), amelynek sajátossága abban áll, hogy a tüzelőanyagot a tökéletlen égés során elgázosítják. Az eleven láng a kemence falait és a benne elhelyezett olvasztótégelyeket közvetlenül nem érinti, így azok tartóssága nagyobb, a feldolgozandó ömlesztett üvegyanyag pedig tisztább és jobb. A módszernek köszönhetően az olvasztás folyamata már csak 12-14 órát vett igénybe, így folyamatosan lehetett termelni, ugyanakkor a gáztüzelés bevezetésével megszűnt az üvegyártás helyhez kötöttsége is.

További előrelépést jelentett 1868-ban Siebert Frigyes regeneratív tüzelésű, folytonos üzemű kádkemencéjének a szabadalmaztatása, amely az üvegyiparban a tömeggyártás lehetőségét hozta el. Az új eljárással naponta lehetett olvasztani, nőtt a

termelékenység. Az olcsóbbá váló termelés lehetővé tette, hogy az üvegáru tömegcikké válhasson.

Az előkészítő munkák közül a legfontosabb a kvarchomok (népiesen: békasó) előkészítése volt, melyet kvarctartalmú kőzetből kellett kinyerni. A gondosan kiválogatott fehér kvarckavicsokat mintegy 600 °C-ra hevítették, majd hideg vízbe dobálták. A kő a hirtelen hőmérséklet-csökkenés hatására szinte szétrobbant. Ezt azután tovább zúzták, majd vízzel átmosták és ülepítették, hogy a kívánt szemcsenagyságot elérjék, amely nem lehetett nagyobb 0,2–0,5 mm-nél, különben nem tudott volna megolvadni. A kvarchomok-készítéshez nagy mennyiségű vízre volt szükség. Ez a fő oka annak, hogy üveghutákat kivétel nélkül folyóvíz mellett létesítettek.

Az összetevők hozzáadása és összekeverése után az olvasztás kétféle olvasztóedényben történhetett: téglyben (fazékban) vagy kádban.

A fazekas olvasztókemencében az olvasztás 5 fázisban történik: a kemence felmelegítése, durvaolvasztás, finomolvasztás, hűtés és kidolgozás.

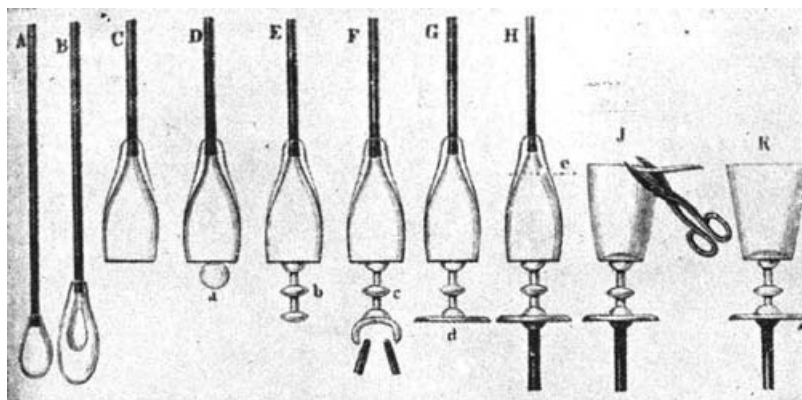
Kádkemencék esetén a kád egyik végén lapátolják be a keveréket, amely az olvasztótérbe hull. Itt megolvadva a választó híd alatt a tisztítótérbe folyik, miközben salakját a hídnál visszahagyja. A tisztítótérből egy másik híd alatt az esetleg még visszamaradt salak visszatartásával a hűtőtérbe áramlik, innen pedig a kidolgozó térbe. A kádkemence előnye, hogy tüzelőanyagot lehet megtakarítani, és megszakítás nélkül képes működni, valamint hogy a munkások bármikor felválthatók és a gyártás nemcsak gyorsabb, hanem olcsóbb is. A fazékkemence kisebb és munkaigényesebb rendelések esetében előnyös, míg a kádkemence a tömegcikk gyártásának tipikus olvasztóeszköze. Az első kádkemencét Feketeerdőn 1949-ben építették meg.

A feketeerdői hutában az öblösüveg termékeket fúvással állították elő. A folyamatban kulcsszerepet játszik egy kb. másfél méter hosszú kovácsoltvasból készült cső, az ún. pipa, melynek feltalálása korszakalkotó volt az üvegtüzelés történetében (az

Az üveg pohár formálása

egyiptomiak találták fel a Kr. e. 1. században). Ez az eszköz hutától függően kismértékben eltérő lehetett. Feketeerdőn az üvegfúvók a készítendő üvegtárgy méretétől függően más-más átmérőjű pipát használtak. A 10, 12, 14 stb. mm átmérőjű acélcsőből készült pipák alsó vége egy kb. 30 cm-es hőálló acélcsőben végződött, a másik végére pedig fából készült esztergált csövet húztak, amit később gumicsőből alakítottak ki. Ez volt a fúvó és a fogó része a pipának, hogy a munkás a felmelegedés ellenére is könnyen kézbe tudja venni. Az üvegfúvó segéd a pipa végét a sűrűn folyó, tapadó üvegmasszába mártotta, s annyi olvadt üveget szedett fel rá, amennyi az adott tárgy kezdeti megformálásához szükséges volt. Ezt a pipa végével kivett gömböt az üvegfúvók bankának nevezik. Ebből az üvegfúvó mester óvatos fúvással kis hólyagot alakított ki, amit ismét belemártott az olvadt üvegbe, hogy nagyobb üvegtárgy esetén elegendő üvegmassza legyen a formáláshoz. Miután az üvegfúvó a pipa végén lévő anyagot gömbbé fújta, majd lóbálással megnyújtotta és hosszúkás formájúvá alakította, a további műveletek a munkapadon történtek.

Kehelykészítés a hutában (vágott szájjal)

Az üvegfúvóknak mindig volt segédje, aki a kifújt termékek alá vaspálcát, ragadó vasat forrasztott, hogy a pipáról lepattintva a tárgy tovább alakítható legyen. A ragadó vas segítségével tudták tartani a meleg tárgyat, hogy éles, még deformálódott szájrészt simává alakítsák, fület helyezzenek a tárgyra vagy pedig olyan díszítményekkel (rátétek, üvegfonalak) lássák el, amelyeket csak ebben a fázisban lehetett alkalmazni. A kész üveget a ragadó vas segítségével vitték el a hűtőkemencébe, ahol egy hirtelen rántó mozdulattal távolították el a vasat a tárgy aljáról.

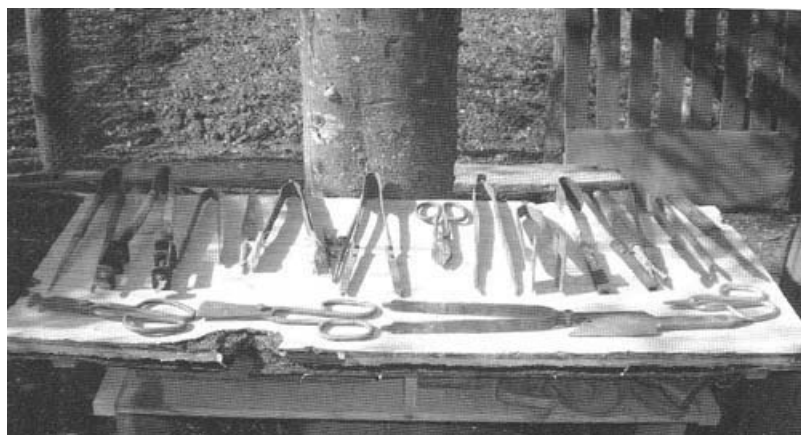

A pohártalp formálása

A kezdeti időkre jellemző forma nélküli fúvást később felváltotta a formák használata. Ennek során a fiatal inasok által kézben tartott formákba fújták az üveget. A formák segítséget nyújtottak, hiszen a mesternek csak a fúvással kellett törődnie, és jóval egyszerűbb feladat volt az üveget egy előre elkészített formába fújni, mint szabadon kialakítani a tárgyak alakját. Másrészt az üvegekészítő formák alkalmazása gyorsította is a termelést, s később, amikor kötelezővé vált a hiteles üvegek

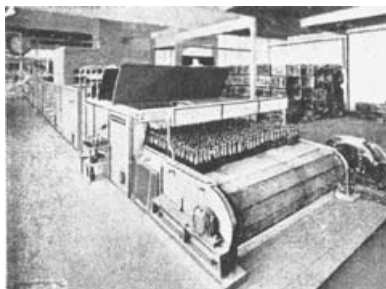
gyártása, segítette a pontos mérettartást is. A fúvási eljárással hengeres vagy ahhoz közel álló formákat lehet könnyen és természetesen előállítani. A formába fúvásnál használt minták általában két szimmetrikusan kivájt részből készülnek. Belső alakjuk összecsucott állapotban a készítendő üvegedény külső felületének felel meg. A formarészeket csuklósan erősítik egymáshoz, hogy nyithatóak és zárhatóak legyenek. A formák öntöttvasból vagy fából készülnek. A faforma különösen a finom fehér üveget gyártó hutákban volt kedvelt, hátránya azonban, hogy rövid élettartamú. Használat közben a belső felületén elszenesedett réteg keletkezik, amely fokozatosan tovább ég úgy, hogy idővel a belefújt üvegedény is mind nagyobb és nagyobb térfogatú lesz. Ennek kiküszöbölésére két fúvás közt a formát vízben tartották.

Az üvegfúvás szerszámai: csapóvas, szárolló, nyakformáló olló, bütyökolló, tubushengerlő vas, kiöntő vagy csőrolló, dudorolló, vágó- és metszőollók, lyukas olló, csípővas, igazító olló, szájformáló olló stb. Továbbá használtak még fenéktartókat (kosaras, tányéros és kúpos fenéktartó rudat), különböző kezelővasakat, nyeles és üreges idomfákat, fenéksimító és nyújtófákat, valamint különböző formájú és méretű teknőket.

Az üvegformázás kézi szerszámai (Rozin Elemér felvétele)

A formázás bonyolult és nagy kézügyességet igénylő műveletét nehéz szavakkal leírni. Érdekesnek tartom azonban megemlíteni, hogy a nagy tárgyaknál (pl. ballonok) az üvegfúvó nem a tüdejéből fújta a labdát. Ilyenkor vizet vett a szájába, azt a pipán keresztül a labdába fújta s a tenyerével a befúvó nyílást elzárta. A labdában keletkező vízgőz visszafelé nem tudott kiáramlani, s nyomásával a labdát a kívánt nagyságra növelte.

Az üveg hűtése szalagkemencében

A hűtés az üvegtestek egyenletes lehűtését szolgálja. Ha a különböző vastagságú részek nem egyformán hűlnek le, feszültség keletkezik és nő a törésveszély. A hűtésnek két fő módszere van: helyi és mozgatásos hűtés. A helyi hűtés régen kemencékben történt, 600 °C körüli hőmérsékleten (Owens kemence), később bevezették a csatornahűtőt, majd a szalag rendszerű hűtést.

A következő munkafázis a finomítás volt. Ez az üvegtermék felső részén maradó felesleges üvegrész (sapka) eltávolítását jelentette, és többnyire sapkázó gépekkel végezték. Következett a szélcsiszolás, amit szélcsiszoló koronggal végeztek úgy, hogy közben kvarchomokos víz folyt a csiszolandó felületre. Ezt követte a fenékciszolás.

Ezek után már csak az ún. nemesítés volt hátra, amely több folyamatra is utalhat: csiszolás, vésés, festés, zsinórozás, maratás, homályosítás. Csiszolással nemcsak teljesen új alakot adhatunk az üvegnek, hanem fokozhatjuk annak fényhatását is. Az üvegtermékek értékét elsősorban csiszolással és festéssel lehetett növelni. Csiszolásra csak vastag falú üveg alkalmas. Maga a köszűrő egy stabil munkapadra erősített öntöttvas orsón forog. Az orsó meghajtása a feketeerdői üvegyárban (1884 körül) egy 12 lóerős vízturbinával történt. A felülcsapó vízikerek átmérője hat m, a vízesés magassága ugyancsak hat m volt (megj.: ezt a

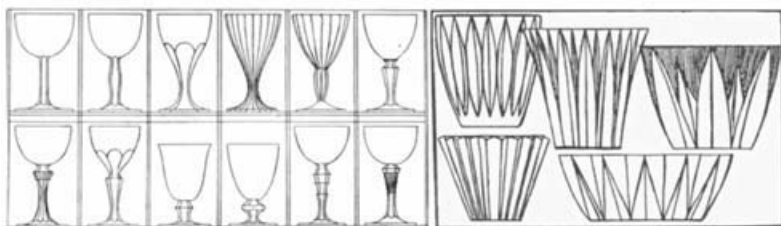
A feketeerdői üvegyár csiszolócsarnoka 1900-ban

folyamatot K. Nagy Sándor írta le szemléletesen, lásd a 2.2.1. pontot). Érdekesség, hogy a magyarországi üvegyárak közül elsőként itt, Feketeerdőn működött 1895-ben egy 30 lóerős gőzturbina, amely a csiszolást segítette.

Idővel a csiszológépek meghajtása is folyamatosan fejlődött: előbb fa-, majd szénfűtéses gőzturbinát, még később villanymotort használtak. A csiszolás három munkamenetben történt: elővágó szilíciumkarbid koronggal, finomítókővel, majd fényesítő fa-, parafa- vagy kefekerékkel. Az elővágás az üvegre csiszolandó minta rajza után történt. Gyakoribb csiszolási minták: sarok-, szár-, golyós, ovális, ék-, növény- és virágminta.

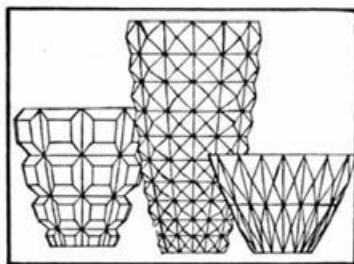
A legfinomabb üvegmegmunkálást az üvegvésők végezték. Ehhez változatos vésőkorongokat használtak. Nagy segítségükre volt még az osztógép és az előrajzolás is. A vésési technikák közül a mélyvésést, a domború vésést és az írásjelek vésését érdemes kiemelni.

A festés is az üvegdíszítés fontos ága. Ez lehet hideg- vagy beégetett festés. A hidegfestést, mivel hosszabb használat után ledörzsölődik, csak a közönséges üvegfélék festésére használják. A beégetett festés alapanyaga a színező fémoxid, melyhez hígítót kevernek. A festékek lehetnek zománccfestékek (ebből tömör

Különböző szárcsiszolás minták

Ékcscsiszolások

Hegyes csiszolások

Csiszoló és gravírozó szerszámok

Üvegcsiszolási minták és szerszámok

zománc, ill. áttetsző zománc készíthető) vagy síkfestékek. Beégetett festésre csak olyan összetételű üveg alkalmas, amely a beégetés 600 °C-os hőjét kibírja, és meglágyulva nem torzul el. A jó festőnek jó rajzolónak is kellett lennie. A festés sikere elsősorban a festékek összetételén múlt. Ezek receptjei titkosak voltak, és a családon belül apáról fiúra öröklődtek. Ilyen volt Feketeerdőn a Kusche család, melynek tagjai 3 generáción keresztül voltak a festőmesterek és a különféle receptek őrzői. Az üveggyárak festődei veszélyes munkahelynek számítottak, ugyanis a festék ólomtartalma miatt fennállt az ólommérgezés veszélye.

Egy másik finomítási eljárás a homályosítás, ami történhet vegyi úton fluorsavval, vagy fizikai úton, mint pl. a mélymaratás, a homokfúvás vagy a zsinórozás.

Az üvegáru törékenysége miatt a szállítás előtti szakszerű csomagolás fontos része volt a technológiai folyamatnak. Mivel a forgalmazók is igényelték a szakszerű és minőségi csomagolást,

gyakran előfordult, hogy a kartondobozokat és a címkéket ők maguk küldték el a megrendeléskor a gyárnak. A poharakat és kelyheket szervizenként csomagolták (6 + 1 darabot). A nagy értéket képviselő és különösen megmunkált kelyheket selyempapírba, míg az egyszerűbb poharakat, kancsókat durvább papírba csomagolták, majd felcímkézett kartondobozokba rakták. A méretesebb áruk dobozainál vagy ládáinál térkitöltőként eleinte szalmát, fagyapotot használtak, később pedig nélkülözhetetlen lett a hullámpapír és egyéb új csomagolóanyagok.

3. A GYÁRTELEP ÉS LAKOSSÁGÁNAK TÖRTÉNETE

3.1. Az életkörülmények alakulása

Megpróbáltam utána nézni annak a kérdésnek, amely sokunkban megfogalmazódik Feketeerdővel kapcsolatban: létezett-e itt az első üveghuta megalapítása (1820) előtt valamilyen település? Csak feltételezni tudom, hogy a Bisztra-patak ezen kiszélesedő és alig lejtős völgyében még 1820 előtt állnia kellett néhány háznak, amely esetleg jó jel lehetett arra nézvést, hogy e hely alkalmas lehet üvegcsűr létesítésére. Ennek némileg ellentmond a nehéz megközelíthetőség: ide korábban csak Sólyomkővár (Nová Huta) és Középes felől, erdei utakon lehetett eljutni. Az viszont bizonyos, hogy a Bisztra-patak medrében és völgyében található fehér kvarc, azaz maga a nyersanyagforrás megléte volt a fő oka annak, hogy röviddel Almaszeghuta (Stará Huta)

Nyagój mezeje Feketeerdő mai helyén

1792-es említése után 1795 körül „Nyagoj” néven Feketeerdő is megjelenik az üveghuták között.

A 19. században létesült üveghuták a szükséges nyersanyagforrások közelében, sokszor azonban lakott településektől távol jöttek létre, ahová csak többórnyi gyaloglás vagy szekerezés után lehetett eljutni. A gyárak körül kisebb munkástelepek létesültek. Így volt ez a feketeerdői üveghuta esetében is. Kezdetben néhány sorházat építettek, ahol megfelelő helyet találtak a hutához közel, de nem zavarták velük az üveggyártást. A lakások egy szoba-konyhások, egyszerűek voltak, és az akkori falusi házakhoz képest valamivel időtállóbb anyagokból készültek. A gyártelep lakásairól elmondható, hogy mai szemmel nézve komfort nélküliek voltak. Az ivóvizet, valamint a főzéshez és mosakodáshoz szükséges vizet is a Bisztrából és beleömlő patakokból, vagy a közeli forrásoktól hordták az emberek.

Az első szakmunkásokat még az alapító Amonn Johann telepítette ide távoli vidékekről. Ismertebb nevek: Welzer Albert, Hartammer Viktor (ebből lett később a Hartauer családnév), Rozin Johann és Stör Robert. Ők rövidesen átadták ismereteiket másoknak, és néhány évtized elteltével Feketeerdőnek is lettek messze földre vándorló, keresett szakmunkásai. Mint azt a 2. fejezetben említettem, a gyár mai arculata 1858–70 között alakult ki, amikor Johann Liebieg lett a huta tulajdonosa. Az 1863–65 között készült katonai felmérés térképe szerint azon a helyen, ahol most a tömbháznegyed és a futballpálya van, csak egy fűrészmalom és egy erdészház állott.

Az 1881-es népszámláláskor a huta területén, vagy ahhoz közel, 26 lakást számoltak össze, ami abban az időben kb. öt házsort jelentett. A munkáslakások a legtöbb üveggyár esetében ingyenesek voltak. A lakbért automatikusan vonták a munkabérből. A munkás célja azonban az volt, hogy saját lakáshoz jusson, és nyugdíjazása után is az addigi lakásban maradhasson. Legtöbbször az történt, hogy bár az adott munkás „kiöregedett”, a gyerekei átvették a stafétát, a gyár alkalmazottaivá váltak, így az öregek maradhattak a helyükön és immár több generáció

A régi iskola és az „Iskola sor” lakásai 1891 körül

lakott egy fedél alatt. Az is igaz, hogy akkoriban jóval alacsonyabb volt az átlagéletkor.

Az üvegiparban a szakmunkásképzés családi alapon szerveződött; szülők, gyermekek, unokák, inasok és segédek, valamint azok feleségei dolgoztak együtt. A családi alapon szerveződő munkahelyi közösségek működése a 16. századtól a 20. századig általában megbízható munkavállalókat jelentett. Ez a modell előnyös volt mind a tulajdonosok, mind a munkavállalók számára.

A keskeny vágányú ipari vasút megépítéséig a környékbeli lovas- és ökrösszekerekkel szállították a huták részére a fát és a kvarckövet. Később a gyárnak is szüksége volt saját szekerekre és igavonó állatokra, melyeknek istállót kellett építeni. Ezek között voltak olyanok, amelyeket később szükség esetén lakásokká lehetett alakítani.

Az üvegcsűrök közelében a lakosok a kezdetektől végeztek mezőgazdasági munkát, hiszen állatokat tartottak, azoknak szénát kaszáltak, s a ház körül veteményes volt. Mivel a gyárban a termelés váltásokban működött, jutott idő a mezőgazdasági munkákra is. A munkások az üzemek melletti telepeken laktak, és nem tartózkodtak állandóan a kemencék körül, hiszen csak akkor volt szükség rájuk, amikor befejeződött az olvasztás a tégelyekben, és elkezdődhetett a gyártás.

1893–94 fordulóján a feketeerdői munkások fizetése az országos átlagnál kissé magasabb volt. Íme egy erre vonatkozó adat: „Feketeerdő üveggyár-telepén, Bihar megyében, az »Egyesült Magyarhoni Üveggyárak Részvénytársasága« üveggyárában az olvasztómester havi munkabére 80 frt; ebből a segéd kap 18 frtot, kinek éppúgy, mint az inasnak teljes ellátást ad; az üvegfúvómester havi keresete 35–83 frt; ebből a segéd kap 18 frtot és ez, valamint két inas teljes ellátást; a köszörülő mester havi keresete, ha egyedül dolgozik 30 frt, ha pedig segédek és inasokat tart, akkor 115 frt-ig emelkedhet, azonban a segédeknek s az inasoknak tartozik teljes ellátást adni. A munkások ingyen lakással és földhaszonélvezettel is bírnak. A betegsegélyző pénztár számára a munkás keresetének három százalékát vonják le, miért betegség esetében ingyenes gyógykezelésben és gyógyszerekben részesül. Azon kívül a gyermekeik iskoláztatására még két százalékot vonnak le.” (Telkes Simon: *Üvegiparunk*)

1900: munkáslétszám 264 fő, összlakosság 626 fő.

1910: 264 munkás (221 férfi, 43 nő).

Ugyanebben az évben 114 lakás volt Feketeerdőn, melyekben a következő családok laktak:

ISKOLA SOR

Höll Otto, Adler Gusztáv, Magyara Johann, Kollár Géza, Gyurcsák Tóni, Bristach Róbert, Stör Róbert, Stör Nándor, Dombi József és Hendek Márton

ÚT ALATT, A BISZTRA-PATAK FELŐL (jobb oldalt)

Reif Ferenc, Stadler Ferenc, Kusche Károly, Kusche Rudolf, Indro József, Kirsch Béla, Rozin Gusztáv, Schneider Ferenc, Rozin Johann, Bular Milán, 1930-tól Medvéssy Árpád, Rozin Rudolf

ÚT FÖLÖTT, A HUTA FELŐL (bal oldalt)

Krepelka József, Somogyi József, Welzer Johann, Kirsch István, Putor Károly, Putor Emma, Stekhauer Johann, Krepelka Károly, Somogyi Adolf, Makovski Albert, Simon Johann, Reif Ferenc, Molnár József, Hartauer Silvester

DOMB

Werzer Albert, Mülner Jozef, Ráczky Rudolf, Scheider Mihály, Tanhöffner Ferenc, Tanhöffner József, Tanhöffner Tóni,

Tanhöffner Rudolf, Schneider Johann, Kubinec Anna, 1930-tól Bristeach András

CSISZOLDA

Liska Gusztáv, Hudi József, Mutnyan Viktor, Kohán György, Major Gyula, Horváth István, Somogyi Gyula, Urs János, Albu Ioan, Barna Sándor, Gondéc József, Kálnoki Lajos, Kálnoki Sándor, Dombi György, Bányai Ferenc, Pocklan József, Petykó József, Kocsis Lajos, Blazsek József, Kosztka Ignác, Foitic Ioan, Foitic Ferenc, Hrapan Tondo, Kosch Péter, Csanádi András

CIGÁNY

Liska József Zubert Emil, Reif Anna, Monori János, Vigh István, Höll Ottó, Maiina József, Osztás István, Jamnicki István, Jamnicki Meter, Jamnicki Sepald

BARAKK

Murco Dragomir, Kohán György, Stadler Károly, Kubinec Rudolf, Blazsek Rudolf, Korch Arnold, Rozin Ferenc, Stör Nándor, Kusche Károly, Somogyi Ferenc, Kirsch Rudolf, Kirsch Emil, Kirsch Nándor, Farkas Márton, Farkas Sándor, Dombi József, Csörsz Dezső, Schneider Ferenc, Schneider József, Schneider Tamás, Szvitek András, Szvitek Ferenc, Rolnik József, Koller Ferenc, Koller László, Mucha József, Rozin Lőrinc, Hacsél Gusztáv, Hacsél Eduard, Hacsél Lajos

Az első népszámlálás 1881-ben volt.

Népszámlálás éve	1881	1910	1956	1966	1977	1992	2002	2011
házak:	26	—	—	—				
népesség:	435	626	759	921	1116	1040	769	527
magyar:	25	115	—	654	696	553	408	248
német:	210	166		12	10	16	19	15
szlovák:	142	330		49	111	162	126	64
román:	2	7		206	292	308	216	200
egyéb:	—	8			7	1		
magyarul beszélni tud:	—	401						
külföldi nyelvű:		39	—					
beszélni nem tudó:	17	(!!!)	—					
írni-olvasni tudó:	147	361						

Készültek összeírások 1890-ben, 1900-ban, 1930-ban és 1941-ben is, de ezeket nem lehet számításba venni, mert az adatokat összevonták Középes községgel, ahova Feketeerdő közigazgatásilag tartozott. A táblázatból megállapítható: a gyártelep lakossága 1977-ig fokozatosan nőtt, aztán csökkent. Érdekes az is, hogy 1881-ben a német ajkúak, az 1910-es népszámláláskor pedig a szlovák nemzetiségűek voltak többségben. Feketeerdőn a nemzetiségi hovatartozásnak nem tulajdonítottak túl nagy jelentőséget, így az nem is szakította szét a közösséget. Az identitást nem a vér szerinti származás határozta meg, sokkal inkább lelki, vallási és kulturális kötődést jelentett. A gyárban a legtöbb munkás több nyelven is beszélt, amit az emberek egymástól sajátítottak el. A vegyes házasságok révén még inkább csökkent a nemzetiségi hovatartozás fontossága. Az oktatás adataiból világosan kitűnik, hogy 1945-ig a magyar oktatás magyarosító, míg 1945 után a román nyelven való oktatás románosító hatást gyakorolt Feketeerdő lakosságára.

1862-ban említik a feketeerdői postahivatalt, amely kezdetben a császári és királyi postaigazgatóság alábbi szabályzata szerint működött: Bihar megyébe kebeleztet, feketeerdői községben felállított, új cs. k. posta kiadáság, mely levél és szekerpostai küldemények felvételével és kézhez szolgáltatással foglalkozni fog, folyó évi július 1-jén kezdi hivatalos működését.

Levéltárvétel a feketeerdői
üveggyárnál, 1867

Feketeerdőn pecsételt postabélyeg
1900-ból

Ezen posta kiadáság hetenként négyszeri küldő szekérposta által az élesdi hivattal összeköttetésben lesz, mely a következő rendben fog közlekedni: Elindulás Fekete-Erdőről: vasárnap, kedd, csütörtök és pénteken 4 órakor délután. Elindulás Élesdről: hétfő, szerda, péntek és szombaton 6 órakor reggel. Megérkezés Élesdre: az nap 6 óra 30 perckor este. Megérkezés Fekete-Erdőre: az nap 8 óra 30 perckor reggel. Az új postakiadáságnak forgalmi körét: Almaszeg, Almaszeg-Huta, Bodonos, Fekete-Erdő, Középes, Szocset és Verzár helységek képezik. Nagyvárad, június 23-án 1862. Cs. k. postaigazgatóság.

Feketeerdő postamesterének évi 120 forint volt a fizetése. Az első kinevezett postamester Rauchlechner János, későbbi gyártulajdonos (1869). Érdekes, hogy 1880–84 között báró Stralendorf Károly volt Feketeerdő postamestere. Két gyermekét is itt keresztelték, a keresztszülők is bárók voltak. Feltételezhető, hogy bárói cím ide vagy oda, Stralendorf Károly bizony az elszegényedett nemesek közé tartozhatott. A következő postamester a gyárigazgató Egán Lajos (1884), őt Kubinka István követte (1890).

Az 1880-as évekből az alábbi mesteremberek neve maradt fent: Laczki Ernő és Shill József cipészek, Paksz Márton mészáros, Kovács József sintér, ill. Ungár Gyula közjegyző.

1895-ben találkozunk Sramkó János névvel, akinek vegyeskereskedése volt a gyártelepen. Az 1870-es években Virág Géza kereskedőnek volt itt vegyesboltja. Ezen családi vállalkozást Virág Béla vitte tovább, akinek 1901-ben rőfös és rövidáru boltja van a településen (ezzel kapcsolatban találtam egy érdekes történetet, amit az Igaz történetek c. fejezetben ismertetek). 1935 körül Garai Ferenc hentesről tesznek említést a levéltári források. 1942-ben Toperczer Dezső szatócsüzletét említik a források. Több generáción át a Nagy családnak volt itt asztalosműhelye, mely szekrényekkel, ágyakkal, asztalokkal, székekkel, ajtókkal és ablakokkal látta el a telep lakásait.

1884-ben K. Nagy Sándor utazó így ír a gyár melletti kaszinóról: „Az emeletes s igen kényelmes vendéglőbe hajtatunk, hol Dombár

György kitűnő konyhája a legelkényeztetettebb fővárosi ingyencet is ki tudja elégíteni. Az étkező helyek a földszinten, a vendégszobák az emeleten vannak, melyekbe egy tágas tánctermen keresztül jutni, hol a munkások saját maguk közül alkotott zenekar mellett szokták tartani táncvigalmaikat.”

Pontosításképpen: a földszinten és az emeleten is volt egy nagy terem. A kommunizmus alatt a földszinti nagy teremben működött a gyár kávéháza.

Az első világháborúban a feketeerdőiek is részt vesznek. Hősi halottak: Hudi József és Jamnicki Péter.

A Magyar Hadtörténeti Intézet *A magyar katona áldozatváltalása a Nagy Háborúban* címmel nemrég közétette az első világháborúban harcoló honvédek nevét. Ezen a listán 13 feketeerdőt találunk (születési helyük alapján). Ezek betűrendi sorrendben a következők:

Család és személynév	Szül. év	Rendfokozat	Megjegyzés - státusz
1. Argyelán János	?	ővezető	sebesült
2. Dobrovskzi Péter	1892	népfelkelő gyalogos	hadifogoly
3. Feith Róbert	1895	ővezető	sebesült
4. Harasin József	1894	gyalogos	sebesült
5. Jurcsák Károly	1894	népfelkelő gyalogos	sebesült
6. Kolbert Antal	1897	népfelkelő gyalogos	hadifogoly
7. Kotulek János	1894	tiszti szolga	hősi halott
8. Meregya János	1883	tartalékos	hősi halott
9. Resch Lipót	1889	gyalogos	hadifogoly
10. Riederer József	1885	tartalékos	hadifogoly
11. Schneider János	1893	gyalogos	sebesült
12. Schrenk Lipót	1887	őrmester	hadifogoly
13. Tanhöffner József	1894	tizedes	sebesült

Az első világháború után bevezették a villanyvilágítást, az áramot gőzgép szolgáltatta, az áramellátás azonban nem volt folyamatos.

1935-ben Ernyei Vilmos igazgató a következőket nyilatkozta a gyártelep lakosságáról az *Erdélyi Lapok* c. újságnak: „Körülbelül 500 lélek lakik a telepen, akik kizárólag a gyár alkalmazottjai és

azok családtagjai. A munkások mind az alapításakor ide letelepített szakmunkások leszármazottai, akiknél apáról fiúra száll nemzedékeken keresztül ennek a mesterségnek minden titka és újabb vívmánya. A munkásságban az egymásra utaltság erős társadalmi életet fejlesztett ki. Kulturálisan is lépést tartanak a külvilággal. Pompás műkedvelő társulatot alakítottak, kitűnő futballcsapattal rendelkeznek, amely a vidéki futball kvalitásait messze túlhaladja. Mindez annak köszönhető, hogy a gyár elemi iskolát és továbbképző tanfolyamot tart fenn és így a munkásság, különösen az újabb generáció, kultúrnívója lényegesen magasabb, mint a környező falvak népességéé, de az ipari munkásságénál is általában.”

Az 1940. augusztus 30-i 2. bécsi döntés nagy változásokat hozott a feketeerdőiek életében. A zsidóság üldözése mély nyomokat hagyott az üvegyár működésében, hiszen a tulajdonos, az ügyvezető igazgató (Ernyei Vilmos) és más vezetők is zsidók voltak. A munkások közül sokan bevonultak katonának, de a sorozást a gyár hadiüzemmé nyilvánításakor beszüntették. Ebben az időben állítottak a gyár központi helyén egy országzászlós emlékművet, talapzattal és kettős kereszttel. Az emlékmű talapzatának alsó oldalán két db 1×1 méteres fekete márványtábla lett helyezve. Feltételezem, hogy az egyiken a település első világháborús hősi hallottainak neve volt megörökítve. A másik táblán írottakról biztosan lehet tudni, hogy ezen a kormányzó fiának, Horthy Istvánnak 1942. augusztus 20-án történt tragikus halálának állítottak emléket (repülőgéppel a fronton lezuhant).

Országzászló-emlékmű
a kettős kereszttel – 1942 körül

Ez az emlékmű, amelyet a háború után lebontottak, kb. négy méter magas lehetett.

1944 októberében Feketeerdőn keresztül vonultak vissza Élesd felől a német és magyar csapatok Margitta irányába. Ekkor a Welzer, Kollár és Stör családok a német csapatokkal együtt elhagyják a települést és eljutnak Németországba, ahol egyikük üveggyár-tulajdonossá tornázza fel magát. A szovjet csapatok bevonulásakor a lakosság a pincékbe menekül, majd kénytelen végignézni (más településekhez hasonlóan) a fosztogatást és rablást. Miután a szovjetek elvonultak, a lakosság sorsára maradt; élelem, ruházat és tartalékok nélkül, és ezzel a kálváriájuk még nem ért véget, mert a győztes szovjet hatalom úgymond kárpótlásként elrendeli a német családnevűek munkatáborokba (lágerekbe) való elhurcolását egy kis munkára, „málenkij robot”-ra.

Ez a telep lakosságát masszívan érintette. Akik nem haltak meg valahol az ismeretlenben, azok is csak három év múlva térhettek haza.

КАРТОЧКА ИНТЕРНИРОВАННОГО № 12

Под *Мужчина* Батальон № *121* Рота № *1*

1. Фамилия *Захаров* 3. Отчество *Силвестр.*

2. Имя *Борис* 5. Место рождения ?

4. Год рождения *1914* 6. Последнее место жительства *Фекетешорда*

7. Национальность *венгр* 8. Вероисповедание *католик*

9. Партийность *без партийных*

10. Подданство (гражданство) *Венгрии*

11. Профессия и специальность *электрик*

12. Образование: а) Общее *б.и.*
 б) Специальное *не имел*
 в) Военное *не имел*

13. Дата интернирования *«12» Января, 1945 года*

Hartauer Ferenc orosz nyelvű internáló nyilvántartó lapja

A deportáltak névsora a következő:

Sor- szám	Család és személynév	Foglalkozás	Élet- kor
1.	Hartauer Ferenc	üvegkészítő	31
2.	Höll Ottó	üvegkészítő	31
3.	Hubert Dániel	esztergályos	35
4.	Kirsch Ignác	üvegkészítő	40
5.	Kirsch Rudolf	üvegkészítő	36
6.	Kollár Ernő	üvegkészítő	17
7.	Kollár János	üvegkészítő	38
8.	Kollár Lajos	üvegkészítő	38
9.	Konzager János	üvegkészítő	41
10.	Riesel Pál	üvegkészítő	43
11.	Rozin Ferenc	üvegkészítő	42
12.	Stadler Ernő	tisztviselő	34
13.	Stadler Róbert	tisztviselő	39

A deportálás a gyárnak is gondot okozott, hiszen az elhurcoltak egytől egyig nagy tudású szakemberek voltak.

1947–48-ban több szlovák nemzetiségű család emigrál Csehszlovákiába, az onnan elűzött német lakosság helyébe. Köztük vannak többek között Rozin Gusztáv, valamint a Brsciak, Brem, Kirsch, Foitik, Schneider családok. Helyükbe rövidesen megjelennek az új román tisztviselők.

1951. október végére elkészült az első tömbház (a helyiek „kisblokknak” hívják), amely az adminisztratív személyzet részére épült és csak négy lakást foglalt magába. A kész lakásokba azonban még sokáig nem lehetett beköltözni, mert nem tudták megoldani a víz és a villanyáram bevezetését. A helyi párt-szervezet a következő nyolc családot javasolta: Major Gyula, Hubert Dániel, Szabó József, Petykó József, Monori János, Schneider Ferenc, Anderwald József és Révész Sándor – közülük kellett az Élesd rajoni pártbizottságnak kiválasztania négyet, akik beköltözhettek az első tömbházba.

1954 februárjában a nagy hó napokig elzárta a települést a külvilágtól.

Az első tömbház, a „kisbloss” (1951)

A 18 lakrészes tömbház, a „katonabloss” (1956)

1954 júliusában biztosítottak egy fél hektáros területet a kantin részére, valamint konyhakerteket mértek ki a helyiek számára.

1956-ban átadtak egy háromemeletes 18 lakásos tömbházat. Ezt hívták a helyiek „katona blokknak”, mert az első időkben a tömbházak építésén dolgozó katonákat szállásolták el benne. 1963 őszre átadták a település Élesd felőli végén található 3-as számú tömbházat, amely „L” alakú és két tömbből áll.

A kommunista rendszer első évtizedében, Sztálin idején, a proletárdiktatúra Feketeerdőn is megmutatta kegyetlenségét. Hogy elrettentsék a lakosságot az esetleges ellenállástól, több ismert személyt meghurcoltak. Igazán nem lehet tudni, hogy miért tartóztatták le őket. Ehhez elég volt egy besúgó feljelentése. Lássuk sorrendben azok nevét, akiket letartóztattak. Rozin Rudolfot 1948 áprilisában tartóztatták le és hat hónapig tartották fogva, de nem ítélték el. 1951-ben letartóztatták Hübner Ferenc mozdonyvezetőt. Őt szabotálással gyanúsították meg a csiszolda leégésekor. Azzal vádolták, hogy szándékosan idézte elő a kis-mozdonyból kipattant szikrával a tüzet. Nem sikerült megtudnom, hogy mennyi ideig volt letartóztatva. Egy Höll nevű munkást is letartóztattak, ennek okát sem sikerült kideríteni. A továbbiakban három Krepelka neve is megjelenik a letartóztatottak között. Több forrás is említi őket, de sajnos nem egybevágoan. A transindex.ro adatbankjában az 1956 előtt és 1965 után politikai okokból meghurcoltak listáján szerepel Krepelka József és Krepelka Károly Feketeerdőről, minden egyéb adat nélkül. Tófalvi Zoltán 2007-es *Erdély mártírjai* c. könyvében az érmihályfalvi csoportba sorolja őket, mint letartóztatottakat: Rozin Rudolfot, Krepelka Jánost és Krepelka Józsefet. Mivel végül nem lettek elítélve, nem készítettek nekik bűnügyi nyilván tartási lapot (fişa matricolă penală). Van egy ma élő személy, akiről pontos információkkal tudok szolgálni: Krepelka Barna. Őt diákként, 1960. november 8-án tartóztatták le és 10 hónap múlva, 1961. szeptember 11-én bocsátották szabadon. A vád ellene, hogy tagja volt az 1956-os magyarországi forradalommal

szimpatizáló Nagyváradon alakult SZVISZ-nek (Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete). Az ekkor őrizetbe vett 250-500, 15-18 éves diák közül végül 65 diákot ítéltek el, a többit egy éven belül vádemelés nélkül szabadon engedték. Ennek a szervezetnek a vezetője az akkor élesdi lakóhellyel rendelkező Domokos Miklós volt. Az élesdi diákok csoportja (így Krepelka Barna is) Krecsmer Miklós vezetése alá tartozott. Ezeknek a fiataloknak nem volt semmi bűnük azonkívül, hogy szabadságra vágytak.

1966 tavaszán átadták a 4-es, majd ősszel az 5-ös számú tömbházakat. Ezen tömbházak építésében kiemelhetjük Kajántó András élesdi építőmester nagy hozzáértéssel végzett munkáját. Az itt látható: Feketeerdő – lakótelep 1965-ben c. fotó örökíti meg az átadáshoz közeledő tömbházakat, valamint az akkor még csak köves főutat.

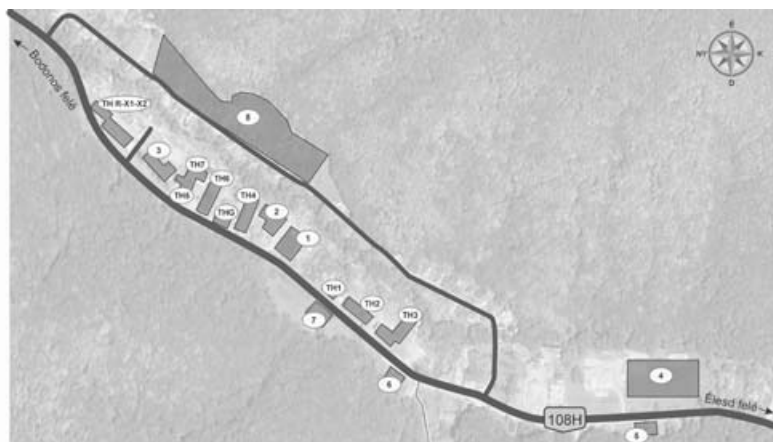
Feketeerdő – a lakótelep 1965-ben

1967 végére felépült a művelődési ház emeletes épülete, 400 ülőhelyes nagyteremmel, könyvtárral és olvasóteremmel. A földszinti nagyteremben lakodalmakat, az emeleti olvasóteremben kisebb bálakat rendeztek.

Az 1970-es években állandó buszjárat közlekedett a Nagyvárad-Feketeerdő vonalon. Indulás a gyártól: reggel 6:10-kor, Nagyváradról vissza: 16:00 órakor.

1970-71-ben felépül a kereskedelmi komplexum épülete, 1973-ban leaszfaltozzák az Élesd-Feketeerdő utat.

1973-74-ben a 4-es és 5-ös tömbházak között a főút mellett felépül egy újabb blokk, amelyben csak garzonlakások vannak. 1979: megépülnek a 6-os, 7-es és az X1-X2 tömbházak, végül 1981-ben az utolsó R tömbház is. Ezzel a feketeerdői lakótelepen 30 év alatt (1951-1981) összesen 252 tömbházi lakás épült fel.

Jelmagyarázat:

TH 1-2-3-4-5-6-7. Tömbházak
TH R-X1-X2. Tömbházak
THG. Garzon
1. Művelődési ház
2. Bevásárlóközpont

3. Új iskola
4. Futballpálya, strand
5. Vízmű
6. Református templom
7. Baptista imaház
8. Kertek, nyári lakok

A lakótelep stilizált térképe

Ceaușescu hatalomra kerülése után (1965) úgy 10-15 évig eléggé elviselhető volt az élet Feketeerdőn is. 1980-tól a helyzet egyre romlott, a Romániára jellemző nemzeti kommunista diktatúra idején egymást érték a megszorító intézkedések: bevezették a jegyrendszert (ráció), rendszeresek voltak az áramkimaradások („Elvették az áramot” – állapítottuk meg ilyenkor), bevonták az útleveleket, korlátozták a külföldi utazásokat, benzint is csak jegyre lehetett vásárolni stb. A „szeku” (Securitate) által kiépített besúgórendszer állandó félelemben tartotta a lakosságot. 1989 végére megérett az idő a változásra, hiszen

1989-re a szocialista blokk összes többi volt országában már végbement a békés rendszerváltás, csak nálunk tartotta még magát a diktatúra. Az elvtársak meghallották az idők szavát, nem volt mit tenni, Romániában is lépni kellett. A kérdés az volt, hogyan tudják a legkisebb veszteséggel átmenteni a hatalmukat. Végül „forradalmat” csináltak, mely néhány évtized távlatából sokkal inkább tűnik megrendezett puccsnak, hiszen számos részlete még mindig nem tisztázott.

Így jutunk el a szabadság korszakába, beköszöntöttek az 1990-es évek. A családok immár meg tudták vásárolni a „blokklakást”, amelyben laktak. Mivel azonban néhány év múlva a gyár megszűnt és a lakosság egy része elvándorolt, csökkent az ingatlanok iránti kereslet is. A lakások leértékelődtek. Bihar megye más településeinek lakói közül sokan lehetőségként tekintettek az áresésre, és Feketeerdőn befektetésként felvásárolták az eladó lakásokat. Ezek egy része üresen áll, vagy csak a nyári hónapokban laknak benne a városon élő nyugdíjasok.

A rendszerváltás után Feketeerdőn is több hétvégi ház, családi ház, sőt kisebb szálloda is épült, többek között az egykori pionírtábor helyén. Mindez azt bizonyítja, hogy Feketeerdő egyre inkább a turizmus irányába mozdul el. 2020-ban az egykori futballpálya helyén a Bihar Megyei Tanács által finanszírozott sportkomplexum építését kezdték meg, mely több sportág üzése-re lesz alkalmas, és rendelkezni fog úszómedencével, motellel és étkezdével is. Az is elképzelhető, hogy munkahelyet kínál majd a helyieknek.

3.2. Egészségügy, orvosi ellátás

A gyártelep első két orvosáról – dr. Ertler Mórról és dr. Werner Mórról – Mándoky Sándor *Havasi levelek* c. könyvében olvashatunk.

1900 májusában orvosi állást hirdettek a feketeeerdői gyártelepre a következő juttatásokkal: évi 2000 korona fizetés, amelyből 600 koronát az üvegyár áll, évi 300 korona gyógytári kezelési

díj, szabad lakás, fűtés, világítás. A leendő orvos feladatai közé tartozott az Almaszeghután és Csernaházán lakók ellátása is. A telepen kívüli fekvő betegek látogatásához a fogatot a gyár igazgatósága biztosította.

1914-ben intézkedtek, hogy a körzet és a körorvosi rendelő Papfalváról Feketeerdőre kerüljön.

1951-ben dr. Jecu Ortenza doktornő nevét említik a források.

1948 szeptemberében új orvosi rendelőt nyitnak a volt igazgatói pavilon szomszédságában, majd a következő év májusában egy 10 ágyas egészségházat és egy 3 ágyas szülőotthont adnak át. A szülész nő (bábaasszony) Krepelka Viktória volt.

1952 körül került Feketeerdőre orvosként dr. Kánya Lajos, aki közel 50 éven át a rendszerváltás után nyugdíjasként szolgálta tovább a gyártelep lakóit. Munkáját időrendi sorrendben Závori

Vöröskeresztes csoport (felső sor, balról jobbra): Erős Erzsébet, Csiszér Borbála, Schneider Ferenc, dr. Kánya Lajos, Popovici Gavril, Barabás Sándor, Wekler Emma, Fogarasi Borbála, (középen) Roșca Maria, Mezei Erzsébet, Bradea Edit, Hübner Jolán. Alsó sor: Höll Ottilia, Pölinger Livia, gyerekek: Csiszér Viktória, Bradea Doina, Barabás Erzsébet (1968)

bácsi, Bóna Imre, Lőrincz Sándor, Volodea Ioan, Szabó Mátyás, Salánki Piroska, Kohán Lili és Bordás Mária asszisztensek segítették.

Később heti egy alkalommal az alábbi házi orvosok rendelkeztek Feketeerdőn: dr. Boitoş Loredana, dr. Horgoş Crina, dr. Bíró Árpád, dr. Keek Shareef. Jelenleg nincs orvosi ellátás a településen.

4. KÖZÖSSÉGI ÉLET ÉS MŰVELŐDÉS

A település viszonylag rövid, 200 éves fennállása során Feketeerdőn nem alakulhattak ki saját, csak rá jellemző hagyományok és népszokások. Fellelhetők azonban a családi élethez, a mindennapi munkához, az ünnepekhez, a naptári év jeles napjaihoz köthető szokások. Ezek minden bizonnyal nem helyben alakultak ki, hanem a „telepesek” hozták magukkal arról a vidékről, ahonnan származtak, hogy új otthonukban tovább éltessek őket.

Lássunk néhányat a vallási ünnepekhez köthető szokások közül. A legtöbb hagyomány természetesen a karácsonyhoz kötődik. Elmaradhatatlan volt a karácsonyfa, alatta ajándékokkal. Az ünnepi vacsorát általában az éjféli mise után fogyasztották el: főtt kolbászt tormával, kocsonyát vagy halat. Ünnepi sütemények: hájastészta, mákos és diós kalács. Szokás volt, hogy a karácsonyi vacsora után a gazdasszony két szelet kaláccsal kiment a baromfiudvarra. Miután eldobta az egyik kalácsot, azt mondta: „– Nesze, héja!”, majd „– Nesze, róka!” – gondolván, ha most jóllakatja őket, a következő évben nem fogják elvinni a majorságot. Voltak 5–6 főből álló betlehemes csoportok, ők karácsony „szombatján” jártak házról házra. Ünnepest másodnapján szokás volt a rokon-, barát- és szomszédlátogatás, ráérős beszélgetésekkel.

Szórakozás szempontjából az év legjelentősebb eseménye a farsang volt. A farsang a „mozgóünnepek” csoportjába tartozik, ugyanis két egyházi esemény, a vízkereszt és a húsvét előtti nagyböjt közé ékelődik. A kezdete mindig január 6-án van. A farsang szó gyökere a „Fastenschank”, azaz „böjti kocsmá” szó. Ez pedig nyilvánvaló utalás a húshagyókeddre, mert a húsvéti

bőjti időszak előtt ez volt az utolsó nap, amikor még alkoholos italt lehetett fogyasztani. Érdekes megemlíteni, hogy a latin országok farsangja, a karnevál elnevezés is a hús elhagyására utal.

Napközisek álarcos gyermekbálja Kálnoki Izabellával
és Mutnyan Margaretával (1973–74)

A régi Feketeerdőn minden évben napokon át készültek a farsangi álruhák és maszkok. A legnagyobb tetszést aratott maszk viselője lett a farsang királya, akit beültettek egy ládába és kocsival végigvitték a településen adományokat (főként pénzt) gyűjteni. Az adomány összegét és az adakozó nevét felírták, majd az összegyűlt pénzt este a bálban kiosztották az arra rászorultaknak. Feketeerdőn a szinte havonta tartott bálók közül a farsangi volt a legnépszerűbb. Az is szokás volt, hogy a helyi műkedvelők bemutassanak egy színdarabot, amelynek betanulására a téli hónapok jó alkalmat nyújtottak. Az év más báljaiban (a farsangi bállal ellentétben) szokás volt a szervező bizottság által elvárt elegáns megjelenés: a férfiaknál fekete öltöny és fehér ing, a nőknél hosszú ruha. Az ittas férfiakat be sem engedték. A táncpartnerrel nem rendelkező hölgyek esetén maga a szervező bizottság gondoskodott partnerről.

Disznóvágás (1974)

Télen hagyománya volt a családi jellegű disznótoroknak is.

Húsvéti szokás volt a kerepelés (tévesen kelepelés), amikor a fiatalok az alábbi rigmussal járták a gyártelepet: *„Kerepelünk, kerepelünk, hogy minden katolikus keresztény ember higgyék és imádkozzék!”*. Nagypéntek reggel 9 órakor, amikor a harang utoljára megszólalt, mindenki imádkozott, majd megivott egy kis pohár pálinkát, hogy „a kígyó meg ne csípje”. Ezután elkezdődött a háromnapos szigorú böjt vasárnapig, a feltámadásig. Tipikusan húsvéti étel volt a töltött bárány és a főtt füstölt sonka, tojással, tormával és kaláccsal.

Néhány hétköznapi, tipikusan feketeerdői étel:

Tepsis krumpli

A meghámozott krumplit kettévágták, tepsibe rakták, szalonnát és kolbászt szeleteltek rá, majd betették a sütőbe. Amikor már majdnem megsült, hagymát szeleteltek rá. Házi savanyú káposztát ettek hozzá.

Tócsnyi

A krumplit lereszelték, tojással összekeverték, sóval és borssal ízesítették. A keveréket vajjal kikent tepsibe öntötték, sütőben vagy platnin megsütötték, esetenként tejföllel is fogyasztották.

Krumplis gombóc (knégli)

Nyers és főtt krumpliból egyaránt készülhet. A krumplit lisztel össze kell gyúrni, majd gombócokat formálni és kifőzni. Ezt általában vasárnap és ünnepnapokon készítették disznósült mellé.

Tótgaluska

A nyers reszelt krumplit összekeverték tojással és lisztel, megsózták, galuskának szaggatva kifőzték. Párolt savanyú káposztával, füstölt kolbásszal, oldalassal vagy füstölt sonkával összekeverve fogyasztották. Egy-egy kemencét több család közösen használt kenyér- vagy kalácssütéshez. Húsvétkor szokás volt egy kosárba sonkát, kalácsot, piros tojást és egy üveg bort tenni, amit elvittek a templomba, hogy a pap megszentelje. Ezt úgy kellett elfogyasztani, hogy egy morzsa se vesszen kárba.

Feketeerdő környéke bővelkedik patakokban és kisebb mocsaras helyekben. Ahogy elolvad a hó, megelevenedik az élet ezen a helyeken. Régen valamelyik idetelepült német megismertette a helyieket a békacomb fogyasztásával. E különleges csemege fogyasztása idővel feledésbe merült. Folyami rákot és pisztrángot azonban a helyiek rendszeresen fogyasztottak. A tavasz vége felé megjelent az erdőben a medvehagyma, amely igen népszerű volt. Az akácfavirágot és a bodzavirágot is sokan gyűjtötték. Feketeerdő környéke igen gazdag gyógynövényekben és erdei gyümölcsökben (szamóca, szeder), késő ősszel a szelídgesztenyét is sokan szerették. Az legnagyobb népszerűségnek azonban két-séggkívül a gombászás örvendett, hiszen a környéken legalább 15 gombafaj gyűjthető.

Feketeerdő legnagyobb, a környékeliek által is látogatott eseménye az évente megrendezett augusztus 15-i templombúcsú és vásár volt. Augusztus 15-e a templom védőszentjének, Szűz Máriának (Nagyboldogasszony) a napja, a katolikus egyház

ekkor ünnepli Mária mennybemenetelét. A búcsúra főleg a környező katolikus településekről jöttek, esetenként 10 km-t gyalogolva, zászlókkal, énekelve és imádkozva. A helyiek elébük menve, harangszóval fogadták őket. Ezen a napon két szentmisét tartottak – magyar és szlovák nyelven. A misét 4-5 pap celebrálta. A nép úgy tartotta, hogy akik a búcsúnap szertartásokon részt vesznek, gyónnak és áldoznak, bűnbocsánatot nyernek. A búcsúval egybekötött vásárra régen szekerekkel, később autókkal jöttek a vásárosok. Az élesdi Krecsmer család 100 éven keresztül állandó résztvevője volt a búcsúnak, ahol mézeskalácsot és más édességet árult. Régen egy-egy ilyen vásáron szerezték be a család egész évi ruházatát. A vásáron sokszor mutatványosok is megjelentek, tipikus volt a körhinta és a cél-lövölde. Idővel, a telep lakosságának megfogyatkozásával, a búcsú jelentősége és látogatottsága is csökkent.

A nagy egyházi ünnepek mellett katolikus vallási ünnep volt még (időrendben): vízkereszt, gyertyaszentelő, Gyümölcsoltó Boldogasszony és Kisasszony napja. Március 15-re, az 1848-as forradalom évfordulójára a lehetőségekhez mérten emlékeztek meg. Annál is inkább, mivel Feketeerdő egyik lakosa, egy Korch nevű honvéd részt vett a szabadságharcban, majd négy évet raboskodott Aradon, míg végül sikerült hazatérnie.

A kommunista rendszert megelőzően, amikor még mindenki a gyár körül lakott, a közösségi és művelődési élet a hutával szemben lévő kaszinóban folyt. 1884-ből találunk először említést a kaszinóról, amelyből megtudjuk, hogy az étkezőhelyiségek a földszinten, a vendégszobák az emeleten voltak, ahova egy tágas tánctermet keresztül lehetett eljutni. A zenés-táncos alkalmakra pedig nem kellett máshonnan zenészeket fogadni, mert a gyár munkásaiból kikerült egy saját, 10-12 fős zenekar is. Ennek oka a tudatos zenei nevelés volt: egy 1872-es tanítói állásra kiírt pályázat feltételként szabta meg, hogy a tanító zenei ismeretekkel rendelkezzen, hogy gyerekeket énekekre és hegedűre, a felnőtteket pedig fúvós hangszerekre tanítsa.

A kaszinó főutcai épülete (1930)

Most pedig lássunk néhány régi kulturális rendezvényt időrendi sorrendben:

Egy hír 1912 májusából: „Az újonnan alakult Feketeerdői Üveggyári Ifjúsági Dalkör sikeres jótékony célú táncestélyt és hangversenyt rendezett. A belépődíjon felül fizettek: Deutsch Károly 50 K, Erneyi Vilmos 6 K, Krausz Béla és társa 6 K, Bognár és Szántó 6 K, Árpád műmalom 1 K, Lakos Gábor 1 K, Kerpely Lajos 3 K, Ábrahám Sándor 1 K, Rosin Viktor 2 K, Filipp István 1 K.”

1928. február 13-án a Feketeerdői üveggyár műkedvelői a kaszinó nagytermében bemutatták Géczy István: *Gyimesi vad-
virág* c. népszínművét, a főszerepben Vojnár Kálmánnal. További szereplők: Tanhöffner József, Fojtik Viki, Somogyi Ida, Kosztka Regina, Blazsek Olga, B. Rozin Teréz, Ráczky József, Blazsek Rudolf, Reif Ferenc, Madarassy Sándor, Hartauer Viktor és Braun Andor. A rendezés és a betanítás Vojnár Kálmán és Fischer József munkáját dicséri.

A kommunizmus alatt a pirosbetűs ünnepek május 1-je, augusztus 23-a és november 7-e voltak, ezeket kötelező volt a részvétel. 1952-ben így tervezték augusztus 23-a megünneplését:

- 6.00 - reggeli zenés ébresztőt ad a helyi zenekar
- 9.30 - utcarészenként felvonulás zászlóval
- 10.00 - ünnepi beszédek
- 11.00 - felvonulás a futballpályán tartandó ünnepségre
- 12.00 - ebéd a futballpályán
- 15.00 - röplabdamerkőzések
- 17.00 - futballmérkőzés
- 18.00 - sakkverseny
- 21.00 - szabadtéri műkedvelő előadás, utána tánc.

A kötelező „ünnepek” után tartott pártgyűlések jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy ezeken az alkalmakon nem nagyon tolongtak az emberek.

Az 1950-es években a szakszervezetnek volt saját kultúr csoportja, a kaszinóban pedig filmeket is vetítettek, az első időkben főleg diafilmeket. Ekkortájt a kaszinó felelőse és mindenese id. Kiss Kálmán bácsi volt, a vetítést többnyire Medvéssy András végezte. A második fejezetben már volt szó az 1884-ben K. Nagy Sándor által említett kaszinóról. Az épület a kommunizmus évtizedeiben a lebontásig a következő szolgáltatásokat nyújtotta: a földszinten volt az étkeзде (kantin) és a konyha. Az emeleten egy tágas, kb. 150 férőhelyes nagyterem (színpaddal), amelyet színházi előadásokra, mozinak, bálteremnek és néha gyűlésteremnek is használtak. Az emeleti folyosó végén a színpad szomszédságában volt egy kisebb terem, ahol pl. társasjátékokat lehetett játszani.

Az 1950-es évek elején mutatták be Feketeerdőn a cserpataki szlovák amatőr színjátszók a *Borzasztó, ami itt történik* c. vígjátékot.

1953 márciusában a néptánc csoport bejutott a tartományi versenyre. 1956 szeptemberében a Magyarországról érkezett belapátfalvi amatőr színjátszók előadták Gárdonyi Géza *Fehér Anna* c. színművét.

1957-ben játszották a helyi műkedvelők Csiky Gergely *A nagymama* c. színművét a következő szereposztásban: nagymama – Medvéssy Márta, unoka – Major Ilonka, őrnagy – Krepelka József, az őrnagy unokája – Schöller Elemér, pap – Hübner János, a betétdalokat énekelte Dombi Piroska. A színmű rendezője szokás szerint az akkor már 60 év körül járó Vojnár Kálmán volt, aki a színiakadémián együtt tanult Gróf László későbbi nagyváradi színésszel és rendezővel. Érdekességképpen megemlítem, hogy Vojnár Kálmán nem volt a gyár alkalmazottja, hanem Nagyváradról járt ki, és az amerikai export átvevője volt. 1958-ban Dukász Anna, a Nagyvárad Színház művésze Ady verseiből szavalt a feketeerdőieknek. 1958. július 29-én a kolozsvári Arta Populară szövetség kultúr csoportének 50 tagja tartott előadást.

Az 1960-as években már hetente kétszer cseréltek játékfilmet a helyi moziban, amely a régi kaszinóban, majd az új művelődési házban működött.

A művelődési ház 1975 körül

1967-re elkészült a szakszervezeti művelődési ház emeletes épülete 400 ülőhelyes nagyteremmel, könyvtárral, olvasóteremmel. Az avatóünnepséget, melyre 1967. szeptember 30-án került sor, a helyi zenekar nyitotta meg (vezetője Schneider Ferenc volt, aki szaxofonon játszott). A zenekar tagjai közül megemlíthetjük Farkas Sándor tangóharmonikást, Rajna Sándor dobost, Barabás Sándor bőgőst. Énekesek: Krepelka Mária, Kohán Erzsébet stb. A brigádműsort követően éjszakába nyúló bál következett. A műsor helyi szervezője Pöllinger Livia volt, akinek munkáját az Élesdről delegált Cobarzan Mihai segítette.

A földszinti nagyteremben lakodalmakat, az emeleti olvasóteremben kisebb bálokat rendeztek. Néhány név a művelődési ház igazgatói közül: Bodoni István, Cobarzan Mihai, Sica Ioan és Cociorva Gheorghe.

A későbbiekben több színházi társulat és táncegyüttes is fellépett Feketeerdőn, melyek közül a legemlékezetesebb talán a Maros Néptáncegyüttes fellépése volt (1974).

Ami település zenei életét illeti, megállapíthatjuk, hogy már 1870-ben (150 évvel ezelőtt!) fontosnak tartották, hogy legyen helyi zenekar. Így pl. 1896-ban a millenniumi emlékünnepeken is a helyi zenekar muzsikált.

Források hiányában azonban egy nagyot kell ugorjunk a kommunizmus első éveire, amikor a zenekar főleg szalonzenét – rádióból ismert slágereket – játszott. A zenekar vezetője, Farkas Sándor harmonikán és hegedűn játszott, a nagybőgőst Farkas Mártonnak, a hegedűst Leitner Adolfnak, a dobost Magdas Alexandrunak hívták. A zenekari tagok többször változtak, és voltak ún. tartalékzenészek is.

Az 1960-as évekre kinőtte magát egy újabb zenélni tudó generáció. Őket a szaxofonon játszó Schneider Ferenc vezette, és főleg könnyűzenét, valamint tánczenét játszottak. További zenészek: Huszti ... – harmonika, Nagy Ferenc – harmonika, Demeter Mózes – trombita, Hermann Sándor – harmonika, Barabás Sándor – nagybőgő, Rajna Sándor – dobok.

A Cristal zenekar: Bálint István, Cseh Imre, Pozsonyi Dezső,
Palencsár Ferenc (1971-75 körül)

Az 1970-es években Feketeerdőn is népszerű lett a gitár. A helyi fiatalok Cristal néven alapítottak zenekart, melynek tagjai: Pozsonyi Dezső – gitár, Cseh Imre – gitár, Palencsár Ferenc – gitár, Antal Vasile – gitár és Bálint István – dobok. Ők a Shadows-féle zenei stílus követői voltak. Élesden is többször szerepeltek. 1980 körül a csapat kissé átalakult. A zenekar elnevezése Geneticre változott. Tagjai: Palencsár László – gitár, Pozsonyi Dezső – gitár, Cseh Imre – gitár és Bálint István – dobok.

Az RMDSZ Feketeerdőn 1990. március 15-én alakult meg. A szervezet vezetésében és tevékenységében (betűrendi sorrendben) részt vettek: Demeter Mózes, Hübner Ilona, Kohán József, Kohán Zsombor, Molnár József, Rozin Elemér, Rozin Erzsébet, Schöller Elemér.

A feketeeerdői Német Demokrata Fórumot 1991 januárjában alapították. Elnökei időrendi sorrendben: Hartauer Antal, Rozs Julianna, Krepelka Erzsébet.

2001. augusztus 12-én, a Német Demokrata Fórum szervezésében, első alkalommal gyűltek össze Feketeerdőn a Bihar megyei svábok. A helybéliekén kívül a következő településekről érkeztek: Nagyvárad, Szatmárnémeti, Palota, Szentjobb, Monospetri, Nagyszalonta, Középes (összesen mintegy 200 résztvevő). Megnyitóbeszédet Johann Schwartz, a megyei Fórum elnöke mondott, majd futballmérkőzésen mérték össze erejüket a csapatok. Délután ökumenikus istentiszteletet tartottak német, magyar, román és szlovák nyelven a helyi kultúrotthonban, ahol az est folyamán néptáncokat tekinthettek meg a résztvevők.

Az énekkar a Bihar megyei svábok találkozásán, 2001-ben

2010 után az RMDSZ és az élesdi polgármesteri hivatal szervezésében nyolc alkalommal tartottak „falunapokat” Feketeerdőn. A helyiek és az innen elszármazottak találkozására az iskola udvarán került sor.

5. OKTATÁS

A feketeterdői iskolai oktatásra utaló első írásos dokumentum egy 1872-ből való tanítói álláshirdetés. Feltételezhetően korábban is lehetett itt valamiféle oktatás, melynek színvonala nem volt kielégítő, hiszen az 1881-es népszámlálási adatokból az látszik, hogy a település 435 lakosának mindössze harmada (147 fő) tudott írni és olvasni. Szóval, 1871-ben Rauchlechner Tivadar lett a gyár tulajdonosa, aki mindjárt azzal szembesült, hogy két iskolás gyereke nem tud helyben iskolába járni. Hozzálatott tehát az iskola felépítéséhez, ami több mint 130 éven át szolgálta a helyieket (az 1990-es években napközi otthon működött benne, majd kb. 10 évig romosan állt, 2003 körül bontották le). Az emeletes téglapépület egy év alatt elkészült, és 1872 őszén elindulhatott az oktatás, mely kezdetben német nyelven folyt (1885-től a német mellett már magyarul is tanítottak). Érdekességképpen: a pályázó tanítónak kifogástalan előélettel kellett rendelkezni, németül és magyarul is kellett tudnia, az elemi oktatás első és második osztályának anyagát (írás, olvasás, számtan) az oktatási törvény előírásai szerint kellett tanítania. Amint arra az előző fejezetben is utaltam, további követelmény volt, hogy zenei ismeretekkel is rendelkezzen: *„Kíváncsítok, hogy az alkalmazandó tanító zeneképzett legyen, mivel kötelességében áll a növendékeket nemcsak az énekre, de hegedűre is tanítani, sőt a felnőtteket fűvő hangszerekre is, hogy így azután 10-12 tagból álló zenekar alkottassék, és hogy vásár- s ünnepnapokon az istentisztelet is zeneszó mellett tartathassék meg.”*

Egyébként a hegedű oktatása 1895-ben is követelménynek számított Feketeerdőn.

A tanító javadalmazása részletesen: 600 forint éves fizetés, szabad, tisztességes lakás, burgonyaföld, konyhakert, tűzifa (a lakás és az iskola számára), egy hold erdei rét szénának, minden három évre vadászöltöny.

Feketeerdő egykori, mára lebontott iskolája

1874-ben így írtak az újságok: „*Rauchlechner János Tivadar telep- és gyártulajdonos a Bihar megyei feketeterdői üveggyártelepén a sok százra menő munkásgyermekek számára elemi népiskolát állított fel, azt a legszükségesebb taneszközökkel felszerelte, kellő javadalommal és zenéhez is értő tanítóval is ellátta. Mi is azzal hozatik köztudomásra, hogy a vallás- és közoktatási m. kir. miniszter nevezettnek, a népnevelés előmozdítását célzó eme nemes tette és áldozatkészségéért elismerését és köszönetét nyilvánította.*”

A település első említett tanítója 1883–1888 között Billischitz József volt. Őt 1888-tól Klósz Rezső követte.

1896. május 9-én Feketeerdőn, akárcsak az ország többi iskolájában, millenniumi emlékünnepséget tartottak, hogy megemlékezzenek a magyar állam fennállásának 1000. évfordulójáról. Az iskola előtti téren tartott hálaadó istentiszteleten

Mándoki Sándor tábori lelkész mondott ünnepi beszédet. A tanulók énekeltek, szavaltak és emlékfát ültettek, majd a gyár igazgatósága megvendégelte a gyerekeket. Az iskolai ünnepséget Szolyák János érdemes tanító szervezte. Munkája elismeréseként 50 forintos jutalomban részesült.

További adatok időrendi sorrendben: 1903-ban Szabó János tanítót említik a források. 1908-ban Szabóné K. Laura tanítónő 400 korona jutalmat kapott mint érdemes tanító, ugyanakkor Gritz Mária 5. osztályos tanuló 50 korona jutalomban részesült. 1910-ben Engyel Gézát és feleségét, Engyelné Kubinyi Rózát helyezték ki tanítónak. Engyel Géza az első világháborúban hősi halált halt.

Az 1920–1940 közötti időszakra vonatkozóan nem találtam adatokat a feketeerdői oktatással kapcsolatban.

A feketeerdői iskola pecsétje
1942-ből

Az 1943–44-es tanévben magyar és szlovák nyelvű elemi iskolás osztályok voltak. A 82 tanköteles iskolás közül 39 magyar, 29 szlovák, 9 német, 5 pedig román anyanyelvű volt.

A feketeerdői iskolában mindvégig diplomás tanítók dolgoztak: Balázs Ilona, Nagyné Gilvácsi Margit, Nagy Teréz,

Sütő Erzsébet, Holló Margit, Gadó Magda, Kánya Hajnalka és Schneider Piroska.

A román nyelvű oktatás az 1940-es évek végén indult be, és az évek során a következő, nagyrészt diplomás tanerők fordultak meg az iskolában: Todoca Ioan, Giurgiu Gabriela, Hadnagy Stela, Cadlet Viorica és Molnar Doina.

1965-ben megkezdte működését az általános iskola is (5–8. évfolyamok), ahol kezdetben csak helyettesítő (diploma nélküli) tanárok tanítottak. Az intézmény igazgatói voltak: Giurgiu Gabriela, Mutu Daniela, Rozin Erzsébet (két ciklusban is) és

Volner Viorica (utóbbi kettő diplomás tanerő). Szintén itt oktattak nyugdíjazásukig Fazekas Rodica és Stefanics Peter tanárok.

Az évek során a helyi iskolában egy vagy több évig az alábbiak is tanítottak: Mutu Eleonora, Blanari Maria, Mlinarcik Iosif, Baurescu Vasile, Kozák Imre, Lukács László, Vaszmandszki Ilona, Palencsár Julianna, Cseh Viorica, Molnar Doina, Eigel Annamária, Bordás Annamária és mások.

Az első iskolaépület egy emeletes építmény volt, ahol – a felső tagozat megnyitása után – két váltásban történt az oktatás. Az épületet 1967–68-ban felújították. A földszinten kapott helyet a napköziotthon és a tanári, az emeleten pedig az osztálytermek.

A gyár fejlődésének köszönhetően folyamatosan nőtt a tanulók száma, és a 70-es években néhány éven keresztül elérte a 150-et. Emiatt a 70-es évek elején új iskola épült, de egy ideig mindkét épületben folyt a tanítás. Az alsó tagozatosak a régi épületben, a felsősök az újban kaptak helyet. A 2000-es évek elején ismét két váltásban folyt az oktatás az új épületben. Az alsó tagozat románul és magyarul, 2-2 tanerővel működött.

Feketeerdő mai iskolája

1985-ben a magyar tagozaton megszűnt az egyik állás, mert a rendelet szerint előírt 31 tanuló helyett „csak” 29 volt a létszám. Lett volna elég magyar gyerek, de minden évben volt olyan magyar szülő, aki a jobb előmenetel reményében román tagozatra íratta a gyermekét. Kánya Hajnalka maradt a magyar tagozaton. Egyes szülők, látván, hogy négy összevont osztállyal történik a magyar oktatás, átírták gyerekeiket a román tagozatra. A megnövekedett létszámú román tagozaton lett még egy poszt, így Schneider Piroska tanítónő a román tagozaton folytatta a tanítást 1985–89 között. 1987-ben, Kánya Hajnalka tanítónő nyugdíjazása után, teljesen megszűnt a magyar oktatás. 1990-ben Rozin Erzsébet kezdeményezésére újraalakult a magyar tagozat 10–15 gyerekkel, majd egyre csökkenő létszámmal működött 2007-ig. Ez idő alatt a magyar tagozaton tanított Schneider Piroska, Bogya Tímea, Juhász Jácint és Bordás Annamária.

Az üveggyár évtizedeken keresztül napközit is fenntartott, ahol az idők folyamán négy óvodapedagógus dolgozott: Kálnoki Izabella, Mutnyan Margareta, Cseh Viorica és Nagy Iuliana. A gyár hanyatlásával megszűnt a napközi otthon és csak az óvoda működött tovább egy óvónővel. Az óvoda 2020-ban végleg bezárta kapuit.

2007 óta csak román nyelven folyik az oktatás Molnar Doina tanítónő irányításával – ki tudja még meddig?

6. VALLÁSI FELEKEZETEK

A településen 1900-ig zömében római katolikus felekezetű lakosság élt: németek, szlovákok, magyarok. Kezdetben, mivel templom még hosszú ideig nem volt, az üveghutában, azaz a nagy fúvó csarnokban miséztek. Miután felépült az iskola (1872), itt tartották a vasárnapi szentmiséket. Feltételezhető, hogy a püspökség a legközelebbi parókiáról küldött papot vagy káplánt az anyakönyvezést illetően ezekre az alkalmakra. A karácsonyi és a húsvéti szokások nem különböztek más katolikus települések szokásaitól. Karácsonyfát állítottak, megajándékozták egymást, jártak a betlehemesek és látogatták egymást a szomszédok, rokonok. Szokás volt az iskolában, majd később a kaszinó nagytermében feldíszíteni egy nagyobb fenyőfát. E körül a gyerekek ünnepi műsort mutattak be, majd utána ajándékot kaptak. A húsvéti ünnepek előtt, nagypénteken szigorú böjtöt tartottak, és itt is szokás volt a kerepelés.

A feketeterdők 1906-ban kápolnát építettek, amely a mostani katolikus templom helyén állt. 1974-ben, Moldován István élesdi plébános szolgálata idején a kápolnát kibővítették és területét megduplázva, kisebb templomot építettek. Az intéző és építésfelügyelő a helyi Krepelka József volt. 2002-ben, Kubalak Péter élesdi plébános szolgálata idején, a templom tornya is elkészült. Az építkezésekhez a református hívek is hozzájárultak, hiszen 1970-től, id. Kajántó Pál élesdi tiszteletes szolgálata idején, a feketeterdői református hívek is ebben a kápolnában (később templomban) tartották az istentiszteletet. Ezt úgy oldották meg, hogy egyik vasárnap a katolikusoké, másik vasárnap a reformátusoké volt az Isten háza. Néhány év elteltével már az ortodoxok is itt tartották szertartásaikat.

Római katolikus templom

A templom és a parókia hiányából kifolyólag Feketeerdő katolikus lakosait a kezdetektől (néhány évvel az üveghuta beindulását követően) 1892-ig a legközelebbi településen, a bodonosi plébánián anyakönyvezték. Az első bejegyzés 1850. augusztus 8-án történt egy haláleset kapcsán: elhunyt Denderle Josepha 8 napos csecsemő, szülei: Denderle György és Armbruster Borbála. 1892–1969 között a feketeerdőiek anyakönyvezése Sólómkőváron (Şinteu) történt.

A településen szolgáló plébánosok közül különösen Moldován Istvánra emlékeznek vissza a helyiek. Érdekes színtelje volt a vidéknek: télvíz idején lovas szánon jött le a sólómkővári parókiáról temetni vagy házat szentelni, és egyúttal a gyerekeket is megszánkóztatta, akik még a fehér lovára is emlékeznek. Nyáron lóháton járt le Feketeerdőre, de még Élesdre is. 1969-ben Moldován Istvánt Sólómkővárról Élesdre helyezték, s ekkor úgymond „magával hozta” az élesdi plébániára a feketeerdőieket is. 1969 óta az élesdi plébános szolgálja a feketeerdői katolikusokat és az anyakönyvi bejegyzések is Élesden történnek.

A telepen az 1970-es évekig nem volt rendszeres református istentisztelet, annak ellenére, hogy ekkorra már a református felekezetű hívek száma meghaladta a százat. Egyébként a reformátusok nemcsak a „katolikus” kápolnában, hanem ha a szükség úgy hozta, magánházakban is tartottak istentiszteletet, keresztelőt, úrvacsoraosztást vagy konfirmálást. Kezdetben Nits István élesdi református lelkipásztor csak egyházi alkalmakra jött fel Feketeerdőre. Az 1970-es évek elejétől id. Kajántó Pál élesdi lelkipásztor már havi rendszerességgel tartott istentiszteletet a római katolikus templomban, az 1990-es évek közepétől pedig már havi két alkalommal jött el a telepre az élesdi lelkipásztor hirdetni Isten ígését.

A Feketeerdői Református Egyházközség megszervezését is id. Kajántó Pál élesdi lelkipásztor kezdte el. Összegyűjtötte a református híveket, és egy földszinti háromszobás tömbházlakásból gyülekezeti termet alakítottak ki, ahol havonta kétszer hirdette Isten ígését.

A gyülekezet 2000. augusztus 1-től különvált az élesdi egyházközségtől. Ekkor érkezett a gyülekezetbe püspöki kinevezéssel

Református templom

Bogya Miklós, a gyülekezet első helyi lelkipásztora. 2005-ben az egyházközség elhatározta, hogy saját templomot épít. Az épületben, melynek tervét Némethy Ferenc nagyváradi műépítész készítette, egy istentiszteletnek helyet adó nagy terem, egy kisebb ülésterem és a tetőtérben két vendégszoba lett kialakítva. 2007 novemberére az épület tető alá került, majd a belső munkálatok következtek. Ez eléggé elhúzódott, s így csak 2015 őszén, Csűry István, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspökének jelenlétében avatták – szentelték – fel a feketeerdői református templomot. A templomépítéshez a helyiek anyagi segítséget kaptak a Kultuszminisztériumtól, a városi és megyei RMDSZ-től, a polgármesteri hivataltól, a Királyhágómelléki Református Egyházkerületen keresztül a holland testvérektől, Bihar, Szilágy és Szatmár megyei gyülekezetektől, helyi római katolikusoktól és más településeken élő testvérektől. Bogya Miklós lelkipásztor távozása után a település új templomában 2015 decembere és 2016 szeptembere között Kaszaniczki Csongor ésledí segédlelkész tartott minden vasárnap istentiszteletet. Őt követte Fehérvári István ésledí segédlelkész, aki 2018-as Örvéndre való kinevezését követően tovább szolgálja a település református híveit. Az egyház eddigi gondnokai időrendi sorrendben: Demeter Mózes, Lakatos Mária, majd ismét Demeter Mózes.

Ami az ortodox híveket illeti, mivel kezdetben csak katolikus mise volt, ők is azt hallgatták. 1978 körül változott a helyzet: az akkori pestesi ortodox pap, Florian Silaghi elkezdett havonta egy szertartást tartani. 1999-ben döntöttek úgy, hogy saját templomot építenek. A leendő templom helyére fakeresztet állítottak, amit Filip Constantin középesi pap szentelt meg. 2002-ben már szertartást is lehetett tartani a fából készülő templomban, amit azonban csak hat évvel később, 2008 novemberében szenteltek fel. A Sofronie püspök részvételével tartott ünnepségen részt vett Radu Duda román királyi herceg is. Közben felépült a haranggal ellátott torony is. Az ortodox templom a Cigánypatak hídjához és a katolikus templomhoz közel, az út bal

Ortodox templom

oldalán épült. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az egykori gyárhoz van közelebb, mint a lakótelephez. A templom építéséhez szükséges pénzt a Kultuszminisztérium, a polgármesteri hivatal és más településen élő ortodox hívek, valamint a feketeerdői hívek külföldön élő rokonai biztosították. Jelenleg Toma Ioan közepesi ortodox pap szolgálja az itteni híveket, mivel a helyi hívek a közepesi ortodox parókiához tartoznak.

Az 1989-es fordulat előtt Feketeerdőn nem voltak baptisták, 1992-ben azonban 6, majd 2011-ben 11 lakos vallotta magát baptista felekezetűnek. A baptisták kezdetben magánházaiknál gyűltek egybe, és ahogy nőtt az igehallgatók száma, úgy született meg az igény, hogy baptista imaházat építsenek Feketeerdőn. Az Angliában élő testvérek és a helyiek adományaiból 1997 novemberére felépült egy fából készült imaház, mely 50 fő befogadására alkalmas. Ez a gyülekezeti ház a lakóteleppel szem-

Baptista templom

ben, az út másik oldalán épült, közel a református templomhoz. A baptisták minden vasárnap tartanak gyülekezeti alkalmat, melynek diakónusa a tinódi Faur Cornel. A templom mellett felépült egy 80–100 gyerek befogadására alkalmas nyári tábor is. 2007 nyarán itt rendezték meg a fúvós zenekarok találkozóját.

A pünkösdi felekezet megjelenése az 1970-es évekre tehető. Az akkor ideköltöző egy családot még a Középesen lakó és az üveggyárban dolgozó Stiak Károly diakónus látta el. 1993-ban már öt pünkösdi felekezetű család volt a telepen. Gyülekezeti célra előbb a gyár területén béreltek termet, majd 2007-ben megvették az élesdi polgármesteri hivataltól egy területet a régi lebontott iskolával szemben, a volt gyár területén, a főút mellett. Itt épült fel aztán a Pünkösdi Gyülekezeti Ház a helyi hívek, a gyülekezeti központok s nem utolsósorban az Amerikai Egyesült Államokban lévő gyülekezetek anyagi támogatásával. A gyülekezeti alkalmakat Bulzan Constantin diakónus vezeti.

A gyülekezeti ház udvarán nyári diáktáborok rendezésére alkalmas helyet és körülményeket biztosítanak.

A továbbiakban lássunk néhány statisztikai adatot Feketeerdő felekezeti megoszlásáról az utóbbi másfél évszázad során:

Felekezet szerint:	1869	1881	1910	1992	2011
Összesen:	429	435	626	1040	527
római katolikus:	412	421	540	467	239
görögkatolikus:	1	–	7	24	1
ortodox:	–	1	3	229	127
evangélikus: ágotai:	–	5	17	–	–
helvét:	10	8	42	294	122
izraelita	6	–	17	–	–
baptista:	–	–	–	6	11
pünkösdi:	–	–	–	30	20
egyéb:	–	–	–	–	3
nem nyilatkozott:	–	–	–	–	4

Elmondható, hogy Feketeerdő lakosai megvallják és ápolják kereszténységüket. Európa lakosságának jelenleg háromnegyede keresztény. Kontinensünkön a vallásosság az emberek többsége számára ma már nem jelent szükségképpen vallásgyakorlatot; nem igénylik feltétlenül az egyházak közreműködését. A társadalom többsége magánügynek tekinti a vallást, csökken az egyháztagok száma és az istentiszteleteken részt vevők aránya. Szerencsére Közép-Európában ennél kedvezőbb a helyzet. A lakosság csökkenésével a hívek száma Feketeerdőn is megfogyatkozott. Ennek ellenére az egyházi épületek – hála a hívek összetartásának és áldozatkészségének – soha nem tapasztalt rendben és jó állapotban vannak.

A fekeeteerdői temető

Feketeerdő temetője rendhagyó módon, de a település nevéhez igazodva erdőben fekszik, és a katolikus templom szomszédságában, attól északkeletre mintegy háromhektárnyi lejtős területet foglal el. A temető minden bizonnyal egyidős a

A temető

településsel, ennek ellenére a sírhantok száma nem haladja meg a 200-250-et. Ökumenikus, teraszosan kialakított temetőről van szó. A lejtőre merőleges teraszok utcácskákat alkotnak, melyek mindkét oldalán két sor sír helyezkedik el. Ennek ellenére a sírok megközelítése eléggé körülményes. A dús növényzet (fák és bokrok), valamint a domborzat egyenlőtlensége miatt a temető nem áttekinthető. Ahogy a temető terjeszkedett, mind jobban elfoglalta az erdős részt. A főúthoz közeli részén néhai Krepelka Ferenc fenyőfacsemetéket ültetett, amelyek mára nagy fenyőkké nőttek. A temető bővítése érdekében a dombtetőn kivágták az erdőt kb. félhektárnyi területen, megváltoztatva ezzel a temető arculatát.

7. SPORT ÉS TURIZMUS

7.1. Sport

A feketeerdői sportélet beindulása az első világháború utánra, az 1920-as évekre tehető. Ekkor alakították ki a Bisztra-patak mellett a szabványméretű futballpályát. A régiek visszaemlékezése szerint Erneyei Vilmos igazgató értékelt és támogatott minden sporttevékenységet. A nyári szünidejét itt töltő fia, Erneyei László igazi sportember volt és megismertette az ittenieket több sportággal. Erneyei Vilmos 1935-ben ezt nyilatkozta az *Erdélyi Lapok*-nak: *„kitűnő futballcsapattal rendelkezünk, amely a vidéki futball kvalitásait messze túlhaladja.”* Ebből az évből való az első futballcsapatot ábrázoló, Margittán készült kép is, melyen felismerhető Erneyei László, ifj. Stadler József, Kohán Béla, Farkas Sándor, Fekete István, Hartauer Ferenc, Major Géza, Korch Arnold,

Feketeerdő labdarúgócsapata (1934)

Palencsár Ferenc, Mutnyan György és ifj. Blazsek Rudolf. Néhány év múlva a csapat kiegészült a többnyire Nagyváradról ideszereződött játékosokkal, akiknek munkahelyet és lakást biztosítanak: Gál, Petykó, Révész, Cseh stb.

Ebben az időben a kaszinó mellett már működött a tekepálya, ahol egyelőre csak szórakozás szintjén játszottak. A tekének megvolt a maga nézőközönsége, s népszerűsége folytán hosszú éven át fenntartották a csapatot. Tartományi szinten is szerepeltek néhány évig. Végül mint annyi más tekepályát, az ittenit is raktárnak használták, megszüntetve ezzel a tekesportot. Kiváló tekézők voltak: Jég János, Mândruț Gheorghe, Szűcs András, Szűcs György.

Az igazgatói pavilon mellett tenispálya volt kialakítva. Később még egy salakos tenispálya is épült a gyártól 500 m-re, a Vernél.

Ami a labdarúgást illeti, az első adatot a Nagyváradon kiadott *Keleti Újság* c. napilap 1932. október 16-án megjelent számában találtam: „*A nagyvárad Kolping Feketeerdőn. A nagyvárad Kolping labdarúgócsapatának a Testvériséggel való barátságos mérkőzését későbbi időre halasztották, mivel a Kolping a feketeerdői ÜSE-től kapott meghívást. Eszerint a Kolping vasárnap délután Feketeerdőn játszik barátságos mérkőzést. Kísérőket 50 leiért visznek. Indulás reggel 8 órakor a Legényegylet székházából. A játékosok és kísérők részére a feketeerdői kápolnában megérkezés után szentmisét mondanak.*”

További adatok 1933-ból: június 7-i meccseredmény:

Mezőtelegdi S. E.-Feketeerdői S. E. 8:3 (3:0), szeptember: Mezőtelegdi S. E.-Feketeerdői S. E. 1:0

A labdarúgó csapat eredményei a két világháború közti időszakból:

1937. augusztusában: Feketeerdői S. C.-Margittai katonai előképzősök 2:1

1939. májusában: Sticla – Olimpus F. C. Nagyvárad 2:4.

1943-ban Élesd-Feketeerdő 3:2

1944-ben Élesd-Feketeerdő 4:2

1949 októberében a kerületi bajnokságban Derna-Feketeerdő 1:1

Az 1948-as államosítás után a csapat Flamura Roșie (Vörös Láng) néven szerepel.

1951. június 10.: Élesd-Vörös Láng Feketeerdő 9:0

1959-ben *Sportélet Feketeerdőn* címmel a megyei *Fáklya* napilapban az alábbi cikk látott napvilágot:

„A feketeerdői üveggyár sportvezetősége nagy gondot fordít a sportkedvelők ösztönzésére. Ennek eredményeként tavaly is labdarúgó-csapatunk a rajoni bajnokságban második, s aztán az első helyen végzett. Tekecsapatunk, sakkcsapatunk tartományi versenyen is részt vett. Ezek a sportkedvelők a termelésben dolgoznak, s legtöbbször élén járnak. Pihenőnapjaikon, szabadidejükben a sporttereken lehet őket leghamarabb megtalálni. A múlt hónapban a tartományi sportegyesület irányítása nyomán Feketeerdőre jöttek a Május 1 szőrmegyár sportolói, ahol sakk-, asztalitenisz-, teke- és labdarúgómérkőzést bonyolítottak le.

A sakktornyt 4:2 arányban, a tekeversenyt 69 vezető ponttal nyertük, labdarúgócsapatunk pedig 3:1-re győzött a jól felkészült ellenfél felett. A sportegyesületből dicséretet érdemel a labdarúgócsapat és edzője, Koller László.”

Az 1960-as években kiváló asztalitenisz-játékosok voltak Feketeerdőn: Nemes József, Szíjártó János, Nemes János és Vatlavic Carol. Fontos megemlítenem, hogy Nemes József, a jól ismert román bajnoknő – a jelenleg Németországban élő – Nemes Olga édesapja. Itt el kell osztatnom azt a legendát, hogy Nemes Olga Feketeerdő születésű volna. Felvettem vele a kapcsolatot és elmondta: ő maga Marosvásárhelyen született, Feketeerdőhöz csak rokoni szálak fűzik. Édesapja újraházasodott, és jelenleg Nagyváradon él.

A kaszinóban és a későbbi művelődési házban sokan kártyáztak, römiztek és sakkoztak is. A legjobbakból kialakult egy erős sakkcsapat, melynek tagjai voltak többek között: Veltzer Albert, Rozin Ferenc, Schöller, Vásárhelyi, Búzás István, Sandu Dumitru, Nemes Ludovic, Demkó, Palencsár Ferenc, Popovici Gavril. A csapat részt vett a helyi és a megyei (Élesd, Margitta, Nagyvárad) versenyeken, ahol eredményesen szerepelt.

Az földrajzi adottságoknak köszönhetően Feketeerdő kiválóan alkalmas téli sportok űzéséhez: sokan szánkóztak, séltek, sőt, még síversenyeket is rendeztek itt. 1954 januárjában az esküllői Metalul és a feketeeerdői Flamura Roşie sportegyesületek tagjai közösen 60 pár sílécet készítettek.

A feketeeerdői futballcsapat 1962–63-ban a tartományi labdarúgó-bajnokság II. osztályának északi csoportjában Flamura Roşie néven szerepelt, és 18 ponttal (12 csapat közül) az utolsó előtti helyen végzett. A végső sorrend abban az idényben a következő volt: Telegdi Unirea 32 p., Almaszegi Minerul 31 p., Nagyváradıi Înfrăţirea 28 p., Diószegi Recolta 26 p., Margittai Bihoreana 25 p., Élesdi Stăruinţa 20 p., Sarmasági Minerul 19 p., Ippi Minerul 19 p., Nagyváradıi Metalul 19 p., Szalárdi Recolta 19 p., Feketeerdői Flamura Roşie 18 p., Csokalyi Recolta 4 p. Ez az év számıt a feketeeerdői labdarúgás első, tartományi szinten is ismert szereplésének, hiszen addig a területi (zóna) bajnokságban szerepeltek. Tény, hogy abban az időben többször átszervezték a tartományi labdarúgás osztályainak területi felosztását, illetve rendszerbe sorolását. Több mint tíz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy (a rajon és tartomány megszűnése után) felkerüljenek a Bihar megyei bajnokságba.

Szomorú, sporttal kapcsolatos esemény volt, amikor 1962-ben egy tartományi másodosztályú mérkőzésre utazás során Margittán, a malom környékén közlekedési baleset történt, és felborult a csapatot szállító teherautó. Szerencsére halálos sebesülés nem történt.

Az 1970–71-es idényben a feketeeerdői csapat megnyerte a kerületi bajnokságot és feljutott a megyei bajnokságba. Ebben az évben még egy emlékezetes mérkőzése volt a helyi csapatnak. A román kupasorozatban a feketeeerdői pályán került sor a helyi Flamura Roşie és a Zalatnai (Zlatna) Minaur C ligás csapat közötti kupamérkőzésre, amelyet a vendégek 1:0 arányban megnyertek. Feketeerdő a következő kezdőcsapattal lépett pályára: Mutnyan Victor, Major Géza, Nagy Florian, Barabás Géza, Barabás Kálmán, Sztana Imre, Cseh Imre, Cseh Sándor,

Pozsonyi Dezső, Kohán Béla, Schöller Vince. Tartalék: Osztás István, edző: Koller László.

A labdarúgó-szakosztály elnöke ebben az időben Roșca Iacob volt, őt Nagy Sándor váltotta, majd Ecsedi xxx volt a megszűnés előtti szakosztályelnök. A pályagondnok, öltöző- és sportszer-felelős id. Cseh Imre volt.

A megyei bajnokságban az 1972-73 évadban már eredményesebben szerepeltek, továbbra is Flamura Roșie néven 30 ponttal a 8. helyen végeztek. A megyei bajnokságot ebben az évben a Sonkolyosi Minerul nyerte.

Az 1973-74-es bajnokságban már Sticla néven a 13. helyen végeztek 25 ponttal. A megyei bajnokságot ebben az évben az Almaszegi Minerul nyerte 55 ponttal. 1970-1985 között a csapat játékosai voltak (betűrendben): Barabás Géza, Barabás Károly, Bitai Tibor, Botou Aurel, Cheregi Ioan, Cseh Imre, Cseh Sándor, Csiszér Sándor, Dombi György, Fetea Florian, Gáll Alexandru, Hebrășean Traian, Imbuzan Virgil, Jarca Gheorghe, Karácsonyi Miklós, Kohán Béla, Lăcătuș Dumitru, Lingurar Gheorghe, Lingurar Ioan, Lingurar Marinel, Major Géza, Molnár József, Mutnyan Victor, Nagy Florian, Osztás István, Pozsonyi Dezső, Schöller Vince, Sica Ioan, Șipoș Liviu, Stoica Ioan, Szabó László, Sztána Imre és Vanda Ioan.

A csapat edzője hosszú éveken át Schöller Elemér volt.

A feketeerdői Sticla futballcsapat egyik legjobb eredményét az 1974-75-ös évadban érte el, amikor 36 ponttal a 7. helyen végzett. Így festett a korabeli tabella végeredménye:

1. Belényesi Bihorul	32	20	9	3	77-24	49 p.
2. Almaszegi Minerul	32	22	1	9	66-31	45 p.
3. Mihályfalvi Unirea	32	20	5	7	63-29	45 p.
4. Nagyváradi Metalul	32	16	7	9	64-51	39 p.
5. Nagyváradi Înfrățirea	32	18	3	11	45-33	39 p.
6. Telegdi Forestierul	32	17	4	11	63-44	38 p.
7. Feketeerdői Sticla	32	15	6	11	54-41	36 p.
8. P. Groza városi Oțelul	32	14	6	12	55-39	34 p.
9. Élesdi C. L. A.	32	15	3	14	63-53	33 p.
10. Nagyváradi Dinamo	32	13	6	13	75-43	32 p.

11. Vaskohi Biharea	32	11	6	15	63-73	28 p.
12. Diószei Recolta	32	11	3	18	46-74	25 p.
13. Körösgyéresi Crișul	32	8	8	16	36-74	24 p.
14. Széplaki Petromin	32	6	11	15	35-63	23 p.
15. Nagyváradi Ferarul	32	10	3	19	43-77	23 p.
16. Székelyhídi Stăruința	32	5	6	21	27-72	16 p.
17. Tenkei Crișana	32	5	5	22	35-93	15 p.

Az 1975-76 évi bajnokságban a feketeterdői csapat a 9. helyen végzett 36 ponttal. Megyei bajnok a Petru Groza városi Otélul 58 ponttal.

Ebben az évben a futballpályát áthelyezték a település Élesd felőli bejáratához, helyére további tömbházak épültek. Itt említem meg, hogy azok a helyi futballkedvelők, akik rendszeresen kijártak a mérkőzésekre és szívvel-lélekkel buzdították a csapatot, azt a „Hajrá, FÜSE!” skandalással tették (amely a Feketeerdői Üveggyár Sport Egyesület rövidítése). Mint az akkori napilapok beszámolnak róla, a feketeterdői szurkolók olyannyira „lelkesek” voltak, hogy az általuk okozott rendbontások miatt letiltották a csapat hazai mérkőzéseinek rendezési jogát. Ezeket a mérkőzéseket legtöbbször Élesden és Almaszegen rendezték meg. Az már csak természetes volt, hogy a feketeterdői szurkolók lejöttek Élesdre, hogy láthassák kedvenceiket.

1976-77-ben a feketeterdői futballcsapat a 13. helyen zárta a bajnokságot 25 ponttal (bajnok az Almaszegi Minerul 55 ponttal). A következő idényben (1977-78) ugyancsak a 13. helyen zártak 22 ponttal (bajnok a Belényesi Tricolorul 52 ponttal). 1979-80-ban a 10. helyen végeztek 25 ponttal (bajnok az Érmihályfalvi Unirea 50 ponttal), míg az 1980-81-es megyei bajnokságban 9. lett a feketeterdei csapat 26 ponttal (bajnok a Belényesi Bihorul 53 ponttal).

1975 után négy feketeterdői labdarúgó: Cseh Imre, Hebriștean Traian, Jarca Gheorghe és Mutnyan Victor bekerült a megyei bajnokság válogatottjába.

Az 1980-as évek közepén a feketeterdői labdarúgás hanyatlásnak indult. Ezekben az években a csapat többször is sereghajtó

volt, és a kiesés veszélye fenyegette. Ekkor az edző Nemes István volt, akit később a nagyváradi Paidan Mihai testnevelő tanár váltott. A csapat végül az 1984–85-ös szezon végén kiesett a megyei bajnokságból. Az 1990-es években a frissen bővített megyei bajnokság északi csoportjának középmezőnyében végzett a csapat. Ez a helyezés azonban nem jogosította fel arra, hogy az 1991. évi újra átszervezett megyei bajnokság ún. elit csoportjába bekerüljön. A továbbiakban a Feketeerdő szereplése nem követhető, mivel a gyengébb második csoport eredményeivel a megyei napilapok már nem foglalkoztak. A futballcsapat megszűnésének körülményeiről sincsenek pontos adataink, ám biztosra vehető, hogy ez összefüggésben van az üveggyár hanyatlásával.

A helyi csapat megszűnése után a feketeerdői futballpályát más megyei csapatok használták felkészülésre: Alsókocsoba (Cociuba Mare), Margittai Bihoreana, Váradalpár (Alparea), Berettyószéplak stb.

A település földrajzi adottságaiból kifolyólag Feketeerdőn mindig nagy hagyománya volt a vadászatnak, hiszen a környék-

Rozin Rudolf és vadásztróféái

beli erdők gazdag vadállománnyal rendelkeztek. Elsősorban vad-disznóra, őzre, szarvasra és rókára vadásztak, de egyszer egy medve is puszkavégre került. A vadászatot űzők közül néhányan (betűrendi sorrendben): Cobârzan Mihai, Costea Florian, Hundedmer Lajos, Kusche Lajos, Mucha János, Nagy Florian, Nagy Mihály, Nemes István, Palencsár Ferenc, Palencsár József, Pauer Károly, Rozin Rudolf, Sica Ioan és Vojtek János. Ám akadtak orvvadászok is: Höll Ottó és Mutnyan Károly. Egyszer vadászbaleset is történt, amelynek során Kusche Lajos életét veszítette.

Egyébként volt olyan időszak, amikor tilos volt vadászni: a kommunista rendszer első évtizedeiben a vadászengedélyeket bevonták. A hivatkozási alap az 1947-es 231. sz. törvény volt, mely szerint, aki antidemokratikus tevékenységet fejtett ki, attól megvonták a vadászengedélyt (akkoriban az „antidemokratikus” fogalomba sok minden belefért).

7.2. Turizmus

Feketeerdő az odavezető út megépítése után (1866), majd ennek leaszfaltozása nyomán (1973) egyre inkább a turisták célpontjává vált. Az első országos hírű turisztikai eseményre 1935-ben került sor. A korabeli beszámolót, amely az *Erdélyi Lapok* 1935. július 24-i számában jelent meg, egy az egyben közlöm, hiszen nagyon fontos kordokumentumról van szó.

1935. Kolpingforrás-avató Feketeerdőn

A nagyváradii Központi Katolikus Legény Egylet pár nap óta zsongó méhkaszhoz hasonlított. Azokból a nagyarányú előkészületekből, valamint tömeges jelentkezésekből, melyek a Kolpingforrás felszentelését megelőzték, sejteni lehetett, hogy július 21-ike az erdélyi turistaság egyre izmosodó mozgalmának messze kimagasló dátuma lesz. Egy héttel ezelőtt már elkészült a tetszetős emlékmű, amelyet Szilágyi Elemér, Tier István, Szabó Lajos és Kéri Béla Kolping-fiúk építettek a feketeerdői üveggyár közelében fekvő savanyúvízforrás fölé. Pintér István, Istvánffy József és Pozsonyi Jenő elnökök személyesen vezették és ellenőrizték a

munkálatokat. Így aztán olyan szép keretet kapott a kitűnő vizű, borízú forrás, amely világvárosi fürdőhelyekre is beillene. Fekete gránit-sziklákból ép fehér kvarckövekből áll az emlékmű, melynek hátsó falán egy fehér márványtáblára rávésték a legények szentéletű atyjának, Kolpingnak nevét. A márványtábla mesteri kifaragása és a fölírás bearanyozása Erdélyi József és Paróczy János iparosok munkája.

A késő éjszakákba belenyúló lázas előkészületek után, vasárnap hajnalban 12 autókamion állott a nagyváradi Szent László-templom elé, hogy kiszállítsa Feketeerdőre azt a 350 utast, akik a Központi Kolping Sportegylet képviselőjében mentek el a forrásavatásra. Ugyanakkor 80 emberből álló csoporttal és egyesületi zászlóval Varga Lajos református lelkész és Erdélyi Ferenc elnök vezetésével indult az Egyetértés Sasok turistaszakosztálya, a Bihari Turista Club negyvenszemélyes kamionjai, Blóth Gusztáv ugyancsak negyven emberrel, valamint több luxuskocsi.

Kolozsvárról a Kolping turistái indultak el mintegy negyvenen, az EKE Tenis Clubot képviselni luxuskocsin, a KKÁSE kiküldöttei kerékpáron. Szilágysomlyóról két gépkocsin 70 embert indítottak a Kolping-fiúk. Összesen 27 autóbusz és autókamion kapaszkodott fel vasárnap reggel a Csernabóra tetőre. A szépséges serpentin út és a Feketeerdőt átszelő Bisztra-patak vízesései felejthetetlen emlékeket hagytak a kirándulók lelkében. Ernyei Vilmos üveggyári igazgató fogadta az érkező vendégeket, akiktől egyszerre úgy benépesedett a különben csendes község, mintha nagy búcsú vagy népiünnepély lenne.

Féltíz órakor megszólalt a kápolna kis harangja és szentmisére hívta az egybegyűlt tömeget. Az iskola udvarán Krepelka József feketeerdői dékán az ottani Kolping-fiúkkal szép tábori oltárt állított fel, melyen Oswald Pál, a Központi Kolping Sportegylet örökös elnöke ünnepélyes szentmisét és szentbeszédet mondott jényes segédlettel. Feketeerdő bükkjeinek és fenyveseinek éneklő madarai összesereglettek az udvar fenyőfáin és csodálatosan szép énekükkel szinte versenyre keltek az alant éneklő Kolping-fiúkkal és kirándulókkal. „Bene dicite, montes et oolles, Domino Benedicite, fontes, Domino Benedicite, omnes volucres coeli, Domino Benedicite. Ilii hominum, Domino!” (Hegyek, sziklák, vízforrások, égi madarak és emberek fiai, áldjátok az Urat!)

Tizenegy óra volt, mikor a gyönyörű tábori mise befejeződött és megkezdődött a népvándorlás a gyártól három kilométerre fekvő Kolping-forrás felé. Bieleck József vezérigazgató és Pallós József üzemvezető jóvoltából s körültekintő fáradozása folytán a Laroche és Darvas cég iparvasúti szerelvénye három menetben 12 órára minden kirándulót a borvízforráshoz szállított.

Kolping-avatóünnepség a feketeerdői borvízforrásnál
(1935. július 21.)

Déli 12 óra lehetett, amikor dr. Lestyán Endre pápai prelátus, szövetségi elnök, segédkező papoktól körülvéve a forráshoz vonult, hogy azt, valamint az emlékművet megszentelje. Filmező és fotográfusok egész serege vette körül, mialatt a szentelés szertartását végezte. Szentelés végeztével ünnepi beszédet mondott. Dicsőítette a nagy természetet, melyet Isten oly bőségesen teleszórt szépségekkel és kincsekkel. Mi keresztények, mondotta, nem érjük be a természet szépségeinek csodálatával, hanem a természet fölé a természetfölötti Istent állítjuk, aki mindezt alkotta. Azért hoztuk el e forráshoz Kolping nevét, hogy amint a forrás vize gyógyít és felüdít, úgy Kolpingnak a műve, szelleme és lelke tegye ismét egészségessé a lelki beteg emberiséget. Végül köszönetet mondott mindazoknak, akik az emlékmű létesítése körül fáradoztak s annak felszentelésére messze földről idesereglettek, úgyszintén azoknak, akik ezt a szép ünnepet megrendezték. Beszéde végén a Kolping-fiúk elénekelték a legényegyleti indulót. Dr. Patzkó Elemér

ügyvezető elnök köszöntötte a vendégeket és a hatóságokat, akiknek engedélye lehetővé tette az ünnep megtartását, majd átadta a Központi Kolping Sport Egylet kék-fehér zászlaját Bálint Józsefnek, a kolozsvári Kolping Legényegylet és turista szakosztály elnökének. Bálint József válaszában üdvözölte a rendező egyesületet. Feketeerdő sötét bükkfái alatt világosság, tűz gyulladt ki a mai napon. Ezt a világosságot terjeszteni, ezt a tüzet ápolni kell, mondotta s átadta egyesületének feketesárga zászlaját. Papp Lajos a Bihari Turista Club ötszáz tagja és a „Turista Élet” szerkesztősége nevében beszélt a turista társadalom összefogásáról. Bacsoni Géza Erdély legnagyobb turista egyletének, az Erdélyi Kárpát Egyesületnek üdvözlét hozta és megígérte annak szeretetét és barátságát. Az Egyetértés Sasok turistái nevében Erdélyi Ferenc elnök, az IKO részéről Gyenge István, Csernecktőti István a Szilágysomlyói Legényegylet üdvözlét hozta a szőlővel koszorúzott szépséges Magura aljáról. A KKASE nevében Dolcsi István, a Kolozsvári Tenis Club képviselőjében Sándor Elemér beszélt, végül Fischer László átadta a Nagyvárad Vasas Sportklub zászlaját, dr. Popity János Nagyvárad városának polgársága nevében mondott lendületes szavakat. Jelen volt a szentelésen Tóth Sándor belényesi Kolping-fiú, a turistaszakosztály megalapítója is, aki most élvezhette annak a fának gyümölcsét, melyet három esztendővel ezelőtt elültetett.

Kolping-avatóünnepség (1935. július 21.)

Avatás után a közönség valósággal megostromolta a forrást. Állandóan csoportokban állottak körül a turisták, vitték és fogyasztották annak kitűnő borvizét. Ez az ostrom még a késő délutáni órákban sem szünetelt. Élesd község cigányzenekara rázendített a szebbnél szebb nótákra, táncra perdültek a fiatalok, az öregek pedig asztalok mellé és a bükkfák árnyékába telepedtek. Pojnár Kálmán és neje, Bokor László és neje, Daróczy János, Boldizsár Imre és neje csapra ütötték a sörös és boros hordókat, fagylalttal, fatányérossal és cukrászsüteménnyel szolgáltak. Később újra előállott a fáradhatatlan Pallós József üzemevezető iparvasúti szerelvénye és a közönséget visszavitte a gyártelepre. Ott egyik része megnézte a Kolping-Sticla futballmérkőzést, melyet a nagyváradi Kolping csapata nyert meg 6:0 (3:0) arányban, másik részének pedig Hartauer Félix kemencemester bemutatta az üvegyártást.

A borvízforrás

A nap utolsó sugarait vetette a szépséges tájra, amikor a hatalmas kirándulótábor bálás szívvvel és egy felejthetetlen nap nagyszerű élményeivel lelkében gépkocsikra ült, hogy ki-ki visszatérjen otthonába.

A kommunizmus idején, amikor már egyre több család rendelkezett személygépkocsival, a nagy ünnepeken (május 1.

és augusztus 23.) a turisták valósággal ellepték Feketeerdő környékét. Ez a jelenség az 1989-es rendszerváltozás után is létezik.

A gyártól lentebb, északra fekvő borvízforrás mellett 1965 körül diáktábor épült, ahol a nyári szünidőben általános iskolásokat fogadtak, általában kéthetes turnusokban. A tábor teljes ellátást és jól megszervezett szünidei programot kínált az iskolásoknak. Még az 1980-as évek előtt a tábor területén (a borvízforráshoz közel) egy modern, emeletes iskolakomplexumot építettek hátrányos helyzetű gyerekek részére. Néhány év múlva költségesnek találták az iskolakomplexum működtetését, vagy talán egyéb okok miatt az intézményt Papfalvára költöztették, az épületet bezárták. Azóta sem volt igény arra, hogy valamilyen formában kihasználják a hatalmas épületet, így az üresen áll több mint 30 éve. A diáktábor a rendszerváltozással megszűnt. Helyén a margittai önkormányzat üdülőfalú kiépítését engedélyezte magánszemélyek részére. A terület mára nagyrészt beépült.

A 2000-es évektől egyre többen láttak lehetőséget abban, hogy üdülőházakat építsenek saját célra vagy kiadásra turisták részére. Ezek közül a legjelentősebb a 2009. április 10-én átadott Iedera (Borostyán) panzió, amely a koronavírus-járvány előtt állandó jelleggel működött, míg a többi panzió csak időszakosan.

Az üveggyár különösen szép termékeinek és kéziszerszámainak megmentésére néhányan gondoltak arra, hogy üvegmúzeumot alakítsanak ki a településen. Ebben a vonatkozásban Rozin Elemér, Hübner László és a margittai Maghiar Florian nevét kell megemlíteni.

E fejezet végén fontos kitérnem egy a feketeerdői turizmust érintő jelentős beruházásra, melynek kivitelezése most van folyamatban: 2020 júniusában elkezdték egy sportközpont építését. Vítályos Barna, a Bihar Megyei Fejlesztési Ügynökség igazgatója közlése szerint a beruházás értéke több mint 6 millió lej. A sportközpont a tervek szerint a következő létesítményeket foglalja magában: egy 60×90 m-es futballpályát és egy 20×40 m-es multifunkcionális sportpályát (minifutball, kosárlabda, tenisz, kézilabda). Építenek még egy új úszómedencét a régi

A sportkomplexum látványterve (2021)

Az épülő sportkomplexum panziója (2021)

strand helyén, amelynek költségeit az élesdi polgármesteri hivatal vállalta magára.

A komplexumon belül egy háromszintes motel (panzió) is lesz. A földszinten lesznek a műszaki helyiségek, konyha, nap-pali, recepció, az emeleten és a tetőtérben pedig 21 db 2-3 ágyas szoba lesz kialakítva. A motelt 42 férőhelyesre tervezték, hogy egy autóbusznyi turistát, valamint sportolókat is tudjon fogadni. A létesítmény átadásának céldátuma 2022.

A környék további turisztikai látnivalói: Sólýomkő vára, a magaslaki Zichy-vadászkastély és a Huta Slavia szlovák tájmúzeum.

8. FEKETEERDŐI ARCOK

(megj.: a felsorolt személyek születési évük szerinti időrendben szerepelnek)

JOHANN LIEBIEG – alapító

Braumov (Braunau), 1802 – Smiřice (Smirschitz), 1870

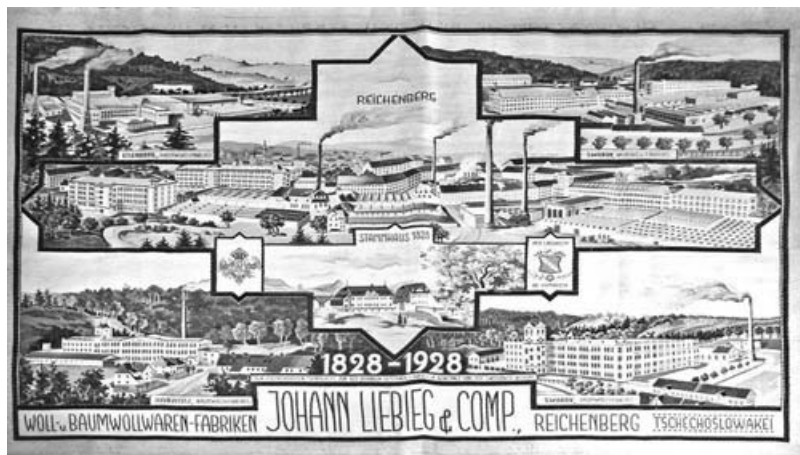
Más néven Jan Liebig, német nemzetiségű cseh textilgyáros. Apja, Adam Liebig, szabómester volt. A fiatal Johann takácsmesterséget tanult, majd a drapériakészítésben is ismereteket szerzett. Liberecbe (Reichenberg) 1818-ban érkezett, ahol testvérével, Franz Liebieggel egy vászonüzletet nyitott. 1825-ben angliai útja során, amolyan ipari kémként, fontos ismereteket szerzett, melyeket hazatérve hasznosított. 1828-ban a Reichenberg mellett

Báró Johann Liebig

ti Josephinenthalban ipartelepét vásárolt, melyet aránylag rövid idő alatt az egész kontinens egyik legnagyobb és legsokoldalúbb szövetgyárává fejlesztett. Liebig hamarosan terjeszkedni kezdett és Svarov, Haratitz, Eisenbrod, Mildenau, Smirschitz településeken, valamint Magyarországon is alapított hasonló gyárat. Érdemeiért 1867-ben a császártól bárói rangot nyert. Egyidejűleg 6300-nál több gyármunkást foglalkoztatott, iskolájából egész sora került ki a kiváló ipari vállalkozóknak. 1860–65 között cseh parlamenti képviselő és a császári tanács tagja.

1832-ben kötött házasságot Maria Münzberggel (1810–1848), Anton Münzberg gyártulajdonos lányával. Tizenegy gyermekük született, de felesége 1848-ban, az utolsó ikrek születésekor meghalt, így 1853-ban Johann újraházasodott. Második felesége Maria Jungnickel, akitől további négy gyermeke született.

Báró Johann Liebig gyapjú- és pamutáru gyárai Liberec (Reichenberg)

Az 1867-es párizsi világkiállítás során Johann Liebig aranyérmeket kapott termékeiért. 1868 januárjában agyvérzést kapott, jobb oldalára lebénult, így fokozatosan átadta cégei irányítását három életben lévő fiának és egyik vejének. 1870. július 16-án halt meg smirschitzi kastélyában.

1852-ben a csehországi nagyiparos, báró Johann Liebig vásárolta meg az üresen álló feketeerdői üveggyárat és a hozzá tartozó jelentős erdőterületet. Miután a huta leégett, az üveggyártás 1858-ig szünetelt. Ekkorra felépült a két különálló modern huta, ebből az egyik síkűveget gyártott. Ezenkívül gőzmalom, üvegcsiszoló és lakóházak épültek körülöttük, melyekbe a tulajdonos munkásokat a csehországi hutákból hozatott. Ezzel megteremtette a feketeerdői minőségi üveggyártás alapjait. Liebig tekinthető tehát a feketeerdői üveggyártás valódi elindítójának és a későbbi modern üveggyár megalapozójának. A

19. századi alapítású magyar gyárak közül a feketeerdői volt a legjelentősebb, mely akkoriban tükröt, ablaküveget, palackot és poharat is előállított.

Liebieg nevéhez fűződik az Élesdet Feketeerdővel összekötő út építése is, amely véglegesen 1866-ra, részben állami támogatással készült el. A köztudattal ellentétben ő építtette a feketeerdői vadászkastélyt is, amelyet később gróf Batthyány József, s tőle gróf Zichy Jenő vásárolt meg. Feltételezésem szerint Johann Liebieg, az akkori közlekedési viszonyok és egyéb elfoglaltságai miatt soha nem járt Feketeerdőn, mégis kiemelten kezelte a telepet és rengeteg pénzt fektetett itteni vállalkozásába.

Itt teszek egy ma már humorosnak nevezhető kitérőt: az előbb leírtak ismeretének hiányában vagy talán éppen ennek ellenére, 1954-ben a *Flacăra* c. lap megírta, hogy Liebieg úgy kiabált a munkásaira, hogy még a környékbeli farkasok is megijedtek és elfutottak. Európa egyik leggazdagabb vállalkozójaként nehezen elképzelhető, hogy Liebiegnek volt ideje és alkalma az itteni munkásokra ordibálni. No meg a farkasok... az újság-cikk nyilván fantazmagória műfajához tartozott, de elképzelhető hogy 1954-ben ezt majd mindenki elhitte.

Joahnn Liebieg 1866-ban eladta a feketeerdői üveggyárat és helyette megvásárolta az eisenstali (Cseh-erdő) üveg- és tükrögyárat. Miután Johann Liebieg 1868 januárjában egy agyvérzés következtében lebénuult, fiára, Theodorra szakadt a vállalkozások intézése.

MOCSÁRY SÁNDOR – zoológus, entomológus, az MTA levelező tagja

Nagyvárad, 1841 – Budapest, 1915

Nagyvárad gimnáziumi éveit után 1859-től a jászóvári premonstrei rendbe lépett. Az érettségit 1860-ban Rozsnyón tette le. Hosszú ideig tartó betegsége (TBC) miatt nem tett fogadalmat. 1862-ben kilépett a rendből és szülővárosában jogi tanulmányokat folytatott, majd Bécsben a természettudományi szakot

Mocsáry Sándor

végezte el. 1870-ben a Magyar Nemzeti Múzeum állattárához nevezték ki. Rovargyűjtés céljából beutazta a történelmi Magyarország csaknem minden részét. Több tudományos egyesület tagja, egy ideig a Rovartani Társaság elnöke volt.

17 évig folyamatosan gyűjtött az ország területén, de különösen Bihar vármegye faunája érdekelte, kiváltképp a hártványasszárnyúak rendjével foglalkozott. Számos új fajt talált és írt le. Gyűjtéseit a Magyar Természettudományi Múzeum

Állattárának Hártványasszárnyúak (Hymenoptera) gyűjteménye őrzi. Feketeerdőn és környékén többször járt, útjai során a következő ritka hártványasszárnyúakat írta össze:

- *Leistos piceus* (szurkos avarfutó),
- *Dromius agilis* (fürgé kéregfutó),
- *Cymindis humeralis* (vállfoltos lapos futó),
- *Thecla pruni linu* (csücskös lepke),
- *Polyommatus virgareae* (boglárka lepke).

SIMONKAI LAJOS (sz. Simkovics) – botanikus

Nyíregyháza, 1851 – Budapest, 1910

Borbás Vince mellett a 19. sz. második felének legnagyobb magyar flórákutatója. Az eperjesi gimnáziumban Hazslinszky Frigyes tanítványa, ő kedveltette meg vele a botanikát. 1870-től a pesti egyetemen természetrajzot hallgatott, 1872-ben Jurányi Lajos tanársegédje a növénytan tanszéken. 1874-ben tanári oklevelet szerzett, 1879-ben doktorált. 1875-től a nagyváradi, 1880-tól a pancsovai, 1881-től az aradi, 1891-től a budapesti VII. ker. főgimnázium természetrajztanára volt. 1908-ban ment nyugdíj-

ba. 1892-ben a budapesti egyetemen magántanári képesítést szerzett. A növényföldrajz mellett főleg növényrendszertani kérdésekkel foglalkozott, többek között megírta Magyarország tölgyeinek, hársfáinak, zánótfáinak, szilfáinak, juharfáinak, ribizskéinek monográfiáit 1888–1908 között. Ő dolgozta fel kritikailag Erdély flóráját, ez a könyve a század legjobb magyar flóraműve. Hatalmas herbáriumát (22 000 faj és változat) a Magyar Növényzeti Múzeumnak adományozta. Híres munkája: *Nagyvárad és a Sebes-Körös felsőbb vidéke* (1881).

Simonkai Lajos

Simonkai öt éven át (1875–1880) volt tanár Nagyváradon. Élesd és Feketeerdő környékén, ahol több nyáron át kutatott, többek között a következő ritka növényeket azonosította:

- *Crocus banaticus* (bánsági sáfrány)
- *Dipsacus pilosus* (erdei fejdísz, szőrös mácsosny)
- *Pulmonaria obscura* (zöldlevelű tüdőfű)
- *Carex pallescens* (sápadt sás)
- *Epilobium tetragonum* (négylevelű füziké)
- *Sambucus racemosa* (fürtösbodza)
- *Doronicum austriacum* (osztrák zergevirág)
- *Symphytum cordatum* (szívlevelű nadálytő)
- *Glechoma hirsuta* (borzas repkény)
- *Corylus avellana* (európai mogyoró)
- *Leucojum vernum* (tavaszi tőzike)
- *Luzula sylvatica* (erdei perjeszittyó)
- *Carex pendula* (lecsüngő sás)
- *Carex brizoides* (rezgő sás)
- *Pteris aquilina* (sas páfrány)

- *Lunaria rediviva* (erdei holdviola)
- *Telekia specioza* (teleki virág)
- *Veronica montana* (hegyi veronika)

ERNYEI VILMOS – gyárigazgató

1877. október 21-én született Budapesten. Iskoláit Pesten végezte, az egyetemen többek között a kémiában és kerámiában nagy szaktekintélynek örvendő Vojta egyetemi tanár előadásait hallgatta. Főiskolai tanulmányai befejeztével a fővárosi

Ernyei Vilmos

Egyesült Magyarhoni Üvegyárak Rt.-hez került gyakornokként. A részvénytársaságnak az országban több gyára volt és ezek egyikéhez, a budapestihez került. 1897-ben a részvénytársaság Németországba küldte, hogy tanulmányait tökéletesítse. Így kereste fel Drezdában és Lipcsében a leghíresebb kerámia- és üvegyárakat. Hazaérkezése után a salgótarjáni üvegyárba helyezték mint a részvénytársaság felügyelőjét. 1900-

ban, hogy katonai kötelezettségének eleget tegyen, bevonult a 3-ik honvéd gyalogezredhez. Katonai szolgálata után visszatért a salgótarjáni gyárhoz, amelynek műszaki helyettes igazgatója lett. 1903-ban rövid időt töltött Feketeerdőn.

1905-ben a *Magyar Üveg és Agyagipar* c. lap folytatásokban közli *Az üvegyártás* c. tanulmányát. 1907-ben az újantálvölgyi (ma Szlovákia) üvegyárban találjuk, majd innen ismét a központhoz került Budapestre mint a részvénytársaság összes gyárait felügyelő igazgató.

A feketeerdői üvegyárhoz 1910-ben került igazgatóként. Külföldön szerzett tapasztalatait hamar gyakorlatba ültette, ami meglátszott a gyár egyre eredményesebb működésében. Az im-

périumváltozás után a gyár felhagyott a tömegáruk gyártásával, és áttért a speciális, egyedi üvegedények és hőálló üvegek készítésére (szervizek, villanyvilágítás, műtők, laboratóriumok). Ezen termékek előállításában a gyár unikális volt Romániában. 1930-ban Erneyi a bukaresti Control Banknál székelő kartell központjához vállalt fontos vezetői állást. Négy év múlva a kartell feloszlott, így visszatért Feketeerdőre.

Családi életéről: 1907-ben megnősült, felesége Neumann Erzsébet, egy szatmárnémeti kereskedő lánya. Két gyermekük született: László, akiből mérnök lett és a karlsruhei üvegyárnál volt vezető állásban, majd 1940 körül Feketeerdőre került. Leánya Katalin, aki egy bukaresti orvoshoz, Wellner Ottóhoz ment feleségül. Szabadidejében, hétvégi kikapcsolódásként Erneyi szívesen tartózkodott a Várad melletti Félixfürdőn, ahol törzsvenégnnek számított.

1941. június 3-án Erneyi Vilmost leváltották igazgatói tiszt-ségéből fiával, Erneyi Lászlóval együtt, aki vegyészmérnökként a gyár vezetőinek egyike volt.

1943 márciusában a Budapesti Divatcsarnok zsidó páholyának tagjai között említik nevét.

KREPELKA JÓZSEF – a gyár műszaki vezetője

Huszt, 1907. december 30. – Feketeerdő, 1985. október 20.

Szülei: id. Krepelka József és Schweizer Borbála, testvérei: Ferenc, Károly, Teréz és Anna

Családja 1912-ben, a kárpátaljai Husztról került Feketeerdőre. Iskoláit Feketeerdőn (4 elemi), majd Élesden végezte. 1922-től, 15 évesen fiatal inasként üvegfúvó szakmát tanult. Hartauer Szilvesztertől sikerült megtanulnia, ellesnie az üvegolvasztás mesterségét és titkát. Később otthonosan érezte magát az üvegcsiszolók és -festők között is.

Felesége Korch Anna (sz. 1919). Gyermekeik: Krepelka Barna (sz. 1942) és Krepelka Mária (sz. 1948), később Cobârzan Mihainé.

Krepelka József

1947-ben testvérével, Károllyal együtt koholt vádak alapján letartóztatják, és közel egy évig raboskodik a szamosújvári politikai foglyok börtönében.

1954-től, miután Purima Ioan lett az igazgató, kinevezik a gyár műszaki vezetőjévé, ez amolyan főmérnöki beosztásnak felelt meg. Hat év múlva, amikor mérnöki főiskolát végzett káderek kerültek a gyárba, leváltották és az olvasztóke-

mencékhez mesternek nevezték ki. Innen ment nyugdíjba, de úgy gondolta, hogy nyugdíjasként még kipróbálja tudását más üvegyárban is. Így került testvérével, Krepelka Károllyal a Nagyszeben melletti feleki (Avrig) üvegyárba, ahol négy évet töltött.

Krepelka József nemcsak kiváló szakember, hanem hívő katolikus is volt, aki a közösséget összefogó, irányító munkájával tűnt ki. 1974-ben, Moldován István élesdi plébános szolgálata idején, amikor a kápolnát templommá bővítették, elvállalta az intézői és építésfelügyelői feladatot. Kapcsolatai révén külföldről még pénzt is sikerült szereznie az építkezéshez. Megtanult orgonálni, így a miséken ő végezte ezt a szolgálatot. Emellett tagja és irányítója volt a katolikus férfikarnak is.

Egyébként bevett szokása volt (mint más helyi családoknak is), hogy vasárnap délelőtt öccsével, Károllyal meglátogatta a közelebbi családtagokat: édesanyját, testvéreit és a már családos gyerekeit, majd végül kilátogatott a temetőbe is. Krepelka Józsefet mint embert talán a temesvári *Szabad Szó* munkatársa jellemezte legtalálósabban: „Értelmes tekintete végtelen jóságot és szelídséget áraszt. Egész életét a közösségnek áldozza. Hajnaltól estig mindig ott látni a gyárban a munkások, technikusok között, utasításokat ad, meghall-

A Krepelka család 1970-ben. Fent, balról jobbra: Cobârzan Mihai, Krepelka Ferenc, Krepelka Károly, Krepelka Barna vőlegény, Krepelka József, Csiszér István, alul, balról jobbra: Cobârzanné Krepelka Mária, Kohán Erzsébet menyasszony, Csiszérné Krepelka Borbála

gatja egyik-másik panaszát, tréfálhat velük, buzdít, lelkesít, foglalkozik a fiatal szakkáderek nevelésével. Jutalma a dolgozók tisztelete és megbecsülése.”

Krepelka József 1985-ben, 78 éves korában hunyt el, sírja a feketeerdői temetőben van.

LISZTIG FERENC igazgató

Felsőderna, 1908. május 2. – Keszteg, 1996. október 26.

A feketeerdői üveggyár államosítás utáni (1948. június 11.) első igazgatója. Gyerekkoráról és iskolai végzettségéről keveset tudunk, de az bizonyos, hogy fiatalon bekapcsolódott a munkásmozgalomba. Illegális tevékenysége miatt elítélték, 1933–1938 között a doftanai börtönben volt fogva tartva. Itt került személyes kapcsolatba Gheorghe Gheorghiu-Dej-zsel. A Román Kommunista Párt nyilvántartott káderei közé tartozott, akik szervezési feladatokat végeztek.

1941. február 16-án házasságot kötött Barta Máriával. Az egyházi esküvő a micskei római katolikus templomban volt. A

Lisztig Ferenc

házasságból egy leány, Lisztig Katalin született (1944).

Feketeerdői igazgatói kinevezéséhez (1948. június) feltételezésem szerint hozzájárult az a körülmény is, hogy 1947-ben a Derna-Tatarosi Aszfalt Bánya Rt. kezelte a vállalatot, így Lisztig közelebbről ismerhette a gyárat. Az is igaz, hogy bátyja, Lisztig Gyula régebbi alkalmazottja volt a gyárnak és a kovácműhelyben dolgozott. Kinevezése után Lisztignek a legtöbb gondot a szakszervezet által képviselt munkásság

túlzottnak tartott követelései jelentették, ami az igazgató szerint a termelés rovására ment. Mivel nem volt feketeerdői, a gyáron belül nem volt eléggé erős a támogatottsága, így végül csupán két évig (kisebb megszakítással), 1951 szeptemberéig maradhatott állásában. Mesélik, hogy a börtönben szerzett reumás betegsége miatt szívesen tartózkodott az üvegolvasztó kemence körül, ahol mindig meleg volt.

Leváltása után a kesztegi mészgyárhoz (FAMA) lett kinevezve igazgatónak, majd 1953-ban a medgidiai mészgyár vezetését akarták rábízni, ám ezt ő egészségi gondjaira hivatkozva elutasította. Ezek után kegyvesztett lett a párton belül.

A család visszaemlékezése szerint az 1950-es évek végén üzenetet kapott, hogy egy megadott időpontban menjen ki a kesztegi állomásra, mert Gheorghiu-Dej akkori román pártfőtitkár személyesen akar vele találkozni. Miután a vonat megállt, Dej kiszállt, megölelték egymást, és néhány percre beszélgettek.

Lisztig Ferenc élete végéig Kesztegen lakott, itt is temették el 1996-ban.

ROZIN RUDOLF üvegfúvó

Feketeerdő, 1908. szeptember 11. – Feketeerdő, 1998. május 13.

Szülei: Rozin Ferenc és Korch Albina. Testvérei: Gusztáv és Ferenc.

Elemi iskoláit Feketeerdőn végezte, majd a polgári iskolát magánúton (látogatás nélkül) fejezte be. Vizsgáit Nagyváradon tette le.

16 évesen már banka fúvóként dolgozott. Szakmai vizsgát 1932-ben tett Kolozsváron. Abban az időben Romániában ő számított a legfiatalabb munkásnak, aki mesterfokozatú képesítést nyert üvegfúvásban (24 éves volt).

1935-ben nősült, felesége Krepelka Teréz, fiuk, Elemér 1939-ben született.

1945 januárjában, német neve miatt deportálni akarták kényszermunkára a Szovjetunióba, de a nagyváradai vasútállomáson egy rokona segítségével titokban sikerült leszállnia a már induló szerelvényről.

1947-ben kommunistaellenes tevékenység vádjával kilenc hónapig raboskodott a szamosújvári börtönben. Ezután vadászengedélyét is bevonták, amit röviddel később, Ana Pauker közbenjárására sikerült visszaszereznie.

A kommunizmus idején a gyár kísérleti műhelyében a megrendelések prototípusainak elkészítése volt a feladata (itt dolgozták ki a gyártási technológiát és itt állapították meg a termék árát is).

1953–54-ben Feketeerdőn ő irányította a Bukaresti Opera és Balett Színház központi csillárjának a gyártását. A magas színvonalú termék előállításában munkatársa Reif Ferenc volt.

Rozin Rudolf munka közben

A ma is létező hatalmas, úgynevezett „százkarú csillár” átmérője 4,5 méter.

A feketeerdői üvegyárnak egyébként számtalan híres üveg-fűvója volt. Hogy milyen is az igazi üveg-fűvó, azt Kocsis István erdélyi író fogalmazta meg a legszebben: *„Ki az igazi az üveg-fűvók között? Maga, aki nem érti ezt a szakmát, nehezen tudná kiválasztani a többiek közül. Olyannak látná, mint a többit: a munkaruhája is pontosan olyan, mint a többieké, az arckifejezésében sem fedezne fel semmi különöset, s akármennyire furcsállja: még a munkájában se... De ő az, akit a gyárkapunál előreengednek, ő az, akinek a gyár melletti zsúfolt kocsmában szó nélkül helyet szorítanak... Mert az üveg-fűvók meg tudják tisztelni azt, akiről tudják, hogy nélkülözhetetlen, hogy helyettesíthetetlen... Aki akkor is üveg-fűvó maradna, ha a formákat kidobálnák a gyárból. Akinek a lelkét befogadja az üveg. Aki mintha valami titkos varázsszót tudna... Akire úgy is néznek a többiek, mint a régi népek a varázslóra... Az ilyen nem egyszerűen megtanulta a mesterséget, nem egyszerűen elleste a tudást a mestereitől... Egyszerre csak kiderült, hogy a tüzes üveg elfogadta urának, parancsolójának. Nagy szerencse, hogy minden üvegyárra jut négy-öt ilyen üveg-fűvó...”* Ezek egyike volt Rozin Rudolf is.

1964-ben ment nyugdíjba. Egyik kedvenc időtöltése a fafaragás volt, melyre fiát is megtanította. Ezenkívül szenvedélyes vadász is volt, lakását számos szarvas- és vaddisznótrófea díszítette. 1998-ban, 89 éves korában hunyt el. A feketeerdői temetőben nyugszik.

PURIMA IOAN – az üvegyár leghosszabb időre kinevezett igazgatója

Szászmedgyes, 1926. november 20. – Élesd, 1986. november 21.
Szülei: Purima Petru és Limbășan Ana. Négy gyerek volt a családban, három fiú és egy lány.

1952-ben Segesváron házasságot kötött Gabor Irinával. Gyerekeik: Purima Ioan (1952) és Purima Petru (1954).

Inasiskoláját 1944-ben végezte Szászmedgyesen, majd ugyanott szakképesítést nyert az üvegyiparban (1946).

1941–1954 között, a szász-medgyesi síküveg (ablaküveg) gyárban üvegágóként dolgozott.

1954 februárjától júniusig a Bukaresti Üveg és Kerámia Ipari Központban vezetőkáderképző tanfolyamot végzett.

1954. június 16-án a minisztérium kinevezte a Feketeerdői Üveggyár igazgatójává.

1959-ben a Munka Érdemrend III. fokozatával tüntették ki.

1982. február 10-én leváltották igazgatói tisztségéből és főmesteri állásba helyezték. Ebben a beosztásban alig egy hónapot maradt, mert 1982. március 18-án betegnyugdíjazták.

Kedvenc időtöltése a vadászat volt.

1986. november 21-én 60 éves korában hunyt el, sírja az élesdi temetőben van.

Purima Ioan

Purima Ioan és fiai: Péter és Nelu

KORCH ISTVÁN üvegfestő

Feketeerdő, 1927. augusztus 18. – Feketeerdő, 2011. május 29.

Szülei: Korch Arnold és Anna

Az elemi iskolát Feketeerdőn végezte, majd a nagyváradi főgimnáziumban tanult (1944). Szakképesítést az üvegfestésben Feketeerdőn szerzett 1947-ben, majd 1961-ben elérte a szakértői besorolást a szakmában. Egyébként kiválóan futballozott, és éveken át állandó tagja volt a helyi csapatnak. 1951-ben kötött házasságot Bányai Máriával. Gyermekük: István (1953), Ferenc (1956) és Csaba (1964)

Korch István

Korch István által készített
pálinkákészlet

Feljegyezték róla, hogy Ion Gheorghe Maurer román miniszterelnöknek készített egy vázát. Az üvegfestőműhely vezetését Kusche Lajos halála után, 1962 körül vette át (később, 1970 körül, Murariu Gheorghe lett az üvegfestők mestere).

Korch István 2011. május 29-én 84 éves korában hunyt el, sírja a feketeterdői temetőben van.

Dr. KÁNYA LAJOS – a gyár orvosa

Csíkdelne, 1928. március 11. – Feketeerdő, 2003. július 10.

Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, ahol iskolatársa volt Bálint Lajosnak, a későbbi gyulafehérvári római katolikus püspöknek. Kitűnő tanuló volt, a marosvásárhelyi orvosi egyetemen „magna cum laude” fokozattal szerzett orvosi diplomát. Közei ismerősei úgy tudják, hogy tanulmányi eredményeinek köszönhetően az egyetemen maradhatott volna, de ő a Feketeerdőre helyezett feleségét követte, aki nem volt más, mint a Gyimesközélpokon született György Hajnalka tanítónő (1931). Lányuk, Zsuzsa, 1954-ben született.

Dr. Kánya Lajos kitűnő diagnosztaként vált ismertté Élesden és Nagyváradon. Közel 50 évig szolgált Feketeerdőn. Rozin Elemér *A torzulás szépsége* (2008) c. könyvében ezt írta róla: „*A sorsa úgy alakult, hogy hol technikai okok miatt, hol más okok miatt (baleset, betegség) nem tudott elmenni innen. Végül már nem is akart. Így 50 éven keresztül ő a telep orvosa. Mindenkit személyesen ismer, mindenki baját tudja, így könnyebb a gyógyítás is. Biztos, hogy ő is hozzájárult ahhoz, hogy annak ellenére, hogy az üzemben számtalan az egészségügyi szempontból veszélyes munkahely (szilikózis, ólommérgezés veszélye), az elhalálozás ebben az időben nagyon alacsony.*”

Dr. Kánya Lajos feleségével,
Hajnalkával

Dr. Kánya Lajos és felesége a fekeeteerdői temetőben nyugszanak.

HARTAUER ANTAL – üvegfestő

Feketeerdő, 1931. február 4. – Feketeerdő, 2011. március 3.
Szülei: Hartauer Szilveszter és Tanhöffner Terézia. A családban öt gyerek nevelkedett, négy lánytestvére (féltestvére) mellett Antal volt a legkisebbik gyerek.

Elemi iskoláit Feketeerdőn végezte. 1945-ben, alig 14 éves korában munkába állt, és a festőműhelyben kezdett dolgozni. Szakmai tudását folyamatosan tökéletesítette, majd 1950-ben szakmunkás-képesítést nyert mint üvegfestő.

1957. március 1-jén házasságot kötött a fekeeteerdői Petykó Ellával. Gyermkeik: ifj. Hartauer Antal (1957) és Hartauer Erzsébet (1959).

Hartauer Antal

1971-ben elérte a legmagasabb, ún. speciális besorolást, amely abban az időben csoportvezetői és mesterhelyettesi feladatokkal is járt.

1986 májusától kérte nyugdíjazását, de továbbra is tevékenyen részt vesz a település életében, különösen a rendszerváltozás után. Német anyanyelvűként őt választották az 1991-ben megalakult Feketeerdői Német Demokratikus Fórum első elnökévé. Szabadidejében sokat olvasott, többnyire német

nyelvű könyveket és folyóiratokat. A német mellett anyanyelvi szinten beszélt még magyarul, románul és szlovákul is. Gazdag nyelvismeretével egyedülálló volt a településen, amire nagy szükség is volt az 1990 utáni időkben.

A Hartauer család 1933 körül. Felső sor, balról jobbra: Hartauer Annus, Leli, Ferenc, Teréz. Alsó sor: **xxx**, Hartauer Teréz és Szilveszter (szülők), Hartauer Antal

Fontos megemlíteni, hogy Hartauer Antal édesapja, Szilveszter a gyár elismert olvasztómestere volt. 1906-ban, az Országos Iparegyesület közgyűlése (amelynek elnöke gróf Zichy Jenő volt) Hartauer Szilvesztert bronz emlékéremmel jutalmazta. Fennmaradt róla egy anekdota is, amelyet a 9. fejezetben olvashatunk.

Hartauer Antal 80 éves korában, 2011-ben hunyt el, a feketeterdői temetőben nyugszik.

KOHÁN JÓZSEF – főmérnök

Feketeerdő, 1939. január 1. – Feketeerdő, 2016. április 25.

Szülei: Kohán József és Hartauer Franciska. Leánytestvére: Kohán Erzsébet.

Az elemi iskolát Feketeerdőn végezte, majd általános iskolába Élesdre került. A nagyváradai 4-es számú középiskolában (volt premontrei gimnázium) érettségizett 1955-ben (akkor még 10 osztállyal érettségiztek). Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem kémia szakán végezte és 1961-ben diplomázott.

Egyetemi évei alatt történt, hogy 1956 őszén, a magyarországi forradalom idején, bárátaival az utcán sétálva olyan kijelentést tett, hogy a kommu-

nistákat felakasztaná egy villanyoszlopra. Valaki a társaságból feljelentette Kohánt, majd minden diákot meghurcoltak és megfélemlítettek. Egyesek szerint azzal úszták meg másoknál könnyebben az ügyet, hogy Kohán József apja fontos beosztásban dolgozott Feketeerdőn, és pártember is volt. Enyhítő körülménynek számított az is, hogy a diákok alkohol befolyása

Kohán József

alatt voltak. Végül, a bukaresti összeköttetéseket is felhasználva, sikerült valahogy elsimítani az ügyet és senki nem került börtönbe. Feketeerdőn kevesen tudtak az ügyről. Úgy tűnik, hogy a család felső utasításra titokban tartotta a történeteket. Kohán Józsefnek azonban meg kellett ismételnie a másodévet, ezért csak 1961-ben diplomázott. Rögtön utána a feketeerdői üveggyár laboratóriumába került, majd négy év elteltével kinevezték a gyár főmérnökévé. Ebben a vezetői beosztásban 23 évig, 1988-ig dolgozott. Leváltották, majd nyugdíjazásáig a kemenécéknél volt üzemrészt-vezető. Ő volt az 1990-ben megalakult feketeerdői RMDSZ első elnöke.

1966-ban nősült. Felesége a tordai származású Kovács Mária. Fiuk, Kohán Zsombor, 1967-ben született.

Kedvenc időtöltése a horgászás volt, de csak pisztrángra horgászott.

2016-ban hunyt el egy nagyváradai kórházban, sírja a feketeerdői temetőben van.

KOTSIS NAGY MARGIT – szobrász- és éremművész, üvegtervező

Csíksomlyó, 1939. május 1.-

Elemi iskoláit Csíksomlyón végezte, majd Csíkszeredában érettségizett. Kolozsváron diplomázott magyar-történelem szakon, majd Nagyváradon tanított magyart, történelmet, rajzot és éneket. Itt iratkozott be a művészeti népiskola színjátszó tagozatára. Négy év tanárkodás után jelentkezett a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Egyetemre, ahol kerámiaszakon kezdett, majd átiratkozott a frissen indított üvegszakra. Közben férjhez ment dr. Kotsis Lajos sebészhez.

Képzőművészeti diplomájával 1973-ban a feketeerdői üveggyárban helyezkedett el formatervezőként. A család 1978-ban Magyarországra, Szegedre települt át, mert férje a szegedi klinikán kapott lehetőséget munkájának folytatására. Két gyermekük után ebben az évben született egy ikerpár is, így összesen négy gyermeket neveltek fel. 1978–82 között a szegedi Juhász Gyula

Tanárképző Főiskolán tanított. 1989-ben férje Budapesten folytatta orvosi pályáját, a család pedig Szentendrén telepedett le. 1992-ig Szentendrén, a Régi Művésztelepen dolgozott. Szuverén alkotóművész, elsősorban kisplasztikáiban jeleníti meg erdélyi szülőföldjét. Szenvedéllyel dolgozik, modern stílusban, kőbe, agyagba, terrakottába formálva gondolatait. Művészetére a groteszk látásmód és a realista formaérzékenység egyaránt jellemző.

Egyéni kiállítások:

1973, 1976: Galéria, Nagyvárad

1983: Móra Ferenc Múzeum, Szeged

1984: Kiskunhalas

1986: Vigadó Galéria Budapest, valamint Stuttgart

1987: Gulácsy Terem, Miskolc

1989: Csók Galéria, Budapest

1990: Stuttgart

1992: Tübingen

Válogatott csoportos kiállítások:

1973-77: Nagyváradai Képzőművészek megyei és országos tárlatai

1980-87: Hódmezővásárhelyi Őszi Tárlatok, Szegedi Nyári Tárlatok

1982, 1989: Országos Képzőművészeti Tárlat

1985: Délalföldi Tárlat

1990: I. Országos Szobrásrajz Biennálé, Budatétényi Galéria, Budapest

Kotsis Nagy Margit

Kotsis Nagy Margit: Üvegfüvők

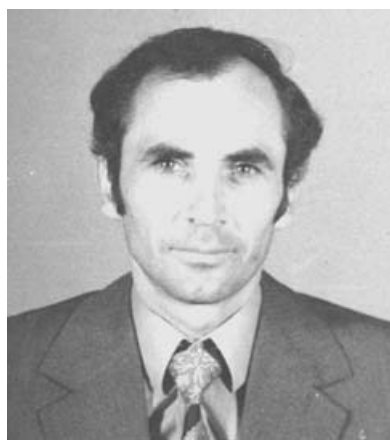
1996: A négy őselem. IV. Nemzetközi Szobrászrajz Biennálé, Vigadó Galéria, Budapest

HÜBNER LÁSZLÓ – főgépész

Feketeerdő, 1951. március 6. – Élesd, 2011. június 27.

Szülei: Hübner László és Fülöp Jolán. Leánytestvére Altnöderné Hübner Éva.

Elemi iskoláit Feketeerdőn, általános iskoláit és a líceumot Élesden végezte.

Hübner László

1972-ben kezdett az üvegyárban dolgozni, ahol laboratóriumi felszerelések készítésében nyert munkahelyi szakképesítést.

1974-ben megnősült, felesége az élesdi Dávid Piroska.

Gyermekei: Mária (1979) és József László (1984).

1979-ben munkahelyet változtat. A nagyváradai egyetem kémia-fizika szakán vállal munkát laboránsként. Közben

Hübner László készítette üvegdíszek

1979–1982 között elvégzi az egyetem almérnöki szakát, s utána visszakerül a feketeerdői üveggyárba. Főgépész lesz, majd 1994-ben igazgatóvá nevezik ki. Ebben a munkakörben 1997-ig dolgozik, majd visszatér előbbi munkahelyére, a nagyváradai egyetemre, ahonnan 2001 márciusában nyugdíjba vonul.

Szabadidejében hobbiként is szakmáját gyakorolja, üvegdiszket készít.

2011-ben, 60 éves korában hunyt el, sírja az élesdi temetőben van.

9. IGAZ TÖRTÉNETEK

1866 – Üvegfúvók a bihari Feketeerdőben

A bihari Feketeerdő mintegy 15 mértföldnyire van Debrecen-től. Közeledvén hozzá az út kapaszkodóvá válik, s csakhamar sűrű és sötét erdőségbe jutunk, mely minden kilátást elzár előttünk. Mintegy két-három órai utazás után kiérünk az erdő sűrűjéből s szabad magaslatra jutunk, honnan körös-körül szép kilátás nyílik. Leginkább azonban azon telep bilincseli le figyelmünket, melyet magunk alatt, a völgyben pillantunk meg, s mely ezüstként ragyogó homokos talajon, erdős bércei által környezve fekszik.

Itt már mintegy másfél évtized előtt is volt egy kis üveghuta, egy magyar úr birtoka, ez azonban csak közönséges üveget gyártott. Mintegy hat év előtt azonban egy életrevaló iparos, Liebich megvette mind a hutát, mind környékének egy részét, hogy a gyártásra elégséges fája lehessen. A régi helyén csakhamar két új s pedig nagy huta emelkedett föl, s ezenkívül gőzmalom, közsörülő intézet s lakházak épültek körülük, kőből és téglából, melyekbe a tulajdonos munkásokat leginkább a csehországi hutákból hozatott. A kis telepen jelenleg már mintegy 40 csinos ház van, s ezek közepén kényelmes vendéglő büszkélkedik, melyben leginkább vásár- és ünnepnapokon megvigan a dolog. A munkások száma mintegy 300, ugyanannyi nővel s igen számos gyermekkel. A kolónia orvosa egyszersmind tanító és póstamester s ennek a gyermekek tanításán kívül ugyancsak sok dolga lehet, minthogy az üvegyártás rendkívül rontja a munkások egészségét, kivált az üvegfúvókét, kiknek arcáról a halálos betegség félreismerhetetlen jeleit olvashatni le.

Az üvegfúvóknak rendszerint 19 óráig kell munkájuk mellett szakadatlanul lenniök, s ha egyik részük eltöltötte a 19 órát, ezeket egy másik csapat váltja fel s ekkor a felváltottak 32 órát pihenhetnek. Már azon körülménynek is, hogy a munka és pihenés ideje közt nincsen arány, elébb-utóbb ártania kell az egészségnek, míg maga az üvegfúvás, mely rendkívüli hőségben történik, még jobban fokozza ezt; ilyenkor a munkások ugyan egészen csípőig meztelenre vetkőznek, azonban folytonos égő szomjukat serrel és pálinkával igyekeznek enyhíteni, mi lassú sorvadásukat még jobban elősegíti. Ily veszélyes foglalkozásért jó fizetésben is részesülnek a munkások. Egy-egy üvegfúvó 8-900 ft.-ban, sőt még ennél többen is részesül évenként, s a tükör- s ablaklevélgyártók még jobban díjaztatnak. Kevésbé ártalmas, de szintoly terhes a tüzelők foglalatossága, kiknek az olvasztók tüzeit folytonosan kell élesztetniük. E foglalatosságot jobbadán cigányok végzik. Legkönnyebb dolguk van a lányoknak, kik a már elkészült árukat szalmába göngyölik tovább szállításra.

Üvegfúvók a bihari Feketeerdőben (1866)

A mi az üveggyártást illeti, ezt a „*Hazánk*” jelen félévi folyamában a 653., 668. és 684-ik lapokon már ismertettük s így itt csak azt említjük meg, hogy a feketeerdőit az igazgató és őt hivatalnok vezeti. A huták egyikében mindenféle nagyságú tükröt és ablaklemez, a másikon pedig palackokat, poharakat stb. készítenek s e végből az olvasztó kemencéknek itt éjjel-nappal egyenlő hőségben kell tartatniok, míg meg nem repednek, a mi körülbelül 9 havi használat után történik. Ha a tüzet csak egyszer is ki hagynák aludni, újra befűtésakor az olvasztó kemence szét fogna pattanni. (*Hazánk s a külföld*)

1880 – Iosif Vulcan: Szekérrel Feketeerdőn

Az elmúlt napokban kirándulásra kínálkozott alkalom. Kis társaságunk a Sebes-Körös völgyét választotta úti célul, jobban mondva annak is az alsó folyását, mert tulajdonképpen a Fekete-

Iosif Vulcan író (1841–1907)

erdőnek nevezett dombos vidékre készülődtünk. Élesdig vonattal is mehettünk volna, mert arra vezet az út, de attól féltünk, hogy az állomástól nem kapunk szekeret, onnan pedig még egy órai út van Élesdig. Feketeerdőre megint csak szekeret kellett volna fogadnunk. Bizonytalanra menni, azt meg csak nem mertük! Így történt, hogy már itthonról szekérrel indultunk el, ha már kirándulásról van szó, kellemesebb, romantikusabb is így. Fél hétre összegyűltünk. Azt ne is

mondjam, hogy előtte való este a reggeli öt órában egyeztünk meg. De jó volt így is. Kellemes szekerezés után, tíz órára Élesdre érkeztünk. Hamarjában faltunk valamicskét és irány felfelé!

Alig mentünk egy kilométernyit, a kaptatónk mellett domb magasodott, már se Élesdet, se a Körös völgyét nem láthattuk. Kárpótolt mindezért az a színes világ, ami itt fogadott. A dombok kétoldalt egyre inkább magasodtak. Nagy néha történt meg, hogy tenyérszerű megművelhető parcellákat is láttunk utunk során. Hasonló helyen fekszik Pestes falva is, házai nem tudom hány dombon-völgyön szétszórva.

A falutól az út még inkább emelkedett. Tulajdonképpen most érkeztünk el a nagyobb dombokhoz. Hogy milyen mestersen, milyen bölcsen készítették el ezt az utat! A domb oldalába vájták. Kanyarodtunk, emelkedtünk, haladtunk előre s a megtett út már alattunk maradt. Bal oldalunkon hatalmas sziklafal emelkedett, dinamittal szakíthatták le belőle az útnak szükséges helyet. Jobb oldalt meg egy szakadék. De milyen félelmetes! Az alját csak itt-ott látni. A szem elől fedve, örök árnyékban tartják a fák és a buja növényzet. Ilyen szépség láttán az ember lába szinte a földbe gyökeredzik. De fel a szekérre, feljebb, tovább! A szerpentin legyőzi az emelkedőt. Cikcakkos utunk mindenik fordulójában új kép fogad. Az egészséges hegyi levegőt mélyen leszívjuk. Pár nap múlva már nem tehetjük, hiszen városban lakunk. Csodáltuk a természetnek e remekművét, s közben emelkedtünk, emelkedtünk! Az erdő sűrűjébe értünk. Csak a fák között megcsillanó eget láthattuk, no meg egy-egy panoráma-rálátást a vidékre, annyit, amennyit egy hirtelen kanyar néha kínált. De íme, varázsütésre, kivilágosodott! Lenyűgöző a látvány!

Lombok sűrűjén, dombok hullámozásán túl, kékes-lilás párák függönyben kibontakozott a Sebes-Körös völgye. Hát ez ilyen gyönyörű? Ott, ahol mi eljöttünk, a folyó, a patakok, a falvak, itt fönnebb a dombok, s az évszázados erdők! A varázslat tűnő percig tartott. A panoráma-részt bezárult előttünk, s máris a fák hűvös árnyékában haladtunk. Mintha emlékeztetőül történne, fel-felvillant alattunk a néhány perccel ezelőtt megtett út egy-egy részlete. Nagyon magasan vagyunk, s még egyre emelkedünk.

- No, nézd, egész odáig fel kell menni? Ott, fölöttünk az út!
- A hideg futkározik a hátamon...
- Jaj, még felborulunk!

De hiába volt a félés, még egy kanyar, s már fent is voltunk. De még most sem a domb tetején! A fák koronái mint egy zöld sátor beborítottak bennünket. Eltűnt mellőlünk a patak, el a csobogása, a víz szelídebb helyet keresett magának. A levelek ringatózása jelezte csak, hogy tágasabb, szabadabb helyre érkezünk, csendes szél fújdogált, hirtelen az erdő kiritkult, látszott már az ég is, és megérkeztünk a csúcra! Egy csobán botjára támaszkodva, csodálkozva nézte vidám társaságunkat. Egyikünk odakiáltott:

- Messzi van még az a hely?
- Melyik?
- Hát, ahova mi megyünk!
- Honnan tudjam, hova mennek?

Hatalmas nevetés tört ki belőlünk. Nevetett a csobán is. Szórakoztunk útitársunkon, aki azt hitte, hogy ha elindultunk, azt mindenkinek illik tudni, hova is megyünk.

Kis kalandunk jó hangulatával mentünk tovább. Amennyit a túloldalon emelkedtünk, most annyit ereszkedtünk lefelé. Itt is volt mit nézni, a természet gyönyörű tájaival szinte már elkényeztetett. Két és fél órai út után, aztán megérkeztünk az üvegkutatóhoz. A munkások - valamennyiüket külföldről hozták - kolóniában laktak. Volt ott egy posta és egy hotel is. Leültünk egy kicsikét, faltunk valamit, éhségünket csillapítottuk és mentünk is, hogy meglátogassuk a gyárat. Szerencsére az egyik társunk már járt itt, úgyhogy vezetőnk is akadt, minden-nel megismerkedhettünk. Néhányunknál a sietség fő oka az volt, hogy emléktárgyakat, üvegserlegeket vásároljanak. Megnéztük a zúzókat, ahol az üvegnek való finom anyagot őrlik; láttuk a köszűrőket, amelyekkel a szép vázák, üvegserlegek készülnek. S megérkeztünk az üvegfüvőbe, amely a legmaradandóbb élményt jelentette. Amikor beléptünk, éppen nem dolgoztak, jobban mondva a nagy kazánban akkor készült az izzó massa.

Szóltak az emberek, hogy este kilenc óra után kezdik a fűvást is.

Milyen türelmetlenül vártuk az estét. Tíz óra előtt aztán üzentek, hogy rövidesen kezdik a munkát. Odasiettünk valamennyien. Megismerkedtünk a munkásokkal – szegények, milyen sápadt emberek! A nagykazánból vedrekbe merték az izzó üveget. Mindenik vedernél egy munkás és egy gyerek dolgozott. Ahogy elkészült egy edény, a gyerek már szaladt vele a szomszédos helyiségbe. A munkások a pokoli hőséget sugárzó kazánok mellett dolgoztak. A mi szemünk nem bírta a folyékony üveg látását. Ők pedig úgy tettek-vettek a kazán mellett, mintha ez volna a világ legtermészetesebb dolga. A rúd végét belemártották a masszába, megforgatták, belefűjtak a rúdba, formába helyezték az alakuló anyagot, s az edény máris a kívánt alakot öltötte. A kisegítő gyerek kezébe vette, elvégezte rajta az utolsó simításokat. Szaladt vele a másik terembe, de már kellett igyekeznie vissza, hogy megfoghassa a formát, hogy a kész edényt kivehesse... És így, innen oda, innen oda, ki tudná megmondani hányszor!

Az egyik munkás meginvitált bennünket is, próbálkozzunk az üvegfűvással. Néhány pillanat alatt a formában vízeskancsó született. Hogy micsoda élményt jelentett! Kellett ennél maradandóbb emlék?! Megálltunk mi mindenik munkásnál. Az egyik vázát, a másik butéliát, a harmadik lámpaüveget, a negyedik befőttesüveget készített. Közben még arra is volt idejük, hogy velünk szót váltsanak. S hogy sürgessék a gyerekeket.

- De hát meddig tart ez a munka?

- Holnap délutánig. Az anyagot 18 óráig főzik-olvasztják, a feldolgozására több mint 16 óra kell.

- 16 óráig ezt csinálni, ebben a hőségben, ebben a szemet vakító fényben?

Éjfél után egy óra lehetett, amikor az út töredelmeitől megviselve ágyba kerültünk. Reggel ahogy felébredtünk, már rohanunk is a hutához. Azok a szegény emberek még mindig dolgoztak. S hol volt még a délután? (*Familia*)

1886 – A fővárosi tanítók Bihar megyében

már négy napja időznek. Tegnap már említők, hogy a főv. tanítói a feketeerdői üveghutához rándultak ki, ahol másnap délutánig időztek. Egán Lajos igazgató mindenben a legelőző-kenyebben szolgált magyarázatokkal. Megszemlélték a telep iskoláit is. Billischitz Józsefet, a telep iskolatanítóját, akinek hazafias működése oly nagy eredményeket vívott ki iskolájában, a fővárosi tanítók nevében Glatz György üdvözölte. Délután a Pestes s Feketeerdő közötti úton oláh népmulatságot rögtönöztek a vendégek tiszteletére. *(Nemzet)*

1891 – Bujtogató román munkások

Romániából bejött bujtogatók által félrevezetve Bihar megye Margitta járásában levő Feketeerdő üveghuta munkásai, mint nekünk írják, erős fenyegetések között a szerződés- és törvényben előírt felmondás nélkül a munkát odahagyni akarták. A munkás-mozgalommal szemben a közigazgatási hatóság erélyes intézkedése meghozta az üdvös hatást. De félni lehet – mint levelezőnk írja –, hogy csak alkalmas pillanatot várnak a munkások és makacsul fognak hajlani a romániai bujtogatók biztatásaira. Szolgabírói intézkedés folytán egy csendőrijárat folyton a gyártelepen cirkál. *(Pesti Hírlap)*

1892 – Munkáslázongás

Széplakról írják, hogy a feketeerdői üvegyár munkásai valósággal fellázadtak e hó 24-én amiatt, hogy az igazgató haza akarta kergetni a korcsmából a munkásokat. Az igazgatót halállal fenyegették, mire csendőrséget kértek, de ezeket is megrohanták, mire azok csak szuronytámadással boldogulhattak. *(Budapest)*

1893 – Antipyrin

A divat manapság nemcsak új kalapokat és új illatszereket produkál, hanem új gyógyszereket is. A pezsgőpor áldatlan

kultuszát az utóbbi években az antipyriné követte. A divatos gyógyszer sokféle okozott bajt, úgy, hogy a belügyminiszter rendeletileg volt kénytelen annak kiszolgáltatását korlátozni. De mint a francia nők ezerféle cselfogással szerzik meg a mindennapi morfiumadagot, úgy az antipyrin-élvezők is ki-játsszák a rendeletet. Minduntalan kapunk hírt antipyrin-mérge-zésekről, most is ilyet tudat velünk feketeerdői levelezőnk. Az ottani üveggyárban Feledi Károly tisztviselő fiatal neje egy óra alatt négy adagot vett be a veszedelmes porból. Pár perccel a negyedik por után mérgezési tünetek közt összeesett és két na-pig nem tért eszméletre. Csak nehezen lehetett az ideges fiatal-asszonyt megmenteni az életnek. (*Pesti Napló*)

1896 – Feketeerdő pusztulása

Egy óriási tűzvész Bihar megye legnagyobb ipartelepét, a feketeerdői üveggyárat elhamvasztotta. A tűz október 18-ára virradóra a huta festőműhelyében keletkezett és pár perc alatt az egy fedél alatt lévő gyárhelyiség, gépház és körfűrészhelyiség lángokban állott. Mivel mentésről szó sem lehetett, néhány perc alatt az egész telep annyira hamuvá égett, hogy reggel már csak üszkök jelezték a helyet, hol még előtte való nap élénk munkásélet zsibongott. A gyári munkások a legnagyobb és lehet mondani emberfeletti erővel igyekeztek a közelben lévő raktárakat és más helyiségeket megmenteni. Egyetlen lakás nem volt az egész gyárhelyiségben, melyből a lakók ki ne költöztek volna, mert az mind a legnagyobb veszedelemben volt. A kár-becsü felvételén megállapított, hogy az Egyesült Magyar-honi Üveggyárak Részvénytársaságnak 41,350 forint, az egyes gyári munkásoknak pedig 960 forint 70 krajczár, összesen 42,310 forint 70 krajczár káruk van, de talán még nagyobb a vesztesége annak a 400 munkásnak, kiknek összes szerszámai bennégtek és azonkívül isten tudja meddig kenyér és kereset nélkül ma-radnak. (*Székelv Nemzet*)

1901 – Magyar repülőgép

Nagyváradról jelentik: Virág József feketeterdői kereskedő már hosszabb idő óta foglalkozik a repülőgép problémájával és kísérleteiről előkelő szakferfiak elismerően nyilatkoztak. Virág annak idején Bécsben is járt, ahol terveit a hadügyminiszter utasítására magas rangú műszaki tisztek is megvizsgálták és helyeselték. A Bihar megyei feltalálót a hollandiai kormány nemrég Hágába hívta, hogy ott is mutassa be repülőgépének tervrajzát. Feketeerdőről most azt jelentik, hogy Virág József egy kész kis modellel utazik Hollandia fővárosába, s hogy miniatűr készüléke kifogástalanul fog funkcionálni. Virág, ki föltétlenül bízik sikerében, néhány nap múlva utazik Hágába. A föltalálónak már útiköltséget is küldött a hollandiai kormány. *(Pesti Napló)*

(Megj.: 11 évvel később, 1912-ben *Az Újság* c. lap a Találmányok szabadalmaztatása rovatban ezt írja: Ábrahám Sándor és Virág Béla Feketeerdő: készülék megbokrosodott lovaknak a kocsiból való gyors kifogására. Ezzel a találmánnyal Feketeerdő annak idején bekerülhetett volna a Guinness rekordok könyvébe.)

1903 – A feketeterdői üveggyár panamája

Schmidt József, a feketeterdői üveggyár raktárnoka ült a büntetőbíróság előtt, nagy összegű lopással vádolva. A vád oka az, hogy a gyár raktárából mintegy 26.000 szóдавizes üveg lassanként eltűnt. A gyárvezetőség feljelentésére megindított vizsgálat aztán a raktárnokra hárította a gyanút és ma 8000 korona erejéig folytatólagosan elkövetett lopással vádolva a büntetőbíróság előtt állott Schmidt József. A vádlott meg a tanúk vallomása bonyodalmas panamáról rántották le a leplet. Ugyanis a vádlott azzal van vádolva, hogy több ízben több ezer szifonos szóдавizes üveget olcsó áron eladott nagyvárad szóдавíz-gyárosoknak. Schmidt József tagadja, hogy ő maga a gyár megkárosításával adott volna el szóдавizes üvegeket, de

elismeri, hogy Filipp Antal gyárigazgató tudtával mintegy 12.000 üveget 22-36 fillér helyett 18 fillérével szállítottak Nagyváradra. Erre vonatkozólag a fuvarosok, akik az üvegeket szállították, tanúskodnak, hogy az üvegek az igazgató tudtával lettek a gyártelepről kiszállítva. Arra vonatkozólag pedig, hogy mint lehetett ily nagy összegű üveget a raktár állományából elszikasztani és a raktárkönyvben elpalástolni, Schmidt József azzal védekezik, hogy sohasem volt határozott leltár az üvegállományról, mert a nem sikerült és tört üvegeket nem tartották számon. Ezenkívül, mikor a gyár leégett, a gyár vezetősége sokkal több üvegállományt mutatott ki, mint amennyi a raktárhelyiségben volt. A büntetőbíróság számos enyhítő körülmény figyelembevételével 3 havi fogházra ítélte Schmidt Józsefet. *(Magyar Kereskedők Lapja)*

1912 – Hamis pénz az oltári kehelyből

Margitta vidékén veszedelmes pénzhamisító szövetkezet működött. A hamispénzverők behálózták az egész környéket, és a hiszékeny embereket nagy összegek erejéig csapták be. Kevés jó pénzért sok hamis pénzt kínáltak. A cécei csendőrök tették ártalmatlanná a pénzhamisítókat, akiket – három férfit és egy nőt – ma hoztak be a nagyvárad-i ügyészség fogházába. Érdekes, hogy miképp akadt a csendőrség a pénzhamisítók nyomára. Még a múlt hónapban betörők jártak az esküllői templomban. A betörők elvitték a templom összes értékeit, közte a szent aranykelyhet. A csendőrség a templom betörőit kereste. A cécei csendőrök Papfalván kutattak a betörők után. A feketeterdői üveggyár pincehelyiségében egy négy tagból álló társaságot leptek meg: Prunár Demeter, a felesége, Pasku Elek és Tarhai Péter voltak a pincében, előttük a hamispénzgyártó gép és a szétzúzott templomi kehely, amiből tallérokat csináltak. A meglepett társaság beismerte bűnösségét. Prunár Demeter volt a fővezér, aki hasonló manipulációk miatt már börtönt ült. *(Új Szatmár)*

1914 – Dinamitrobbanás

Nagyváradról jelentik: A feketeerdői üveggyár irodaépülete előtt pénteken délben felrobbant egy doboz dinamit. Az üveggyári munkások látták, hogy a dobozt Schwach Ferenc munkás hajította el. Schwach futásnak eredt, azonban elesett. A dinamit letépte a karját s az arcát felismerhetetlenné marcangolta. A robbanás bezúzta az épület ablakait, a falak megrongálódtak. Schwach kihallgatása alkalmával azt vallotta, hogy a dobozt találta s egészen gyanútlanul hajította el. A rendőrség szigorú vizsgálatot indított. (*Pesti Hírlap*)

1924 – Felfüggesztették állásából a nagyvárad pénzügyigazgatót

Súlyos visszaélésekkel vádolják Coroiu Sándort, a nagyvárad pénzügyi inspektort. Jelentkeznek a megszarolt kereskedők és iparosok. A pénzügyminisztériumban már régen értesültek Coroiu visszaéléseiről, akiről az a hír járta, hogy a nagyvárad kereskedőket és iparosokat sorra megszarolta. Coroiu egy alkalommal a Feketeerdői Üvegipar Rt. gyártelepére szállt ki „szemlét” tartani, mely alkalommal a legdrágább üveg- és porcelán szervizeket ajándékoztatta magának. (*Új Kelet*)

1933 – Sikerült revansot venni

Történt egyszer, hogy a Feketeerdő Üveggyár S. E. labdarúgó csapatát meghívták egy barátságos mérkőzésre Margittára. A feketeerdői csapat, mely abban az időben csak alkalmanként játszott, szegényesebb sportfelszereléssel rendelkezett, mint a házigazdák. Mint az lenni szokott, a helyi szurkolók gúnyolódni kezdtek és „kopott, krumplis tótok” bekiáltásokkal borzolták a vendégek kedélyét. Ez nagyon nem tetszett az akkortájt Csehszlovákiából érkezett fiatal bodonosi tanítónak, Lubovszkinak, aki játékával a feketeerdői üveggyár csapatát erősítette. A mérkőzés a margittai csapat győzelmével ért véget. Lubovszki tanító a történetek után nem szólt senkinek semmit, hanem az iskolai

szünidőben hazautazott Csehszlovákiába, ahonnan néhány hét múlva egy nagy poggyással tért vissza. Ebben az akkoriban kapható legjobb minőségű és legdrágább focifelszerelés volt – még hozzá az egész csapat számára. Az új szerelést titokban tartották s közben fokozott edzéseket tartottak, majd néhány hónap elteltével visszavágó mérkőzésre jelentkeztek be Margittára. Amikor a feketeerdői együttes az új szerelésben kifutott a margittai stadion gypszőnyegére, a helyi drukkerék nem akartak hinni a szemüknek. Úgy látszik, a meglepetés meggyengítette a vendéglátók önbizalmát is, mert a mérkőzést a feketeerdőiek nyerték. (Hübner János elbeszélése nyomán)

1934 – Lángba borult a fuvar

Margittáról jelentik: Jakab István béli fuvaros nagy mennyiségű üvegterméket szállított a feketeerdői üveggyárból. Amikor Középesen keresztülment, megállt a lovakat megetetni és ez alatt Jakab István betért a faluvégi kocsmába és iddogni kezdett. Az ablakból rövidesen nagy meglepetéssel látta, hogy a kocsmá előtt lévő szekere, amin nagy mennyiségű üveg volt felhalmozva, lángba borult. A fuvaros szerint két falusi gyerek valószínűleg tréfából gyújtotta fel a szalmát, ami által a szekéren levő nyolcezer lej értékű üvegtermék is a tűz martalékává lett. *(Brassói Lapok)*

1935 – Veszett kutya

Tizenhat embert szállítottak be egyszerre a helybeli Pasteur intézetbe. Hétfőn reggel a közeli Alešd melletti feketeerdői üveggyár területéről tizenöt napszámost és munkást szállítottak be az intézetbe. Valamennyiüket a gyártelep két megveszett komondora marta meg. Állapotuk rendkívül súlyosnak mutatkozik. Kedden reggel a gyártelepről újabb áldozatot szállítottak be Butyka Anikó 18 éves cseléd leány személyében, akin már a vesztség tünetei mutatkoznak. Az ügyesség vizsgálatot indított a gyárigazgatóság felelősségének megállapítására. *(Keleti Újság)*

1935 – Munkások zendülése

Nagyváradról jelentik: A feketeterdői üvegyár munkásai sztrájkba léptek. A munkások elégedetlenségének az az oka, hogy a vállalat által bérbe adott korcsma rossz ételeket és italokat adott nekik. A munkások magatartása oly fenyegető volt, hogy a főszolgabíró kénytelen volt csendőri segítséget igénybe venni. A zavargás már lecsillapodott, a főszolgabíró pedig intézkedett, hogy a vizsgálat meginduljon, mennyiben van a munkásoknak igazuk. (*Pesti Hírlap*)

1935 körül – Hartauer Szilveszter: Három konflissal, hízó nélkül...

A két világháború között történt: Egy késő őszi csütörtöki napon Hartauer Szilveszter, híres feketeterdői olvasztómester lement az élesdi állatvásárra hízott disznót venni. Miután nem kapott kedvére valót, betért a központi vendéglőbe, no, nem áldomást inni, hiszen a terve nem sikerült. Ott olyan jó kedve támadt, hogy ismerősei mellé még a helyi cigányzenészeket is bevonta a mulatásba. Késő este, miután „se pénz, se disznó” helyzetbe került, még rátett az amúgy is drámai helyzetre. Három konflist fogadott, hogy visszatérjen Feketeerdőre. Az elsőben ő foglalt helyet, a másodikban a kalapja, míg a harmadikban a sétabotja. Miután a „díszmenet” megérkezett a gyártelepi lakásához, odaszólt a feleségének, hogy fizesse ki a három konflist. Olyan híre ment az eseménynek, hogy még évtizedek múlva is visszaimlékeztek rá a helyiek, főként a kocsmákban és más szórakozások alkalmával. (Helyi anekdota, Palencsár Lászlótól)

1940 – Zsidóellenes helyzetjelentés

Bihar vármegye keleti csücskében, a hegyek között van a Feketeerdői Üvegyár telepe, fekvésénél fogva túlozva talán, a bihari Ruhr-vidéknek mondható. A fagyos decemberi időben nem mint turista, hanem mint munkás mentem meglátogatni az ott dolgozó munkástestvéreimet.

Az üvegyártásához minden nyersanyag megtalálható: kvarc, mész, szén, fa, csiszoló, homok stb. Maga az ipartelep éppen 100 éves fennállását ünnepli, de az ünnepléssel kapcsolatban meg kell állapítani azt az igazságot, hogy a gyártással kapcsolatos esetleges modernebb berendezés beállítása mellett a munkásság szociális helyzete a 100 év előtti állapotban maradt és azt a mai követelményeknek megfelelően rendezni és változtatni kell. A gyártelep ma egy romhalmaz benyomását kelti. A gyár tulajdonosai zsidók, ők természetesen semmit sem tettek az üzem egészségi berendezéseinek átalakítására, továbbá a munkásoknak adott „természetbeni” lakások építésére. Átalakított istállókban mennyezetig vizes tákolmányokban kénytelenek lakni az üzem munkásai, míg a zsidó munkaadók a fenyvesek közt fekvő gróf Zichy-féle kastélyban dőzsölnek, a magyar munkások odúiba pedig beesik az eső. Hogy mennyire megkülönböztetett, illetve kivételezettek a zsidók a vállalatnál, kitűnik abból, hogy amíg 18 zsidó tisztviselő havi átlagos jövedelme 315 pengő és még külön drágasági pótlék, addig az üzemnél alkalmazott 8 magyar tisztviselő (köztük mérnökök, kik mindenért felelősek) havi 135 pengőt és semmi néven nevezendő drágasági pótlékot nem kapnak. Egy esetet kiemelve, élesen világít rá arra a mentalitásra, amellyel a gyár igazgatósága a tisztviselő kérdést kezeli. Folyó év június havában a gyár vezérigazgatója egy kezdő zsidó tisztviselőnőt vett fel 188 pengő havi fizetéssel, természetbeni lakás, fűtés, világítással. Míg a gyárnál 18 éve dolgozó Barna Eta nevű magyar tisztviselőnő írd és mondd: havi 76 pengő fizetést kap.

A munkások közül a kemencemesterek, csoportvezetők, fűvók a viszonyoknak megfelelően valahogy meg vannak fizetve. De ezzel szemben a szaktudást igénylő csiszolók napi bére 1 pengő 10-től 2 pengő 50-ig van megállapítva. A segédmunkásnőket napi 1 pengőtől 2 pengőig fizetik. Az üzemben alkalmazott gépkezelők, fűtők, kovácsok napi bére 10-12 órai munkaidő mellett 2.50 pengőt tesz ki. A gyár igazgatósága a tanoncok kérdését egész különleges módon intézi el. Körülbelül tíz ta-

noncot elfelejt felszabadítani. Az 5, 6, 7 éves tanonc nem ritkaság. Természetesen, akiknek már szakmunkásoknak kellene lenniük, azok ma is inasi fizetést kapnak. Ezeket az intelligens fiatal magyar munkásokat, kik metszők és csiszolók, az elmúlt éra megakadályozta, hogy szakképzettségüket elismerjék. Ezek most napi 1 pengő fizetésben részesülnek.

A bécsi döntés után felszabadult feketeerdői üzemhez a honvédség hatósági vezetőt rendelt ki. Megkezdődött a nagy-takarítás és az építő magyar munka, s ma az üzem 440 munkást foglalkoztat, 20 százalékkal többet, mint az 1939-es évben. A 3 olvasztókemence közül csak egy van üzemben, de már folyamatban van még 2 kemence újjáépítése. A hatósági vezető, látván a tüzelőfa hasznosabb felhasználási lehetőségét, áttért a szénfűtésre, tekintve, hogy az üzemhez közel 2-3 kilométernyire egy barna szénbányát nyitattott ki. Fűtési célokra ezt a szenet használják, melynek kalóriája 2600, úgyhogy az üzem termelő-képessége jótékony hatással fog bekapcsolódni Magyarország üvegellátásába, ugyanakkor sok magyar munkásnak újabb megélhetési lehetőséget biztosít.

A hatósági vezető a munkalehetőségeken kívül gondoskodott a munkások gyermekeinek iskolai oktatásáról is. Két ki-rendelt, nagyszerű felkészültséggel rendelkező anyaországbeli tanítónő 84 tanköteles gyermek oktatásáról gondoskodik. Gondoskodás történt állandó orvosi szolgálatról is. A Nemzeti Munkaközpont nagyváradi szervezete lépéseket tett az illetékes hatóságoknál egy állandó szülésznő alkalmaztatása végett.

A magyar nemzeti kultúra újjáélesztését és fejlesztését szintén a Nemzeti Munkaközpont vállalta, melyhez az összes társadalmi rétegek támogatását igénybe fogja venni. A Nemzeti Munkaközpont a feketeerdői üveggyár szervezetét megalakította, mely erős vára lesz úgy társadalmi, kulturális és gazdasági szempontból az ott dolgozó magyar értelmiségi és fizikai munkásoknak.

Szabó János, kőműves, főrendiházi tag (*Magyar Lapok*)

1942 – A bihari hegyek között készül Szeleczy Zita új filmje. Fekete-erdő, július 28.

Tíz nap óta pesti filmkolónia dolgozik az erdélyi Érc-hegység hatalmas erdőiben. Matolcsy Andor „*Gyávaság*” című regényét filmesítik meg, s a romantikus filmjáték nagy része nem műteremben, hanem a bihari hegyekben kerül felvevőgép elé. Ez lesz az első magyar film, ahol a „külsők” fontosabbak, mint a műtermi beállítások s a táj szépsége, a természet megejtő varázsa legalább ugyanolyan hatásos motívumot jelent, mint a forgatókönyv ötletes fordulatai.

Az erdőipar siklója Feketeerdőn (1935)

Ebben a filmben lép először a közönség elé hosszú szünet után Szeleczy Zita. Egy évvel ezelőtt készült el az utolsó magyar filmje, s ugyanannyi idő óta színpadon sem látta a közönség. A filmre való visszatérésre keresve sem találhatott volna jobb alkalmat, az új magyar film nemcsak remek szerepet jelent számára, hanem a keret is nagyvonalú és meglepő.

A kanyargó Bisztra völgyében dolgozik a negyven tagú film-expedíció Nádasdy Kálmán rendező és Szalontai-Kiss Miklós producer vezetése mellett. A műtermi levegőhöz szokott újságíró

csupa meglepő impresszióval találkozik munka közben. Már a kezdet is szokatlan, a felvételek színhelye közel 50 kilométerre van a legközelebbi vasútállomáshoz. Országút csak a félútig van, azután primitív erdei kisvasúton, csilléken s végül égbenyúló drótkötélpályán lehet csak bejutni az erdő mélyébe, illetve arra a hegycsúcsra, ahol a felvételek egy része folyik.

A filmstáb először megpróbálta derűsebbik oldaláról nézni ezt a kis kirándulást. A tömérdék kényelmetlenség és még több mérgelődés után végül is úgy megdühödtek, hogy harmadik nap a szerzőt ruhástól beledobták a sziklás Bisztra-patakba. Matolcsy Andor ötlete volt ugyanis, hogy ezen a több mint vadregényes tájon forgassák le a film nagy részét.

A fáradság azonban megérte. Amikor a hazaküldött filmanyagot előhívás után megtekintette a filmgyár néhány vezető tagja, egymás után kétszer pergették le újólág, olyan pompásan

sikerültek a felvételek. A regényes magyar filmet természetesen egész sereg izgalmas jelenet tarkítja.

Az egyik beállításnál majdnem szerencsétlenség is történt. Hétszáz méteres magas hegycsúcsról a forgatókönyv szerint egy elszabadult csillében a völgy felé robog Szelezcky Zita és partnere, Hajmássy Miklós. A meredek pályán kísérteties gyorsasággal robogott le a csille, s a jelenet kitűnően sikerült. Amint a felvevőgépen túl futott a kocsi, Hajmássy Miklós-nak le kellett volna fékezni a csillét, a fék azonban sehogy sem működött. A kocsi szinte gyorsvonati sebességgel szágul-

Szelezcky Zita színésznő
(1915–1999)

dott a pár száz méterrel lejjebb álló mozdony felé s ha összeütköznek, akkor a csille menthetetlenül lezuhan a mélyen folyó sziklás Bisztra-patakba. Rémülten nézte a filmes társaság a rohanó kocsit a két sztárral, s Hajmássy betű szerint, az utolsó méteren tudta csak a kocsit leállítani. A szándékosan meg nem rendezhető jelenetet természetesen végig leforgatta Hegyi Barnabás, a Filmiroda operatőrije.

A Fekete-erdői üvegyár igazgatója, Gurmay Mihály gondoskodik különben a filmstáb elhelyezéséről, ő bocsátotta rendelkezésre a filmeseknek az erdei kisvasutat s a hegyi pályát, amelyen ezekben a napokban szinte kizárólag a filmesek közlekednek. Napsugaras jelenetei vannak a filmben Hídvéghy Valériának, néhány napig szerepelt a külsőkben Sennyei Vera, továbbá Pataky Jenő, Zsilley Margit és Kamarás Gyula. Szeleczy Zitának van természetesen a legtöbb dolga, csaknem minden beállításban benne van, s kora hajnaltól késő estig felvevőgép előtt áll. Az új magyar film műtermi felvételeire a jövő hónapban kerül sor, úgyhogy ősz derekán már a közönség elé is kerülhet a „Gyávaság”. Megérdemli a közönség előlegezett érdeklődését. *(Esti Újság)*

A Gyávaság c. film plakátja (1942)

1942 – Halál a szénbányában

A feketeerdői üvegyár szénbányájában halálos munkásszerecsétlenség történt. A bánya bejárata hat méter szélességben beomlott és a közelben dolgozó öt bányász életveszedelembe került. Négynek közülük sikerült még idejekorán kiszabadulniuk. Az ötödiket, a 21 éves Kalamár Imrét azonban a lehulló törmel-

lék maga alá temette. Holttestét másnap délután sikerült kiszabadítani, mert újabb beomlás veszélyétől tartottak. A vizsgálat folyik. *(Népszava)*

1948 – Dánielisz Endre

A vakációkban mint teológiai hallgató szolgáltam Élesden, mert ugye akkor a szüleim ott laktak. Egy László nevű kisfiút meg is kereszteltem. Onnan egy hónapra kiküldtek Feketeerdőre, ahol már évek óta nem volt konfirmáció, mert nem volt lelkészük, hisz kevés volt a református. Többen voltak a katolikusok, mert a feketeerdői üveggyárban az üvegfúvók egy része szlovák volt. Összegyűjtöttünk a 12 évestől a 18 évesig minden református gyereket, tartottam nekik felkészítő órákat és le is konfirmáltattam őket. Hála Istennek, össze nem adtam senkit, úgyhogy nincs, aki szidjon, hogy „rossz házasságot csinált”. (részlet az író önéletrajzából)

1965 – A legrégebb román üveggyár

A hazai üvegipar kezdetei az idők homályába vesznek. A régészeti kutatások azt mutatják, hogy az első üvegolvasztó kemencét valószínűleg a rómaiak építették. A Krisána tartományi Feketeerdő mellett is rábukkantak a nyomaira ennek a régi iparágnak, amely az utóbbi években páratlan fejlődésnek indult Romániában. Okiratok tanúsága szerint az említett helység mellett 1770-ben üvegfúvó műhely, 1790-ben pedig üveggyár volt. 1840-től kezdve Feketeerdőn már fejlettebb vállalat működött. Ez ma is fennáll, de azóta teljesen újjáépítették és modernizálták. A gyár munkásai közül sokan, bár hozzáértéssel kezelik a korszerű berendezéseket, ismerik a régi üveggyártási eljárásokat is, amelyek évszázadokon át apáról fiúra szálltak és a családok féltve őrzött titkai voltak. A feketeerdői üvegaru már rég külföldön is ismeretes és nagy keresletnek örvend számos európai és amerikai országban. *(Vörös Zászló, Marosvásárhely)*

Gróf Zichy Jenő és magaslaki vadászkastélya

A magaslaki Zichy vadászkastély légvonalban csupán 5 km-re van Feketeerdőtől (turistaösvény is vezet oda), míg Élesdtől jóval távolabb, 15 km-re van. Autóval pedig 3 km-rel van közelebb a kastély Feketeerdőhöz, mint Élesdhez. A turistáknak tehát érdemes mindkét úticélt meglátogatni...

Gróf Zichy Jenő (1837, Sárszentmihály – 1906, Merano) a valaha Élesden és környékén tevékenykedő legnevezetesebb magyar személyiség. Miután örököse lett a lugasi uradalomnak (1860), aktívan bekapcsolódik a környék gazdasági és társadalmi életébe, valamint 1865-től három cikluson át az élesdi választókerület képviselője a magyar országgyűlésben. Elsősorban a magyar ipar fejlődésének előmozdítójaként ismert, de jelentős tevékenységet fejtett ki a magyarság eredetének kutatásában is.

Gróf Zichy Jenő tanulmányait Székesfehérváron és az akkori Németországban végezte, az 1870-es években jogi diplomát szerzett. 1860-tól Fejér vármegye fő szolgabírája, 1861-ben, majd 1865-től országgyűlési képviselő: 1870-ig Deák-párt, majd pártonkívüli a Szabadelvű Párt, végül a Függetlenségi és 48-as Párt képviselőjében. Főrendiházi tagként jelentős munkásságot fejtett ki a magyar mezőgazdaság és ipar fejlesztése érdekében. Erőfeszítései nyomán indult meg az ország 86 városában az alsófokú iparoktatás. 1866-ban egy nyugat-európai tanulmányút során Angliában a vízepítészetet, Hollandiában pedig az öntözési és lecsapolási munkálatokat tanulmányozta, s hazatérve az Alföld csatornázásának megvalósításáért küzdött. 1881–1906-ig az

Gróf Zichy Jenő 1884-ben

Országos Iparegyesület elnöki tisztét töltötte be. Nevéhez fűződött az 1879. évi székesfehérvári országos kiállítás megszervezése.

Élete céljául tűzte ki a magyarok eredetének, őshazájának felkutatását. Saját költségén három tudományos expedíciót szervezett és vezetett Oroszországba, Ázsiába, a Kaukázusba a magyarság eredetének felkutatására. Útjaira neves tudósok kísérték el. Az első úton a Kaszpi-tenger nyugati partján észak felé haladva Moszkván, Szentpéterváron, Varsón és Krakkón keresztül értek haza. A második út során Buharáig és Szamarkandig jutott, majd az 1897-98-as harmadik úton a Góbi-sivatagon átkelve egészen Pekingig utazott. Útjairól könyvekben számolt be. Az utazásai során összegyűjtött anyagból 1901-ben Budapesten magánmúzeumot létesített, gyűjteményét a fővárosra hagyta. 1899-től a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt.

Élesdre kerülése után hozzálátott birtoka korszerűsítéséhez. A lugasi hegyen 20 hektáros szőlőültetvényt létesített, és megépítette a hozzá tartozó pincét is. Több ezer hektáros erdeibe felkészült, diplomás erdészeket fogadott. Felfrissítette a vadállományt, ennek egyik legfontosabb részeként Nagykároly környékéről 12 szarvasból álló állományt hozatott. A mai magaslaki kastély környékén élő 12 szlovák családot (akik az üveggyártáshoz szükséges hamuzsír előállításával foglalkoztak) áttelepíti Alsó-Lugastól északra, és megalakít egy új települést, Glimét. Az itt élőket ezután állattartással bízta meg. Magaslak környékére 300 hektáron, az addigi kopár területen gyorsan növvő és igénytelen amerikai Douglas fenyőt telepített.

Gróf Zichy Jenő legjelentősebb és legmaradandóbb műve Élesd környékén a magaslaki vadászkastély, amely immár több mint 120 éve áll a Réz-hegység 700 méteres magaslátán. Ez Bihar megye legmagasabban épült, egyik legnagyobb és legszebb vadászkastélya. Az 1891-93 között épült kastély helyén korábban két épület is állt: egy kisebb erdészház 1846-1887 között, és egy nagyobb vadászház 1887-1890 között. Ez utóbbi 1890-ben éppen húsvéthétfőn égett le. A magaslaki kastély terveit maga gróf Zichy Jenő készítette, az építkezést pedig Alföldi Flatt Károly

uradalmi tiszttartó vezette. Az építkezés kivitelezői Fleck élesdi kőművesmester és Fodor nagyváradí ácsmester voltak, akik a munkával másfél év alatt, 1891 novemberére készültek el.

A magaslaki Zichy-kastély főhomlokzata

A 20. század elején a kastély falán elhelyezett márványtáblán ez a felirat volt olvasható:

MAGASSLAK

Pojána Flora

Ez a vadászkastély épült a mi Kegyelmes Urunk Zichy és vásonkői Zichy Jenő Gróf Ő Nagyméltósága óhajításából az úrnak 1891-ik esztendejében a légeett vadászlak helyén. Ezen emléktáblát mély hálából emeltem Alföldi Flatt Károly urad. tiszttartó

Amikor a grófot barátai a kastély elnevezéséről kérdezték, ő ezt válaszolta: „Őseink kijöveteléről tett tanulmányaimban egy régi vár romjait leltem, mely a hunok korszakában Magaslaknak nevezetett és mely néven a Kaukázus lakói ma is ösmerik! Általam a Pojánán emelt e vadászkastélyt őseink emlékére Magaslaknak neveztem el!”

Egy korabeli leírásnak köszönhetően a kastélyról részletes információkkal rendelkezünk. A magaslaki vadászkastély egy szilárd építőanyagból épített nagyméretű, emeletes épület, melynek négy tornya van (a legmagasabb 42 m). Lakható felülete közel 2000 m². A grófi család lakosztályán kívül számos vendégszoba is volt benne, emellett jutott hely az erdészeknek és a cselédeknek is. A kastély földszintjén kapott helyet a régi fegyverekkel és vadásztrófeákkal díszített átrium (fegyverterem), melyben egy nagy márvány kandalló állt. Jobbra és balra nyíltak az erdészek szobái, a konyhák, az éléskamrák, az erdészek ebédlője és a személyzet helyiségei. Az átrium egyik ajtaja egy folyosóra nyílt, melyből egy nagy lépcső vezetett fel az emeletre, ahol a vendégszobák és az étterem kapott helyet. A háziúr elkülönített lakrésze a kastély északi végében volt és a következőkből állt: szalon, ebédlő, hálószoba, egy több ezer kötetből álló könyvtár, és egy fegyverterem, ahol egy elkülönített ablakfülkében állt a gróf íróasztala.

A magaslaki Zichy-kastély magyar szalonja

A kétszintes, szecessziós stílusban épült kastély bútorzata az akkori Magyarországon készült, ugyanakkor gazdagon és ízlésesen volt faragványokkal díszítve. Ezzel Zichy Jenő feltehetően a magyar iparügyet és az iparoktatást is támogatni szerette volna. Idézet Szojka Emese a *Néprajzi értesítő*-ben (1998) megjelent írásából:

„A magaslaki kastély népies berendezésével Zichy feltehetően nemcsak az időszerűségnek, a divatnak hódolt, hanem egész közéleti tevékenységét, a magyar iparügyet, a háziipart, az iparoktatást támogató magatartásának is hangsúlyt akart adni. A Széchenyi István korában gyökerező eszme: külföldi áru helyett a hazai ipar támogatása termékeinek megvételeivel – e kastélyban különösen érvényesült. A szűkebb környezet, Zichy birtokának vidéke, Bihar háziipara is képviseltette magát cserépedényeivel. A fálburkolat fülkéiben a megyében, Réven készült mázatlan kanták, korsók, és más fazekasáruk kaptak kitüntetett elhelyezést. Tűzálló agyagot Réven és Vársonkolyoson bányásztak, melyet régen szekéren, később pedig vasúton szállítottak távolabbi vidékekre. A jó minőségű agyag egy részét Réven dolgozták fel, ahol »... az agyagipar háziipart képez, mely egyszerű mázatlan fazekas áruk előállítására szorítkozik, és Bihar megyében kerül eladásra – ún. vászonedények.« (Borovszky). Azzal, hogy Zichy ezeket az igen egyszerű készítésű, a környék paraszt-sága által főzésre, tárolásra használt kerámiákat saját környezetében díszedényekként helyezte el, ízlésének átlagon felüli rugalmasságát, és saját, egyéni értékítéletre való képességét bizonyította, amely ilyenformán nem minden részletében követte a divat diktálta formákat. Ebben a korszakban ugyanis még szokatlannak számított a fálusi, népi tárgyak közül az egyszerű, mindennapos használati darabok gyűjtése, eredeti rendeltetésüktől eltérő, lakásdíszként való felhasználása, különösen az arisztokrácia körében.»

Hát ilyen széles látókörű ember volt gróf Zichy Jenő, aki szívügyének tekintette a magyar ipar fejlődését. Saját pénzén ő szervezte az első ipari kiállításokat Magyarországon. Sok embernek teremtett munkahelyet. Amikor 1906-ban megbetegedett, jó szomszédja az élesdi gróf Bethlen Aladár vitte szanatóriumi kezelésre és végig mellette volt.

Az eddig leírtak ismeretében förtelmes és felháborító, hogy mit írt ekkor, megbetegedésének hírére a *Népszava*: „...az agyalágyult főúr egy porcikát sem használt sem a kultúrájának, sem a népnek ... akit még ha ezelőtt húsz évvel csuktak volna szanatóriumba, akkor se lett volna vesztség az országra...” Erre mondják, hogy a papír mindent elbír... Gróf Zichy Jenő halála után fia, gróf Zichy Rafael (1877–1944) több mint 8 éven át – Trianon után is – megpróbálta megőrizni a családi örökséget a nehéz körülmények ellenére. Végül 1928-ban a kastélyt és a hatalmas erdőbirtokot is eladta a La Roche & Darvas nagyváradi faipari vállalatnak, amely az 1948-as államosításig használta az építményt.

Gróf Zichy Jenőnek Feketeerdőn is volt vadászkastélya, melyet báró Liebieg Johann, az akkori üveghuta tulajdonosa építtetett 1860 körül. Tőle vásárolta meg a gróf, így a köztudatban a feketeerdői Zichy-vadászkastély néven állandósult. Sajnos a kastély 1928-ban leégett.

Kártyaparti: gróf Zichy Jenő és Kerekes Elek ésldi ügyvéd a magaslaki kastély teraszán

Végül egy helytörténeti és egy irodalomtörténeti érdekesség: Sass Kálmán (1904–1958) református mártír lelkész tegdi szolgálati évei alatt helytörténeti kutatásokat is végzett. Ezek során rábukkant a Zichy család magaslaki kastélyában a padláson őrzött levéltárára, köztük fontos dokumentumokkal a Világos utáni politikai perekkel és üldözésekkel kapcsolatban. Sajnos ez az iratanyag Sass Kálmán 1957-es letartóztatásakor a Securitate kezébe került, majd nyoma veszett.

A Zichy család irodalomtörténeti szempontból is érdekes. A XIX. században a Zichyknél a fiúgyermek majdnem mindig az Ödön vagy a Jenő keresztnévet kapta. Jelen cikkben bemu-

tatott Zichy Ödön és Zichy Jenő grófok nagybátyját szintén Zichy Ödönnek hívták. Őt 1848-ban Görgey – sokak szerint ártatlanul – kivégeztette. Ez az esemény, valamint az Ödön és a Jenő keresztnevek német nyelvre való fordítása körüli bonyodalmak ihlették Jókai Mórt *A kőszívű ember fiai* című regényében Baradlay Jenő (testvére, Baradlay Ödön helyett) önként vállalt mártírhálálának megírására.

Gróf Zichy Jenő 1906. december 26-án Meránban (ma Merano), egy szanatóriumban halt meg. Fájó, hogy emlékét ma már csak a magaslakai kastély s talán még ideig-óráig az alsólugasi Zichy-kúria őrzi. Zichy Jenő sírja Budapesten van, a Kerepesi temetőben a nemzet nagyjai között.

kocsordi Nagy Béla:

Gyászmese egy üveggyárért

Ékszere volt a vidéknek és fogalom a szakmában,
S termékei költemények, s kelendőek több országban.
Hullámvölgyek is akadtak, volt, hogy majdnem porig égett,
S aztán megint újjáépült.... hamvaiból újraéledt...!

Harminc híján majd kétszáz év választ el a kezdetektől
Valamelyik tót atyafi... leshette el a csehektől...
titkát annak: miként lehet az... üvegből jól megélni, ...
ha adva van minden mi kell, s akár hazát is cserélni...(!)

Kicsit ködbe vész a kezdet!... legkomolyabb mecénása,
Egy cseh báró... Liberecből, kinek pénze, s a tudása, ...
futtatja fel modern gyárrá, épít utat, s több száz embert ...
foglalkoztat, s telepít le, s ezzel végül mindenki nyert!

Nyert a báró... lojalitást (!), s háláját az embereknek,
Négy náció fia-lánya szegődött el... telespesnek!
S épít otthont a gyár mellett, s alkotnak új közösséget,
Utódaik... keveredve... ama helyen ma is élnek!

Halálával a bárónak... bizony változtak a dolgok!
Túlادott a család rajta... s másak lettek a szempontok...
„Vándorolt” a tulajdonjog... igazgatók jöttek-mentek...
S egyik-másik keze alatt... volt, hogy gyárak...
tönkrementek...(!)

Ez történt a fentivel is... mely túlأlt két... világégést,...
Moszkva-barát eszme-rendszert, túlkapást, sok hibás lépést...
és csak termelt a piacnak, megélhetést biztosítva,
míg nem jött a „Rendszerváltás”, s meg lett pecsételve sorsa!

Valameddig még „vegetált”, ám de azt a vak is látta, ...
merre mennek el a dolgok, s kik vetnek szemet a gyárra...(!?)
S mint csapolják meg... piacát mint... pióca a csík vérét...
S előbb-utóbb mint meggy csődbe... és éli meg önnön végét...

Nemrég jártam arrafelé, s szinte sírt bennem a lélek (!)
‘Sz volt alkalmam visszanézni a múltjából néhány képet!
Arra nincs szó... mi volt, s... mi van... ott az erdő karéjában:
Mára már csak egy... legenda... egyik-másik krónikában!

KÉPMELLÉKLET

RÉGI KÉPESLAPOK

A feketeerdői üveggyár 1900 körül

A gyár (1909)

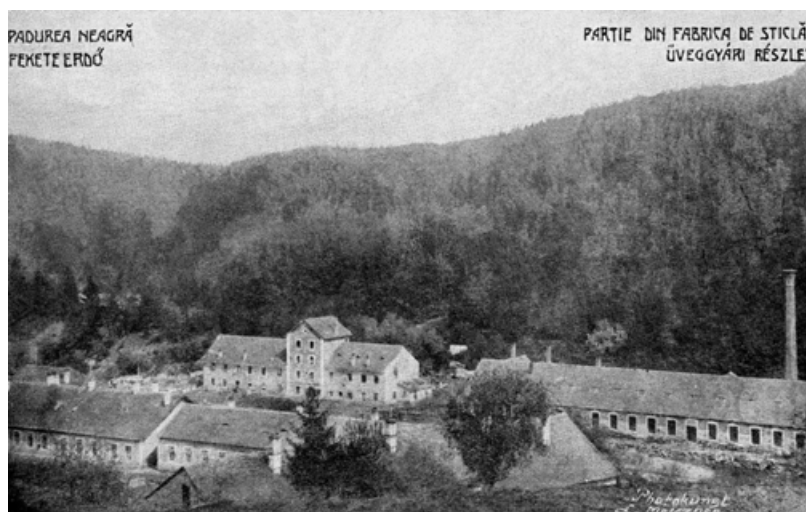
A feketeerdői üveggyár – részletek (1910)

A feketeerdői üveggyár (1910)

A feketeterdői üveggyár (1917)

A feketeterdői üveggyár – részlet (1926)

A feketeerdői üveggyár (1926)

EGYKORI GYÁRÉPÜLETEK

(a fotókat Létai Tibor készítette 2005-ben)

A huta, az irodák és a lakatasműhely elhagyott épületei

A gyár üres irodahelyiségei

A csiszolda és festőde bejárata

A csiszolda elhagyott épülete

A csiszolda üres épülete

A lámpaernyő-festőde romos épülete

AZ ÜVEGGYÁR TERMÉKEIBŐL

Kancsó – 1842-ben készült,
muzeális értéket képvisel

A feketeerdői üvegyár termékei
1888-ban

A Bukaresti Opera és Balett Színház
100 karú aranyozott kristályból
készült főcsillára (1954)

Dísz tárgy az 1930-as évekből

A feketeerdői üvegyár termékei 1975 körül

A feketeerdői üveggyár termékei
1975-85 között

A feketeerdői üveggyár termékei
1980-90 között

Csillár, 1980 körül

Egyéb termékek, 1980 körül

RÉGI TERMÉKHIRDETÉSEK

LIEBIG JÁN. ES TÁRSA
 rövid idő óta egészen átalakított és legújabb a legújabb mind szerzett szerzett
 és az kir. szabadalm.

üvegárugyára

Fekete erdőben Élesd mellett

MAGYARORSZÁGBAN.

bármelyik csomag gyártmányát, egy tálkát, mint szinte hamarú és könnyű
 üveget, minden helyen ártatlan, nagyra és kisebb, a t. ez kisvárosok
 általán, a gyár minden helyen megrendelést, legújabb a legújabb van
 (100) kitalált a kiváló gyártmányból mintákat fog beküldeni. 1-2

Budapesti Hírlap, 1859

FISCHER és HUNWALD

VENDEGLŐSÖK SZÁMÁRA
 mindenestül

LITER MERTÉKŰ ÜVEGEK,
 valamint

CZUKRASZÓK és HÁZTARTÁS K
 számára

befőttes gyümölcsnek való üvegeket
 minden nagyságban, egyenként a legújabb

Lantorna-Papirost
 a legújabb gyári ár mellett ajánlja

a feketeerdői üveggyár erdélyi
 fiórkárára

FISCHER és HUNWALD.

KOLOZSVÁRTT.

Bolmagyar-utca, Dr. Mezei-ház.

Üveg- és Porcelán-Faktár.

Magyar Polgár, 1875

A FEKETEERDŐI ÜVEGGYÁR-

sak van szerződés a n. é. kőbányászat és a bors, hogy
 rákötés mindenestül legújabb üveg- és porcelán gyártást
 egy mint egy időben ártatlan, jónak.

virágartók, cukorszelenyek, dohánykészletek

és egyéb újítások legújabbestül cikke a legújabbestül ártatlan
 találatok.

Továbbá bármelyik a n. é. kőbányászat és a bors, hogy
 rákötés mindenestül legújabb üveg- és porcelán gyártást
 egy mint egy időben ártatlan, jónak.

Első kolozsvári üveg-műmetsző műhelyemre

felhívni, ha mindenestül üveg-műmetszőket, mint:
 egyes betűket, virágbetűket monogram-
 mokat, cimereket

a legújabbestül ártatlan kőbányászat, egy pár óra alatt kőbányászat
 Vidék megrendelés legújabbestül kőbányászat

HUNWALD LIPÓT,
 a feketeerdői üveggyár erdélyi fiórkárára, kőbányászat a n. é.

(3-10)

Magyar Polgár, 1879

Végladás

bámulatos olcsó áron.

Mintán a feketeerdői üveggyár után csupán finom met-
 azott üveget készítené, elhatározá addigi készletén — mely mint-
 egy **3—4000 schook üres üvegből áll,** minőség szerint
 1 frt, 1 frt 10 kr, 1 frt 20 kr. újpénzben schockja — egészen
 tuladni.

2^a, 3 és 4 újkron egy szép fehér ivópohár, 3, 4, 5 és 6
 újkron egy szép fehér boros vagy vizes palack vehető.

Videki üvegkereskedők, gyógyszerészek, kereskedők, bor-,
 és pálinka-árusok számára nagy mennyiség van készletben, kiknek
 nagyobb vásárlásoknál bizonyos ázáralék engedtetik.

Az eladás csak készpénzért történik.

Büvében értesülhetik gyárügyünk Rössler Jánosnál,
 vagy az árúhelyen, a városi serház udvarán — sas-utczá-
 ban 8—18-ik szám alatt, mely e hó 6-dikától fogva reggeli 7
 órától esti 7 óráig nyitva leendő.

Ugyanott tiszta üvegtáblák is kaphatók 1 frt 60, 1 frt
 40 és 1 frt 20 kron újpénzben schockját.

Nagyvárad, sept. 5-kén 1859

A feketeerdői üveggyár ügynöke
RÖSSLER JÁNOS.

Pesti Hírlap, 1859

Tudósítás.

Feketeerdő, 1870. nov. havában.

Van szerencsém tudatni, hogy Er-
 délyre nézve Kolozsvárt

főüveg-raktárt

állítottam s annak vezetésével

Tauffer Ferencz ur

ottan, általánosan ismert cégét biz-
 tam meg.

Mintán ez által áruimmal t. cz. meg-
 bizóimhoz tetemesen közelebb jöttem
 s ennek folytán az üvegáruk beszerze-
 tése rendkívül meg van könnyítve.
 Biztelel kérem, hogy üzletviszonyait
 a foraktárral ép oly barátságosan fol-
 yatni sziveskedjék, amint azt eddigelé
 gyáram iránt tanúsítani látszott.

Tejes tisztelettel

Rauchlechner János Tivadar.

(4) 2-3

Magyar Polgár, 1870

Figyelemre méltó!
A FEKETEERDŐI ÜVEGGYÁR
 erdélyi főraktára Kolozsvárrt

HUNWALD LIPÓTNÁL

tart folytonosan NAGY RAKTÁRT mindenféle külföldi
 fuvott, úgy a legfinomabb, külföldi gyárakkal verseny-
 képes kristály-metszett üvegekből, sör- és borivó
 garnitúrákból;

gyógyszertári újabb mintájú
ÜVEGEKBŐL.
 ajánlja továbbá

KÜL- és BELFÖLDI KÖZÖNSÉGÉS,
 valamint beljait

Solin-tábláit,
 hazai és csehországi porcellán- és kőedényt,
BÉCSI LÁMPA nagyraktárát,
 TÚKBŐKET arany- és díszes fákereiben,
ELSŐ KOLÓZSVÁRI

ÜVEGMETSZŐ MŰHELY.
 Általános üvegesítési munkák vállalatnak vidéken és helyt.
HUNWALD LIPÓT, belmagyar-utca 4. sz.

436. 3-10

Ellenzék, 1883

Uj találmány.

A FEKETEERDŐI ÜVEGGYÁR
 egy általa kitalált és szabadalmat nyert

befőttes üveget

hozott forgalomba,
 a mely t. ez. ház
 aszsonyok és
 cukrászoknak b.
 figyelmébe legjob-
 ban ajánlható.

Ezen vékony, üveg fedélvel ellátott befőttes üvegnél a
 fűrészes lantorakával való lekités egészen elcsúsz, a gyémántos
 benne állandó, és a mellett az ára elég kedvező. (Használati
 utasítás későbbi kiadásoknál.) (12-15)

A közönséges befőttes üvegek
 az idén szintén javított minőségben egészen sima lendéssel
 készíttetnek.

KAPHATÓ KOLÓZSVÁRTT
HUNWALD LIPÓT-nál
 a feketeerdő üvegyár főraktárában.

Ellenzék, 1886

DEUTSCH K. I. * NAGYVÁRAD

Sürgöncím: DEUTSCH ÜVEG.

Az üveg- és porcellán-szakmába vágó minden cikkből nagy válasz-
 ték és dús készlet. Minden cikkből szortírozott, kombinált waggon-
 küldemények franco az ország bármely részébe.

A feketeerdői üvegyár központi irodája.

Készít: fuvott, csiszolt, préselt, festet (haidai) árút, világítási cikket,
 serviceket mindenféle kivitelben. Az elesdi vasuti raktárban wagon-
 kiegészítés más cikkekből is (táblaüveg, porcellán, kőedény stb.)

Magyar Üveg- és Agyagújság, 1911

MUNKAHELYI DOKUMENTUMOK

Feketeerdői Üreggyár R. T. Feketeerdő – Bihárvérmegeye.

M. nyilv. iari. sz. 175/1944

Munkás igazolvány

Hilmer László

alkalmazottunk

a munkaidőn belül az irodalep területén és az üzemi helyiségekben tartózkodásra jogosult

Feketeerdő, 1947. évi január hó 25. nap.

Feketeerdői Üreggyár R. T.

Ezen igazolvány máskor is nem működik.

számvetőiroda sz. n.

1. Ezen munkás igazolványt minden alkalmazott köteles jól megőrizni és munkaidő alatt is magánál tartani.
2. Munkaidőn kívül az üzemi helyiségekben való tartózkodásra ezen igazolvány nem jogosít.
3. Az irodalep szolgáltatából való végleges eltávolása köteles előhíratja esetén ezen igazolványt tulajdonosa köteles visszavonagáltatni, illetve munkavégzésétől átadni, aki azt a munkavégzéstörténet őrzőjén hálaléktalezu beszoagáltatja köteles.
4. Aki végleges eltávolása esetén ezen igazolványt nem vonagáltatja vissza, kötelességét cselekmény követel és a mint az irodalep jogszabályai befoztali számékozo, katonai illetve polgári bíróság elő állitajjuk.

Feketeerdői Üreggyár R. T.

Kéltő nyomda, Kossuth-csú 3.

Munkásigazolvány, 1-2. oldal
(1941)

1891
1892

1893

1894

1895

1896

1897

1898

1899

1900

1901

1902

1903

1904

1905

1906

1907

1908

1909

1910

1911

1912

1913

1914

1915

1916

1917

1918

1919

1920

1921

1922

1923

1924

1925

1926

1927

1928

1929

1930

1931

1932

1933

1934

1935

1936

1937

1938

1939

1940

1941

1942

1943

1944

1945

1946

1947

1948

1949

1950

1951

1952

1953

1954

1955

1956

1957

1958

1959

1960

1961

1962

1963

1964

1965

1966

1967

1968

1969

1970

1971

1972

1973

1974

1975

1976

1977

1978

1979

1980

1981

1982

1983

1984

1985

1986

1987

1988

1989

1990

1991

1992

1993

1994

1995

1996

1997

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2005

2006

2007

2008

2009

2010

2011

2012

2013

2014

2015

2016

2017

2018

2019

2020

2021

2022

2023

2024

2025

2026

2027

2028

2029

2030

2031

2032

2033

2034

2035

2036

2037

2038

2039

2040

2041

2042

2043

2044

2045

2046

2047

2048

2049

2050

2051

2052

2053

2054

2055

2056

2057

2058

2059

2060

2061

2062

2063

2064

2065

2066

2067

2068

2069

2070

2071

2072

2073

2074

2075

2076

2077

2078

2079

2080

2081

2082

2083

2084

2085

2086

2087

2088

2089

2090

2091

2092

2093

2094

2095

2096

2097

2098

2099

2100

2101

2102

2103

2104

2105

2106

2107

2108

2109

2110

2111

2112

2113

2114

2115

2116

2117

2118

2119

2120

2121

2122

2123

2124

2125

2126

2127

2128

2129

2130

2131

2132

2133

2134

2135

2136

2137

2138

2139

2140

2141

2142

2143

2144

2145

2146

2147

2148

2149

2150

2151

2152

2153

2154

2155

2156

2157

2158

2159

2160

2161

2162

2163

2164

2165

2166

2167

2168

2169

2170

2171

2172

2173

2174

2175

2176

2177

2178

2179

2180

2181

2182

2183

2184

2185

2186

2187

2188

2189

2190

2191

2192

2193

2194

2195

2196

2197

2198

2199

2200

2201

2202

2203

2204

2205

2206

2207

2208

2209

2210

2211

2212

2213

2214

2215

2216

2217

2218

2219

2220

2221

2222

2223

2224

2225

2226

2227

2228

2229

2230

2231

2232

2233

2234

2235

2236

2237

2238

2239

2240

2241

2242

2243

2244

2245

2246

2247

2248

2249

2250

2251

2252

2253

2254

2255

2256

2257

2258

2259

2260

2261

2262

2263

2264

2265

2266

2267

2268

2269

2270

2271

2272

2273

2274

2275

2276

2277

2278

2279

2280

2281

2282

2283

2284

2285

2286

2287

2288

2289

2290

2291

2292

2293

2294

2295

2296

2297

2298

2299

2300

2301

2302

2303

2304

2305

2306

2307

2308

2309

2310

2311

2312

2313

2314

2315

2316

2317

2318

2319

2320

2321

2322

2323

2324

2325

2326

2327

2328

2329

2330

2331

2332

2333

2334

2335

2336

2337

2338

2339

2340

2341

2342

2343

2344

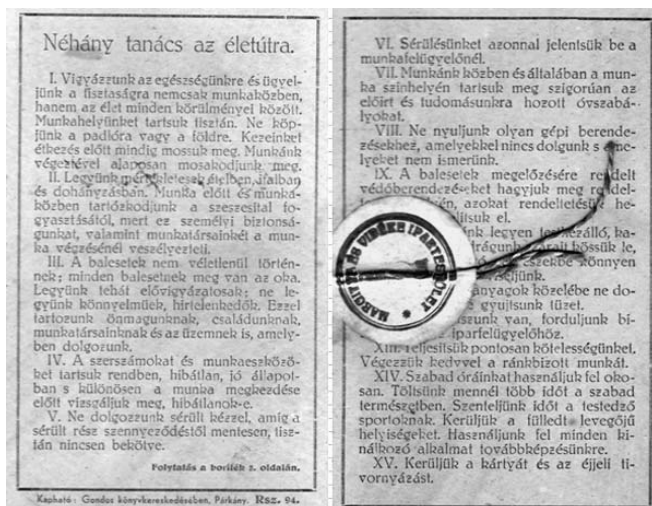
2345

23

Hatósági erkölcsi bizonyítvány
(1942)

KÖZÉPES		A személyi lap	
1	Adatszámja:	527.24.0078	
2	Születési hely, időpont, családi és utónév:	C. Nagy Erzsébet	
3	Születésének ideje:	1924.	
4	Születésének helye:	KÖZÉPES	
5	Valóságos születési időpontja és helye:	A hivatalos születési időpontja és helye azonos a fentiekkel.	
6	Foglalkozása (állás, iskolai tanulmányok):	Nagy Erzsébet	
7	Szokásjogi állása (házassági, házasság nélküli együttélési, válási, eljegyzési, eljegyzési, eljegyzési):	Nagy Erzsébet	

Polgári személyi lap, 1-2. oldal (1943)

Munkakönyv 3. - tanácsok az élethez (1943)

Munkavállalói igazolvány,
1-2. oldal (1944)

Légoltalmi parancsnoki bizonyítvány
(1944)

254597

MINISTERUL MUNCII, SANATĂȚII
ȘI OCROTIRII SOCIALE

DIRECȚIA GENERALĂ A MUNCII

Scutitor pomorobu,

denotat în comuna Medias
în Medias, nr. 43, județul Medias

liberare

CARTE DE LUCRĂTOR

Nr. 6

Pentru atestarea de liberare, liberat
de Ștefan Ștefănescu
născut în anul 24.12.1896, la Medias, comuna Medias, județul Medias, pe
baza documentelor prezentate și a procedurii prevăzute în
art. 8 din 1946 al comisiunii de califi-
care profesională din județul Medias
județul Medias în conformitate cu
Legea pentru pregătirea profesională și exercitarea meseriei.

Atest. în Medias data 24.12.
la Medias nr. 446

CAMERA DE MUNCĂ Ștefan Ștefănescu

PREȘEDINTE, Ștefan Ștefănescu
SECRETAR, Ștefan Ștefănescu

<h1 style="margin: 0;">ROMANIA</h1>	
	CRISTAFIM
Societatea Comercială _____	_____
Sediu: _____	PODUREA NEAGRA - JUDEȚUL BIHOR
Capitalul social: 1997375000 _____ lei din care, 1198425500 _____ lei	privatizabil pe cupoane și carne
Număr total de acțiuni: 79895 _____ din care, 47937 _____ aferente	capitalului privatizabil pe cupoane și carne
Cod fiscal: 85996 _____	Nr. Reg. Comerț: J/333/1991

CERTIFICAT DE ACȚIONAR

Nr. 2411445 _____	data eliberării: 24.07.1996 _____
Se atestă calitatea de ACȚIONAR a POP I. LUDOVIC _____	

(semnătură, pecete, prezentați)

D-lui (D-nei) _____	30.03.1931, SAT SATU NEAGRA/ASAP/BR _____	
Data și locul nașterii _____		
Această în calitate de serie 91 nr. 000099 _____ CNP: 12103000500611 _____		
Domiciliul: _____	LUC. PODUREA NEAGRA/ALESD. JUDEȚ BIHOR _____	

care este înscris în Registrul acționarilor la poziția nr. 741 _____ /P, fiind deținătorul unui număr de 40 _____ acțiuni cu numerele de ordine de la 29334 _____ la 29373 _____

în valoare nominală de 250000 _____ lei fiecare, cu un indice de alocație de 1 _____ în valoare totală de 1000000 _____ lei.

Acțiunile sa pot dobândi în urma sloceșii prin schimbarea unui număr de 1 _____ cupoane nominative de privatizare, a unui număr de 1 _____ carne cu certificate de proprietate și a unui număr de 0 _____ certificate de proprietate.

Semnătură administrativă _____ (semnătură societății comerciale)

MUNKAHELYI KÉPEK

A lakatasműhely dolgozói: jobb oldalon Prosszer Zoltán, Gordan Gavril, Hübner Rudolf (1960 körül)

Gecse Antal és Costea Florian
elakadt a nagy hóban az IMS 57-tel
(1961)

Kőműves brigád: Kulcsár József,
Sánta Ferenc, Dombi Ferenc (1965)

Csiszolók (kuglerek), a felismert személyek balról jobbra: Medvés Barnabás csoportvezető, Maghiar Aurel, Sziogyártó János, Kálnoki György (takarásban), Vigh Júlia, Kohán Béla, Magdas Ioan, Mutnyan Hilda (1961)

Hartauer Antal üvegfestő

Nemes István üvegfűvő (1965)

Hartauer Ferenc üvegfűvő

Horváth István gyári munkásnőkkal b-j: Prosszer Florica, Szűz Emma,
Pató Bercina, Monori Mária, Koller Magda, Horváth Pista

Üvegcsiszoló-műhely (1966)

Palencsár Ferenc üvegfúvó (1968)

Schneider Ferenc üvegcsiszoló (1968)

A csomagoló részleg dolgozói 1975-ben (felső sor, balról jobbra):
 Lőrincz Lotka, Papp Etus, Makóczy Rozália, Precut Dorina, Danila
 Erzsébet, Vígh Mária, Tógyer Erzsébet, Szabó Erzsébet, Dombi Mária,
 Barna Rozália, Schöller x, Szabó x és Halgas Teréz. Alsó sor, balról jobbra:
 Csákány Anna, Gavriluț Sivu, Nagy Irma és Salka István

Bitai Mária üvegcsiszoló

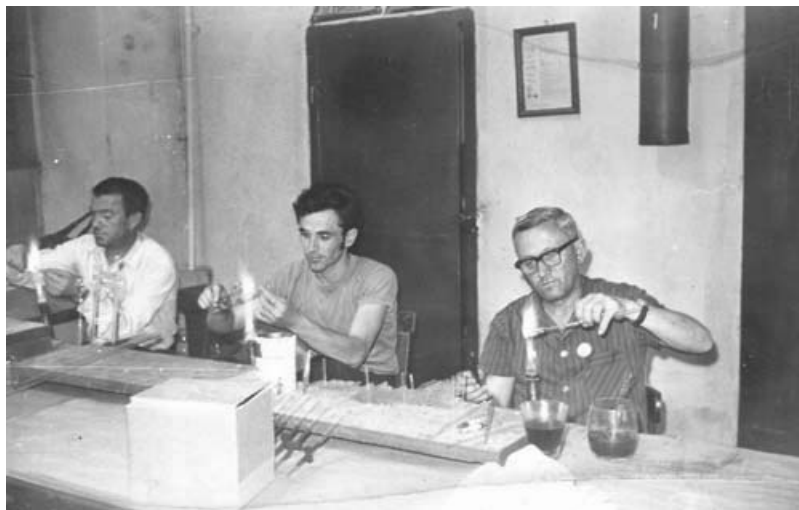
Buczi Sándor faesztergályos

Gere Lajos üvegcsiszoló

Jarca Vasile üvegcsiszoló

Laborfelszerelés-készítők: Chereji Iosif, Hübner László,
Chereji Gavril (1973)

Id. Cseh Imre nyugdíjba vonulása (balról jobbra): Farkas Adél,
Bitai Mancsi, Vigh Mária, Kohán Mária, Schöller Etelka, Mondek Erzsi,
Nagy Irma, Csordás Marika, Sipos Nutu, id. Cseh Imre, Gavriluț Sivu,
Berei Ilonka (1975)

Nagy Ferenc esztergályos

Jarca Tito üvegfűvő (1975)

Cobârzan Liviu, Cobârzan Viorica,
Bradea Romulus

Palencsár László üvegfestő

RÉGI ÉPÜLETEK

A Liebieg építette Zichy-vadászcastély Feketeerdőn

Igazgatói lak (1925)

Főutca, bal oldalt a kaszinóval (1930)

A „Betlehem” néven ismert régi tömbház (1930)

Feketeerdő főutcája (1965)

A 125 éves gyár díszkapuja „SĂNĂTATE” felirattal (1965)

Irodaépületek a huta előtt (1975)

A MAI LAKÓTELEP

Jobbra a lakótelep két legrégibb tömbháza

A lakótelep déli, Élesd felőli része

Háttérben a lakótelep „Törő” nevű része

A lakótelep jobbra hétvégi házakkal és zöldségeskertekkel

A lebontott huta helye, körülötte lakóházakkal

Kereskedelmi komplexum az egykori áruházzal

A központ az egykori művelődési házzal és üzlettel

A „magánosított” volt művelődési ház

ÓVODÁSOK

Napközis gyerekek Kálnoki Izabella óvónővel (1973-74)

Óvodás csoport Kálnoki Izabella óvónővel

Óvodás csoport Kálnoki Izabella óvónővel

ISKOLÁSOK

Iskolai kirándulás 1943-ban

VIII. oszt. végzősök: Rozin Erzsébet tanár, Szabó Barna, Lukács László tanár, Lincar Vasile, Mutu Eleonora tanár, Kun László, Dombi Magda, Voitec Ilona, Boros Judit, x, Fazekas Rodica tanár, Maghiar Cornel, Blanari Maria tanár, Csörsz Katalin, Péntek Albert, Ákom Maria, Safian Viorica tanár (1971)

IV. oszt. évváró Cadlet Viorica tanítónővel: Sipos Violeta, Cobârzan Ramona, Ban Carmen, Catana Lia, Berei Andrea, Antal Cristian, Șipoș Nicoleta (1981)

IV. oszt. évváró a magyar tagozaton: Barnódi Kitty, Bordás Mária, Schneider Andrea, Schneider Piroska tanítónő, Krepelka Beáta, Lakatos Ibolya, Szabó Beatrix, Sztána Imre, Máté Csaba, Hübner János, Schneider Arnold (1984)

IV. oszt. évváró: Altnöder Éva, Sica Victoria, Gondek Martin, Gondek Erzsí, Stefancsik Etelka, Sica Ioan, Schneider Piroska tanítónő, Altnöder József, Demeter Mózes, Gabera Carol, Sandu Maria, Révész Sándor, Sztraka László, Sztraka Magda, Demeter Mária, Révész Magda, Palencsár Anna (szülők), x, Sica Ovidiu, Cseh Amália, Sztraka Brigitta, Gabera Milka, x, Furik Karolina, Révész Katalin, x, Bíró Katalin, Sandu Dragoș, x, Fonai Ioan, Gondek Martin, Stefancsik Peter, Sturz Ciprian, Palencsár Ferenc, x, Korman Ioan (1986)

Évváró a román tagozaton: Péntek Jácint, Lőrincz Edmond, Nemes Gábor, Czeiner Róbert, Mucha Ioan, Hercuț Diana, Chereji Ioana, Cseke Enikő, Schneider Piroska tanítónő, Blaga Florina, Monori Erzsébet, Korman Francisc, Gondec Ioan, Naghi Florina, Tolvaj Annamária, Volner Ingrid, Bit Alina, Bálint Bianka, Gal Erika, Lucaciu Mihai (1989)

VIII. oszt. évf. záró: Gondec Ioan, Janosteac Ioan, Kis Szilárd, x, Olah Peter, Poduț Dănuț, Papp Szabolcs, Antal Dănuț, Bulzan Viorica, x, Gondec Maria, Maior Erica, Szilágyi Annamária, Salánki Rita, x, Merk Iolanda, Pop Rodica, valamint Ștefančic Peter, Fazekas Rodica, Volner Viorica, Ficuț Maria, Rozin Erzsébet tanárok (1989)

Az újjraalakult magyar tagozat: Papp Róbert, Barabás Anikó, Schneider Piroska tanítónő, Rozs Réka, Licsman Zoltán, Dudás Katalin, Pápai Andrea, Bitai Beáta (1990)

Évzáró: Barnódi Csaba, Lasac Gheorghe, x, Hajnal Zoltán, Licsman Gyula, Renn József, x, x, Gondec Ioan, Gondec x, Barth Carla, Furic Monica, x, x, Lőrincz Ferenc, x, Pop Anca, Bulzan Rodica, Fonai Daniel, valamint x, Eigel Annamária, Fazekas Rodica, Rozin Erzsébet, Ștefančic Peter és Volner Viorica tanárok (1993)

EGYHÁZI KÉPEK

Elsőáldozók az ünnepség után (1957)

Elsőáldozók Moldován István plébánossal (1962)

Elsőáldozók Mucha János plébánossal (1984)

Elsőáldozók Kubalak Peter plébánossal (1990)

Katolikus szertartású temetés Moldován István plébánossal (1961 körül)

Református szertartású temetés Kajántó Pál tiszteletessel (1975 körül)

ZENEKAROK

Feketeerdői zenészek egy sonkolyosi kiránduláson (1958 körül)

Élesdi zenészek Feketeerdőn (1970 körül)

A Cristal zenekar: Pozsonyi Dezső, Bálint István és Antal Vasile (1975 körül)

A Genetic együttes: Palencsár László, Bálint István, Cseh László és Pozsonyi Dezső (1980 körül)

KIRÁNDULÓK

Kirándulók (1942)

Feketeerdeiek népes csoportja egy kiránduláson (1960 körül)

Az Osztás, Cseh és Bálint családok kirándulása (1963)

Élesdi általános iskolások a feketeerdői táborban: Ile Gabriella, Varga Tünde, Pusztai Tünde, Homonnai Andrea, Krecsmer Éva, Szilágyi Noémi (1987)

Kártyaparti a főnökök kirándulásán (1980 körül)

ÖSSZEJÖVETELK

(A fotók 1965-70 között készültek.)

Precuț Emeric, Purima Ioan, Rozin Rudolf,
Magada Mihai, Palencsár József

Felső sor: dr. Kánya Lajos, Hartauer Franci, Dombi
Ferenc, Csiszér Pista, id. Pozsonyi Dezső, Palencsár Dódi,
Csiszár Viki, Kánya Hajnalka, Hartauer Mancsi,
Dembrowszki Ferenc, Pozsonyi Magda, Pozsonyi Mandi,
Palencsár Lili. Alsó sor: Kerezsi Jóska, Dembrowszki x,
Dombi x, Csiszér Boris

Felső sor: Moldován Rica, Costea Florica, Adácsiné, Mezei Pötyi, Bradea Diti, Nagy Ilona, Cobârzan Viorica. Alsó sor: Costea Florian, Bradea Romulus, Bradea Doina, Cobârzan Iuliu, Cobârzan Dorel, Nagy Öcsi, Mezei Sándor

Hübner János, Csanádi Ilona, Gruden István, Szabó Katalin, x, Szabó Paulina, Nagy Ferenc, Feica László, x

Schöller Etelka, Herman Sándor, Herman Éva, Schöller Elemér, Király Imre, Királyné, Wekler Éva, Wekler István, Wekler Istvánné, Orlovics Rudi, Orlovics Emma. Gyerekek: Schöller Frédi, Schöller Elemér, Herman Levente, Király gyerekek, ifj. Wekler István, Orlovics Emma

Ribizli Sanyi, Nemes Annus, Major Gyula, Major Ilona, Orlovics Emma, Barabás Sándor, Wekler Emma, Purima Ioan, Purima Irina, Orlovics Rudolf, Orlovics Emma, Barabás Joli, Wekler István, Herman Sanyi, Herman Éva, Schöller Elemér

Legénybúcsú a katonai behívó előtt:
Nagy Gyula, Kánya Zsuzsa, Palencsár
László, Czeiner Jutka, Fogarasi János,
Nemes Sándor, Kiss László, Czeiner
Sándor

Ünnepség a gyár alapításának 125. évfordulóján (1965)

LABDARÚGÁS

Élesd-Feketeerdő 3:2, 1943

Élesd-Feketeerdő 4:2, 1944

A futballcsapat 1972-ben. Álló sor: Schöller V., Sica I., Nagy Fl., Cheregi I., Schöller E. edző. Alsó sor: Jarca Gh., Cseh S., Major G., Mutnyan V., Mezei J., Cseh I., Hebriştean T., Pozsonyi D., Vanda I.

A STICLA csapata 1973-ban. Álló sor: Bitai T., Schöller V., Sica I., Karácsonyi M., Nagy F., Cseh I. Alsó sor: Iacob I., Sztána I., Major G., Dézsi A., Mutnyan V.

A Feketeerdői Sticla 1975. szept. 3-án. Álló sor: Schöller V., Hebrîştean T., Cseh S., Szabó L., Karácsonyi M., Gal A., Schöller E. edző. Alsó sor: x, Cseh I., Jarca Gh., Lingurar I., Fetea F., Botou A.

Feketeerdő-Nv. Metalul 6:1 (1976). Felső sor: Imbuzan V., Cseh S., Lingurar M., Sica I., Mutnyan V., Szabó L., Gal A., Schöller V., Schöller E. edző. Alsó sor: Botou A., Fetea F., Cseh I., Jarca Gh., Karácsonyi M., Lingurar Gh.

Vendégszereplés Egerben 1985-ben. Felső sor: Szabó „Nixon”, Chertes, Csiszér, Gal, Nagy Fl., Bordás K., Nemes, Karácsonyi, Szabó Mátyás, Schöller E. edző, Molnár József. Alsó sor: Cheregi, Lingurar M., Jarca, Lăcătuș, Potca, Altnöder

Futballmérkőzés Feketeerdőn, 2000 körül

A SZERZŐ ÉS ADATKÖZLŐI

Rozin Elemér és Homonnai Gábor

Homonnai Gábor, Krepelka Erzsébet, Palencsár László

Mutnyan Viktor, Krepelka Erzsébet, Homonnai Gábor, Petykó József

Schneider Piroska

Demeter Mózes

Hübner János

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerző ezúton fejezi ki köszönetét mindazoknak, akik hozzájárultak jelen kiadvány létrejöttéhez:

Kiemelt adatközlők: (betűrendben)

Demeter Mózes
Hübner Piroska
Krepelka Erzsébet
Molnár József
Palencsár László
Schneider Piroska
Rozin Elemér

Továbbá:

Albert Augustin
Árva Katalin
Bihar Megyei Levéltár
Bodo Edith
Butiu Gheorghe
Cobârzan Dorel
Costea Florica
Dérer Ferenc
Georgiță Mihai
Gere Magdolna
Gruden István
Fazekas Rodica
Galandauer Roxana
Hartauer Erzsébet
Hochhauser Ronald
Homonnai Andrea
Hübner János
Karácsonyi Miklós
Kálmán Lajos

bölkényi Kiss Károly
Kubalak Peter
Létai Tibor
Makai Zoltán
Mészáros András
Molnar Doina
Mutnyan Victor
kocsordi Nagy Béla
Oláh Gabriella
Orendt Mihály
Petykó József
Purima Ilona
Schöller Elemér
Schuster Elida
Sica Victoria
Sorbán Csaba
Szabó Paulina
Székely Ferencz
Vitályos Barna

FELHASZNÁLT IRODALOM, VALAMINT EGYÉB FORRÁSOK

- Simonkai (Simkovics) Lajos: *Nagyvárad és a Sebes-Körös felsőbb vidéke* (Budapest, 1881)
- K. Nagy Sándor: *Bihar-ország - Útirajzok* (Nagyvárad, 1884)
- K. Nagy Sándor: *Bihar vármegye földrajza* (Nagyvárad, 1886)
- Telkes Simon: *Üvegiparunk. Ipari monographia*, (Budapest, 1895)
- Mándoky Sándor: *Havasi levelek* (Nagyvárad, 1897)
- Magyar Üveg- és Agyagújság*, 1902-1939
- Üvegesek Lapja*, 1933-1944
- Gurmai Mihály: *Az üveg* (Minerva Kiadó, Kolozsvár, 1943)
- Bunta Magda, Katona Imre: *Az erdélyi üvegművesség a századfordulótól*, Kriterion, (Bukarest, 1983)
- Veres László: *Magyar népi üvegek* (Borsodi Kismonográfiák 28. Miskolc, 1989)
- Csiffáry Gergely: *Magyarország üvegipara 1920-ig* - Studia Agriensia 25. (Eger, 2006)
- Veres László: *Üvegművességünk a XVI-XIX. században* (Miskolc, 2006)
- Rozin Elemér: *A torzulás szépsége* (Feketeerdő, 2008)
- Szilágyi Aladár: *Besztercétől a Bánságig - riportok* (Nagyvárad, 2016)
- Homonnai Gábor - Józsa Ferenc - Dezső Ilona Anna: *Élesd - fejezetek a város történetéből* (Élesd, 2017)
- Népszámlálás.adatbank.transindex.ro
(<https://adatbazisokononline.hu/>)
<https://adt.arcanum.com/hu/>
<https://hungaricana.hu/hu/>
<http://arhivelenationale.ro/site/directii-judetene/bihor/>

TARTALOM

1. FÖLDRAJZI VISZONYOK	9
2. A FEKETEERDŐI ÜVEGGYÁR TÖRTÉNETE	15
2.1. Üveggyártás az egykori Bihar vármegyében	15
2.2. A feketeerdői üveggyár története	20
2.2.1. A kezdetektől 1920-ig	20
2.2.2. Az első világháború végétől az államosításig (1920-1948).	33
2.2.3. Az államosítástól a megszűnésig (1948-1996)	37
2.3. A Román Munkáspárt feketeerdői alapszervezetének jegyzőkönyveiből (1951-1954)	46
2.4. A feketeerdői üveggyártás technológiája	60
2.4.1. Tudnivalók a nyersanyagokról	60
2.4.2. Műszaki leírás és a gyártási technológia rövid ismertetése	62
3. A GYÁRTELEP ÉS LAKOSSÁGÁNAK TÖRTÉNETE	77
3.1. Az életkörülmények alakulása	77
3.2. Egészségügy, orvosi ellátás	92
4. KÖZÖSSÉGI ÉLET ÉS MŰVELŐDÉS	95
5. OKTATÁS	106
6. VALLÁSI FELEKEZETEK	111
7. SPORT ÉS TURIZMUS	119
7.1. Sport	119
7.2. Turizmus	126
8. FEKETEERDŐI ARCOK	133
9. IGAZ TÖRTÉNETEK	154
Képmelléklet	181
Köszönetnyilvánítás	239
Felhasznált irodalom, valamint egyéb források	241

A Partiumi füzetek kiskönyvsorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: *Bihar*
2. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*
3. Péter I. Zoltán: *Félicsfürdő*
4. Dánielisz Endre: *Nagyszalonta - városismertető*
5. Benedek Zoltán: *Nagykároly - református templom*
6. Bessenyei István: *Sarmaság*
7. *Hol sírjaink domborulnak - partiumi temetők* (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: *Szilágyság - tájak, műemlékek, emlékhelyek*
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Püspökfürdő*
10. Dánielisz Endre: *„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”*
11. Bunyitay Vince – Fodor József: *Székesegyházi Bazilika - Nagyvárad*
12. Alexandru Pop: *Varadinum - a vizek határolta város és vár*
13. *A szabadságharc zászlaja alatt* (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: *Rajtuk taposunk - A Bánság útjai a 19. században*
15. Kupán Árpád: *Mezőtelegd iskolatörténete*
16. Csilik József: *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története*
17. Emődi János: *Erdélyi barlangfeliratok a 16-20. századból*
18. Szabó István: *Ottomány* (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: *Érsemjén* (kismonográfia)
20. *Turulmadaras emlékműveink* (gyűjteményes kötet). Összeállította: Dukrét Géza
21. Dr. Mózes Károly: *A nagyvárad egészségügyi oktatás történetéből*
22. *Rév, Erdély sziklakapuja*
23. *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról.* Évkönyv. Összeállította: Dukrét Géza
24. Nánási Zoltán: *Dr. Andrásy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja*
25. *Nagyvárad tudós püspökei*
26. György Irén: *Szalacs* (kismonográfia)
27. Antal Béla: *Biharpüspöki*
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: *Albis* (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: *„Aki fényt hagyott maga után...”*
30. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai*
31. Kiss Kálmán: *Egri község* (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: *A révi fázekasság monográfiája*
33. Emődi János – Varga Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák*

34. Jósza Piroska: *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál*
35. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
36. Anzik Albert: *Livada – Sárközújlak*
37. Bozsóky Krestyán Ilona: *A temesvári iparoktatás kezdeteiről*
38. Dukrét Géza: *Hegyköz* (történeti monográfia)
39. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*
40. Dukrét Géza: *A bihari turizmus története*
41. Velcsov Margit: *Bartók Béla és Nagyszentmiklós*
42. Szilágyi József: *Tóti község monográfiája*
43. Kovács Rozália: *Érmihályfalvi temetők*
44. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*
45. Kupán Árpád – Dukrét Géza: *1956 emlékezete Biharban*
46. *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében.* Összeállította: Thurzó Sándor
47. Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*
48. Gavallér Lajos: *Micske a helynevek tükrében*
49. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*
50. *Nagyvárad ipartörténete*
51. Jósza Piroska: *Bihari sorsok a változó időben*
52. Ujj János: *Arad építészeti emlékei*
53. Pávai Gyula: *Mesélő aradi házak*
54. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
55. *Épített örökségünk a helytörténeti kutatás tükrében.* Összeállította: Dukrét Géza
56. Orosz Otília Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyház-megyében*
57. Borbély Gábor: *Szőlő és bor az Érmelléken*
58. *A bölcsőtől a sírig – 250 éve született Kazinczy Ferenc*
59. Kiss Kálmán: *Túrterebes egyház- és iskolatörténete*
60. Szentjóby Szabó Andor: *Ottomány szülöttje, Kufstein halottja*
61. S. Németh Katalin: *Vigyzó kövek*
62. Kupán Árpád: *Párhuzamos életrajzok*
63. Papp Attila: *Az én Margittám. Érzelmes városmonográfia*
64. Ványai Mária: *Hidak a viharlámpa fényében*
65. Szilágyi István: *Csillagváros visszavárta katona fiát*
66. Péter I. Zoltán: *Szeccsziós építészet Nagyváradon*
67. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városháza*
68. *Római katolikus intézetek Nagyváradon*
69. Borzási Gyula – Dani Zoltán – Nagy Miklós: *Szalárd és vidéke tegnap és ma*

70. Kupán Árpád: *Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei*
71. Dr. Szatmáry Ferenc: *A Királybágmelléki Református Egyházkerület székház-perének kilencéves története*
72. Makai Zoltán: *Szemelvények Bihar megye és térsége ipartörténetéből*
73. Sütő Éva: *Érmellék, szerelmem. Honismereti riportok*
74. Kovács Rozália: *Utak a múltba. Helytörténeti és néprajzi tanulmányok Érmibályfálváról*
75. *Megmaradásunkért. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság két évtizede*
76. Emödi János – Wilhelm Sándor – Sándor Mária: *A margittai fazekasság*
77. Kiss Kálmán: *Túrterebes földrajzi neveinek története*
78. Péter I. Zoltán: *A nagyváradai vár építészettörténete*
79. Fazekas Lóránd: *Ódon sírkertek ösvényein*
80. Wilhelm Sándor: *Tanulmányok az Érmellékről*
81. Kordics Imre: *Nagyvárad jelentősebb utcanevei 1940–1944 között*
82. Dukrét Géza: *Síter – adalékok történetéhez és népismeretéhez*
83. Kiss Kálmán: *Csúry Bálint és a szamosbáti tájnyelv*
84. Bélfenyéri Tamás: *A váradai püspökség koldulórendi kolostorai a középkorban*
85. Fazekas Lóránd: *Egy nemesi család évszázadai. A Böszörményiek Szatmárban.*
86. Homonnai Gábor: *Hegyköztóttelek (monográfia)*
87. Kordics Imre – Péter I. Zoltán – Farkas László: *A nagyváradai Rulikowski temető*
88. Kiss Kálmán: *Megírni az igazságot. Egri történelméről és neves személyiségeiről*
89. Makai Zoltán: *Szemelvények Nagyszalonta ipartörténetéből*
90. Alexandru Pop: *Tűztől védett fészek*
91. „*A múltat tiszteld a jelenben...*” – Személyiségek, események a partiumi és bánsági magyarság életéből

Üveggyár. Fekete erdő.

